

ORBIS
LITERA

Miroslav Slowik

**ZDVOŘILÁ FUNKČNÍ ŘEČ
ČECHŮ A ŠPANĚLŮ**

Druhá narace
o řečové zdvořilosti

Seznam použitých zkratek:

Angl. anglicky, anglický

Čes. česky, český

EDICE Výzkumný program Estudios del Discurso de Cortesía
en Español (Universidad de Granada, Stockholm University)

ESČ Encyklopedický slovník češtiny

ELA Evropský lingvistický areál

Hebr. hebrejsky, hebrejský

NESČ Nový encyklopedický slovník češtiny

NGLE Nueva Gramática de la Lengua Española

Překl. překlad

Špan. španělsky, španělský

Recenzovali: Prof. Mgr. Bohdan Ulašin, Ph.D.
Mgr. Irena Fialová, Ph.D.

OBSAH

ČEŠI A ŠPANĚLÉ – MOC A DŮVĚRA	9
Teoretická východiska španělské funkční řeči	9
<i>Důvěra</i>	9
<i>Řečová náklonnost</i>	10
<i>Deference a egalitizace</i>	12
<i>Přibližování a integrace</i>	14
<i>Solidarita a kritika pojmu „důvěra“</i>	15
<i>Kritika pojmu důvěry</i>	16
Teoretické premisy české funkční řeči	19
<i>Moc</i>	19
<i>Pesimismus a nedůvěra</i>	21
<i>Nezávislost</i>	22
PRAGMATICKÁ KOMPARAČNÍ MATICE	27
Principy řečového pořádku	27
sociální modalita a řečový klíč	33
SOCIÁLNÍ INDEXACE	37
Pozdrav jako sociální index	41
Pro-Nominální oslovení jako sociální index	45
ČESKÝ SOCIÁLNĚ-INTEGRITNÍ SVAZEK STEREOTYPŮ	49
Pozdrav jako stereotyp	49
Český negativní sociální zoom	53
Společenské titulování	58
Známost a neznámost	61
ŠPANĚLSKÝ SOCIÁLNĚ-INTEGRITNÍ SVAZEK PROTOTYPŮ	63
Pozdravové výrazy, formule a sekvence	63
Španělský pozitivní sociální zoom	65
Reakce na pozdrav	68
Pronominální oslovení	69
Struktura a prostředky peninsulárních pronominálních systémů	70
<i>Systém I: el español peninsular</i>	70
<i>Systém II: el español tuteante</i>	71
Pragmatika pronominálního oslovení	73
Typy komunikačních situací	76
Pragmatické faktory	77
Nominální oslovení	80
Neafektivní oslovení	81
Afektivní oslovení	86
Význam hierarchie a familiárnosti	87
ZASTÍRÁNÍ	95
Remedializace pomocí zájmen	95
Generická zájmena	96

Zastírací zájmena	99
Pseudoinkluze	101
Impersonálnost	104
ZDVOŘILOST VALORIZAČNÍ	107
Kompliment	107
Ilokuční zřetel komplementu	110
Kompliment v češtině	112
Gendrová a situační pragmatika českého komplementu	112
Tematická orientace českého komplementu	114
Spontánnost a elicitace komplementu	117
Kompliment a ne/preferovaná akce	120
Odmítnutí nabídky	121
Jazykové prostředky českého komplementu	123
<i>Prostředky strukturní</i>	123
Lexikální stabilizátory	126
Kompliment ve španělštině	129
Gendrová a situační pragmatika španělského komplementu	130
Tematická orientace španělského komplementu	132
Spontánnost a elicitace španělského komplementu	133
Ilokuční zřetel španělského komplementu	134
Ne/preferovaná akce, odmítnutí nabídky	139
Shrnutí poznatků o komplementech	140
Blahopřání	141
PODĚKOVÁNÍ	145
Mluvní akt poděkování	145
Španělské řečové prostředky poděkování	148
České řečové prostředky poděkování	151
Reakce na poděkování	152
OMLUVA	155
Definice omluvy	155
Omluva v češtině	158
Strategie pro indikaci ilokuční síly	160
Upgradery v češtině	161
Downgradery I. typu v češtině	161
Downgradery II. typu v češtině	163
Omluva ve španělštině	163
Strategie pro indikaci ilokuční síly	164
Upgradery ve španělštině	165
Downgradery I. typu ve španělštině	166
Downgradery II. typu ve španělštině	168
Anticipované omluvy a omluvy v přeneseném významu	169
MLUVNÍ AKTY KOMISIVNÍ	173
Pragmatická struktura komisivního aktu	173
Nabídka a návrh v češtině	174
Nabídka a návrh ve španělštině	176

Česko – španělské ekvivalentní struktury	177
Sporné formy nabídky a návrhu	180
MLUVNÍ AKTY ASERTIVNÍ	185
Asertivní mluvní akt	185
Přípustka a odporování v kontraargumentu ve španělštině	186
Pseudoperformance	191
Rezervovaná argumentace	193
Pseudoreflexe	194
Epistémické a doxastické formule	196
MLUVNÍ AKTY NEZDVOŘILÉ – DIREKTIVNÍ	199
Direktivy	199
Tematizace předpokladu	203
Nepřímé direktivy	208
Deiktické strategie	211
Podmiňovací způsob jako strategie	213
OBRAZ SVĚTA	217
Životní řečová zkušenost	217
Komunikační klíč mluvčích španělštiny	222
Komunikační klíč mluvčích češtiny	226
ŘEČOVÝ LIBERALISMUS A KONZERVATISMUS	231
Komparační mapování teorie řečových pořádků	234
<i>Bibliografie</i>	239

Češi a Španělé – moc a důvěra

TEORETICKÁ VÝCHODISKA ŠPANĚLSKÉ FUNKČNÍ ŘEČI

Důvěra

Španělská zdvořilost je charakterizována jako zdvořilost pozitivní. Pojem pozitivní zdvořilosti je zaveden v teoriích o zdvořilosti již od chvíle, kdy tuto teorii publikovali Brownová a Levinson (1987). Nejpropracovanější aplikací této teorie na současnou španělštinu provedl Haverkate (1994) a další badatelé jako Ardila (2001, 2002, 2003, 2004, 2005), Romero (1996), Márquez Reiter (2000). Všichni autoři se shodují v tom, že španělská řečová zdvořilost je zdvořilostí pozitivní, tzn. že tendence u mluvčích je nastolit takový kontext, který zjednodušeně řečeno zkracuje fyzické vzdálenosti mezi mluvčími, smývá jejich sociální rozdílnosti hierarchické i věkové, udržuje prostředí solidaritní atp. Navíc je pro pozitivní řečovou zdvořilost charakteristické takové jednání mluvčího a adresáta, které vychází z toho, jak mluvčí či adresát na veřejnosti vypadat chtějí, nikoliv z toho, co se od nich očekává.

Bravo (1999) zavádí příznačný termín, který je pro španělskou řečovou zdvořilost z našeho hlediska velmi správně zvolen: je jím *confianza* neboli důvěra. Autorka tvrdí, že komunikace vedená ve španělštině na vlně důvěry mezi komunikanty má za následek rozvolnění vztahů mezi mluvčími do té míry, že jsou si náhle zcela familiární. Důsledkem pak je absence takových mluvních aktů, které jsou pro danou

situaci v jiných jazykových komunitách zcela nezbytné (Bravo, 1999). Stejně tak Vázquez Orta (1994) hodnotí španělské řečové chování jako spontánní a plné entusiasmu, se silnou tendencí k přímému vyjadřování, což způsobuje, že u nich existuje jakési celospolečenské vědomí o vzájemné podpoře, a že tím pádem není nutno např. děkovat nebo se omlouvat.

Existuje celá řada studií, které se termínem *confianza* zabývají podrobně. Řada diskusí byla vyřešena, když Hernández Flores (2001: 89) vyčleňuje čtyři hlavní funkce pojmu *confianza*:

1. *mít důvěru a být blízký druhému v komunikační situaci;*
2. *být důvěryhodný, tzn. hovořit s upřímností a otevřeností [dodejme také s přímostí],*
3. *být přijímán partnerem v komunikační situaci jako přítel či dokonce příbuzný,*
4. *chovat se v kontextu důvěry znamená vyjadřovat se svobodně, nemít strach urazit adresáta a s vědomím, že naše akty budou hodnoceny jako přirozené.*

Řečová zdvořilost v hispánském světě je nejvíce prozkoumána v peninsulární diatopické normě; ostatní, americké zdvořilostní normy byly podrobeny pečlivému výzkumu taktéž; vždy byly ovšem extrapolovány vůči španělštině peninsulární. Všechny diatopické normy vykazují způsob vztahu mezi komunikanty v konverzační události prostřednictvím míry afiliace, tedy vzájemné náklonnosti komunikantů.

Řečová náklonnost

Náklonnost v hispánském kulturním prostoru se odehrává v rovině *involvement* – vměšování – a v rovině *independencia* – nezávislost (EDICE, 2012).

Jestliže hovoříme o rovině *involvement*, spadá do ní solidaritní systém jednání, kdy je upřednostňována sociální blízkost mezi komuni-

kanty a rovněž přímost mluvního aktu. Jde-li o kulturu založenou na rovině *independencia*, aktivizují se spíše respekt a únik do formálnosti vyjádřené prostřednictvím mluvních aktů nepřímých (EDICE, 2012).

Domníváme se, že řečová zdvořilost španělštiny peninsulární se jeví spíše jako *involvement*, tj. projevuje se tendencemi k vměšování, které pokud je vůbec takto mluvčími španělštiny vědomě vnímáno, je považováno za mírné. Řečová zdvořilost peninsulární španělštiny je tedy interakční postoj mezi mluvčími, kdy vzdálenost mezi nimi není považována za nepřekonatelnou, čímž dochází k podpoře spojenectví a vzájemného pochopení a poznání, což uvádějí také Márquez Reiter a Placencia (2005); ti vyhodnocují chování Španělů jako chování spíše valorizační¹, kdežto v ostatních diatopických normách se jedná spíše o tendence ke zdvořilosti zmírňující spojenecké tendence.²

Hispánský prostor se dá rozdělit do tří segmentů, v nichž jsou zastoupeny vždy různé pragmatické návyky, které se kulturně distribuovaly náhodně v národních celcích. Tato pragmatická charakteristika jednotlivých etnolingvistických areálů tedy nemohla vzniknout difúzně, tedy postupným šířením z jednoho centra.

1 / Valorizace je typ spojenectví, které je řečově uskutečňováno především pochvalnými mluvními akty, jež fungují jako prostředky sociálního zoomu (viz podrobněji v kapitole o zdvořilosti valorizační).

2 / Chtěli bychom se na tomto místě podělit o naši osobní zkušenost s růzností zdvořilého chování ve Španělsku a v Mexiku. Jako mluvčí, kteří nabyli svou pragmatickou kompetenci v prostředí evropské španělštiny, jsme tento návyk samozřejmě uplatnili i v Mexiku, kde je španělština jazykem globalizovaného jazykového trhu. Přímost, která spadá do oblasti *involvement*, tady byla přijímána bez reakcí pouze v případě, pokud jsme nad mluvčími měli sociální moc (klienti vůči personálu). Pokud jsme se ovšem ocitli v typu situace, kde žádný z komunikantů neměl na druhým sociální moc, byla přímost, kterou jsme při našem řečovém chování uplatnili, přijímána s rozpaky.

**Tab. 1: Tendence ke zdvořilosti pozitivní / negativní
v hispánském kulturním okruhu**

ZDVOŘILOST NEGATIVNÍ

Mexiko

Ekvádor

Peru

Chile

Uruguay

ZDVOŘILOST POZITIVNÍ

Španělsko

Argentina

Venezuela

(Márquez Reiter – Placencia, 2005: 190)

Španělský (peninsulární) zdvořilostní návyk dovoluje snáze vyjadřovat individuální hledisko mluvčího, aniž by rozhodovalo, zda mluvčí stojí v kontrapozici vůči partneru v komunikační události. S tím souvisí i pojem *deference*, který se v pragmalingvistické literatuře neobjevuje často; je spíše terminologickou jednotkou pro popis chování v germánském prostředí a je spojený s podlézavostí a zjištností; proto ses ním v anglosaském ani ve slovanském prostoru příliš nesetkáváme, neboť popis jazykového chování v kulturně-pragmatické rovině je často pouze výsadou národních lingvistik, které si buď tohoto jevu nepovšimly, nebo jej záměrně neuvádějí.

Sledovat svůj vlastní jazyk z dálky a dívat se na něj jako na objekt, který si lze prohlédnout ze všech stran, se v určitých kruzích považuje za příliš nebezpečné a takový popis by pak mohl působit jako vnitropoliticky nekorektní či nevhodný. To, jací ve skutečnosti jako mluvčí jsme, jaký je náš národ mluvící jedním jazykem, nám však mohou podat ti, kteří naši kulturu sledují z povzdálí a provádějí (ať už záměrně či nezámyslně) komparaci dvou různých a přitom stejně platných řečově-kulturních systémů.

Deference a egalitarizace

Deference je definována jako vzájemné zjištné submisivní sblížování, např. v názoru, v náhledu, v konání, v jednání atp. V evropské španěl-

štině se tedy nevyjadřuje tak často, a pokud ano, jedná se o implicitní vyjádření spíše než o její vyjádření otevřené (Curco a De Fina, 2002). Domníváme se, že opuštění *deference* je výsledkem egalitarizace společnosti, která v sociálně spravedlivém společenství postupně stírá sociální a ekonomické rozdíly (na rozdíl od států v Latinské Americe, kde se jedná o značnou socioekonomickou rozkolísanost, a kde jeden mluvčí nad druhým tak vystupuje v mnohem více extrapolované pozici moci než v Evropě). Egalitarizace společnosti vede k vzniku egalitářských diskurzních pravidel, které španělská pragmalingvistika nazývá pojmem *confianza* neboli důvěra (Bravo, 1999).

Řečově egalitarizovaná španělská společnost je řízena systémem, jenž se dá shrnout do několika kulturních premis, kterými lze řečové chování charakterizovat. Vyjevuje se tzv. španělská funkční řeč, jenž vykazuje sedm základních rysů, jež se v interakci tváří v tvář projevují:

1. autonomie a sebezpotvrzení mluvčího (projevující se u mluvčího nutností potvrdit své místo ve skupině mluvčích; tato nutnost se realizuje mluvním akty přímými a frontálními) (Bravo, 1999);
2. společenská čest vycházející ze sociálních souřadnic mluvčího; mluvčí svou sociální pozici brání a je kritický vůči všem tlakům, které jeho pozici ponižují či jinak negativně nahlízejí (Bravo, 1999);
3. svoboda vyjadřování a tolerance k rozdílným názorům (Bravo, 1999);
4. záliba v diskurzní konfrontaci (Bravo, 1999);
5. ohodnocení ostatních, postoje štědrosti a upřímnosti (Hernández Flores, 2003);
6. podpora přátelství, nezištnosti a disponibilnosti pro ostatní (Bravo, 1999);
7. touha po rozhovoru, který se stává příjemným interakčním kontextem (Bravo, 1999).

Obsah jednotlivých premis osciluje mezi osobnostní autonomií španělského mluvčího a schopností afiliace (přidružení) k partneru komunikace. Lze je shrnout do tabulky tak, jak ji ustavila Bravo (1999):

Tab. 2: Základní zdvořilostní obraz Španěla jako individuality

<i>Premisa</i>	<i>Obsah</i>	<i>Chování</i>	<i>Efekt</i>
1	<i>autonomie</i>	<i>Být originální</i>	<i>Přijmout uznání své jedinečnosti</i>
2	<i>autonomie</i>	<i>Bránit svou tvář i sociální pozici</i>	<i>Přijmout uznání své tváře s konkrétními sociálními souřadnicemi</i>
3	<i>autonomie</i>	<i>Být přesvědčen o svých názorech a trvat na nich</i>	<i>Moci konfrontovat své názory s ostatními</i>
4	<i>autonomie</i>	<i>Veřejně vyjadřovat rozdílnost svého názoru</i>	<i>Přijmout rozdílnost názoru druhého</i>
5	<i>autonomie</i>	<i>Nabízet přátelskou tvář jako integrální součást osobnosti</i>	<i>Přijmout uznání své egalitářsky orientované osobnosti</i>
6	<i>afiliace</i>	<i>Vývolávat kontext důvěry</i>	<i>Být zařazen do skupiny; deaktivovat principy urážky, pohany</i>
7	<i>afiliace</i>	<i>Uznání tváře a sociální pozice druhého</i>	<i>Potvrzení svého práva být členem skupiny</i>

Dále se domníváme, že čím více je zdvořilostních prostředků ve zdvořilostním registru, tím více je společnost hierarchizovaná z hlediska pocitu, kterého mluvčí nabývají ve vztahu k socioekonomické rozrůzněnosti. Řečové chování Španělů bude vykazovat pouze takové jazykové prostředky, které budou podporovat individualitu mluvčího

a jeho tendenci se začleňovat ve všech komunikačních událostech do etnika, které je vnímáno jako komunita.

Přibližování a integrace

O španělském etniku by se tedy z hlediska sledování řečového chování dalo říci, že se jedná o etnikum vzájemného přibližování, kde podstatnou úlohu hraje vnitřní motivace jednotlivce působit jako jedinec integrální, nepřizpůsobivý a akcentující důraz na svou jedinečnost na jedné straně, nicméně který se na straně druhé snaží svou jedinečnost vždy integrovat do sociální sítě vnímané jako egalitářská z hlediska socioekonomického. Řečové chování Španělů by se tak mohlo definovat jako příjemný pocit ze spravedlivé společnosti.

Španělská společnost se orientuje na uznání individuality druhého a na tendenci utvářet síť individualit vzájemně nesoupeřících. Nesoupeřivost vede k rovnostářství individualit; žádná z nich není lepší či výše postavená než jiná, všechny individuality mají identickou společenskou platnost, čímž ve společnosti vzniká pragmatický postoj solidarity.

Domníváme se, že tento stav je výsledkem sociálních změn, které společnost zaznamenala se změnou politické orientace (po r. 1975) a rovněž odklonem od společnosti nesvobodné; již od 60. let existuje *tendence zjednodušovat různá řečová užití jazyka za účelem učinit sociální stratifikace spíše flexibilní a upřednostňovat, aby vynikly především mezilidské vztahy* (Carrasco Santana, 1999: 33-34).

Rozšíření jevu *tuteo* a postupná eliminace zájmena *usted* z vyjadřování vztahů mezi komunikanty jsou podmíněny zvýšenou tendencí vyjadřovat zdvořilost valorizační, jež lépe odkrývá lidství jako projev blízkosti a sounáležitosti k sociální skupině. Veškeré projevy naznačující sociální distanci jsou považovány za nevhodné, spojené s potížemi, represemi, napomenutími, výtkami a důtkami a jsou v jazyce přítomny pouze jako pragmatické intenzifikátory mluvních aktů kritiky, nesouhlasu nebo výtky (Blas Arroyo, 1994).

Solidarita a kritika pojmu „důvěra“

Ve španělské společnosti došlo k rozpadu sociálních bariér, což vedlo k rovnoměrné distribuci společenské rovnosti (García Wiedemann - Montoya Ramírez, 2008: 586-587), jež byla efektivně distribuována také za pomoci médií. Valorizační tendence španělské etnické zdvořilosti tím pádem nabývají značné důležitosti ve způsobu jak španělskou komunikační interakci interpretovat.

Solidarita se v evropském i americkém kulturním prostoru objevuje v určité míře ve všech kulturách. Vždy byla ovšem nejvíce pozorována v prostoru vymezeném etnickou peninsulární španělštinou. Vychází to z celé řady studií, které porovnávaly různá etnika se Španěly z hlediska řečové zdvořilosti. Ze většiny těchto studií vyplývá, že v řečovém chování etnik euroamerického kulturního okruhu jsou to právě Španělé, kteří vykazují nejmenší míru strategického řečového chování s funkcí vyrovnávací či zmírňovací, a naopak vykazují největší míru valorizační zdvořilosti, která je ostatními kulturami chápána jako tzv. atentát na intimitu, neboť je takové řečové chování vnímáno mezietnicky jako invaze do osobního prostoru; z hlediska émického se však o žádnou invazi nejedná.

Z toho vyplývá i jiné vyhodnocení španělského řečového chování zvenců, tj. eticky. Totiž pojem *confianza* je ustaven španělskou pragmalingvistikou. Émické nahlížení na španělskou řečovou zdvořilost prizmatem pojmu *confianza* je dle kritiků (Ardila, 2006) pouhou zástěrkou toho, že se jedná o funkční řeč, která je z pozic ostatních západních etnik vnímána jako nejméně zdvořilá.

Jestliže stojí Španělé na konci zdvořilostního spektra sledovaných etnik, pak je lze vnímat jako etnikum nezdvořilé. Kritika pojmu *confianza* (Bravo, 1999) vychází ze sociologických šetření, jež ukázala, že je zdrojem sociálních konfliktů (Bravo, 1999: 168).³ Klademe si následující otázky:

3 / Samotná autorka, která tento pojem ustavila jako základní charakteristiku španělského řečového chování, zanedlouho definovala jeho dopad jako konfliktní. Nicméně konfliktnost, jak už jsme se dozvěděli výše, je přítomna všem typům interakce mezi lidmi. Záleží, jak se tato konfliktnost proměňuje v další způsoby chování (např. v agresivitu).

1. Jak je tedy možné, že španělští mluvčí ustavují prostředí důvěry v rozhovoru mezi prakticky všemi mluvčími, jestliže je důvěra zdrojem konfliktů?
2. Jedná se tedy o skutečnou zdvořilost, pokud imanentně konfliktnost nevyrovnává?

Hovoří se také o projevech tzv. *amiguismo*, tedy protekcionismu a nadřezování, které bylo pozorováno u obchodního jednání u Španělů ze střední a jižní části poloostrova (Villemoes – Kjaerbeck, 2003: 73). Hovoří se také o *compadreo* (kamarádšoftu), který ukazuje na mluvčí, jež ztrácejí dekorum (Pérez Reverte, 2003: 10).

Pojem *confianza* se rovněž dynamizuje v tom pojetí, že se ve skutečnosti nejedná o upřímnou důvěru mezi komunikanty, nýbrž že se jedná o tzv. hru na důvěru (*confianza game*) (Villemoes – Kjaerbeck, 2003), která nezaručuje bezkonfliktní prosazení komunikačního zámeru. Problémy, které s sebou tato hra na důvěru přináší, jsou spíše charakteru multikulturního.

Španělské řečové chování upřednostňující hru na důvěru je součástí současné španělské sociálně-řečové skutečnosti a je samotnými Španěly považováno za zdvořilé. To ovšem neznamená, že se španělský zdvořilý habitus ostře nevymezuje vůči všem ostatním pragmatickým zdvořilostním systémům v Evropě a na americkém kontinentu. Právě naopak!

Jako důkaz neslučitelnosti španělského zdvořilostního habitu s jinými habitusy je odmítnutí řečového chování označovaného termínem *confianza* ve španělských obchodních společnostech, které mají nadnárodní charakter a jejichž klienty se stávají stejně tak Španělé jako cizinci. Tyto společnosti vydaly tzv. pravidla řečového styku, která zahrnují pouze takové chování, které stojí v protikladu k obsahu pojmu *confianza* (Ardila, 2006: 19).

Navíc byly provedeny sociologické výzkumy, v nichž měli evropští podnikatelé vyhodnocovat způsoby řečového chování v obchodním jednání. Španělé byli ti, kteří svým jednáním nejvíce působili jako nedůvěryhodní (Gibson, 2002: 85). Také nebyla potvrzena podobnost špa-

nělského řečového chování s okolními kulturami vycházejícími z podstaty románských jazyků (Ardila, 2006: 23). Této situace si povšimli i filozofové, mezi nimi i Ortega y Gasset (1967: 67), který v minulém století prohlásil Španělsko za *nedělitelnou říši nezdvořilosti* nebo Javier Marías (2002: 8), jenž tvrdí, že *ve Španělsku již nějakou dobu sotva nějaká zdvořilost existuje, a pokud ano, vyvolává neomalenost a vulgaritu*.

TEORETICKÉ PREMISY ČESKÉ FUNKČNÍ ŘEČI

Moc

Situace řečové zdvořilosti v českém prostoru může být charakterizována pomocí pojmu *moc* zavedeným Brownem a Gilmanem (1960). Domníváme se, že solidarita si zde vymezuje jen určité omezené místo v komunikačních situacích zcela neformálních. Myslíme si, že právě solidaritní tendence se nicméně v poslední době objevují stále častěji a že mluvčí češtiny se postupně otevírají solidaritnímu vyjadřování a že mladá generace si dovolí opustit deferenci častěji.

Dle Nekvapila a Neústupného (2005) se česká řečová zdvořilost otáčí kolem dvou hlavních os, kterými jsou

1. relativně silný egalitarismus,
2. relativně silná diferenční sociální vzdálenost.

Podoba diskurzu je tím pádem předem určena mnoha pravidly, která vstupují do hry jako danosti. S tím souvisí i složitost interpretačního klíče, který je mnohem složitější a mohli bychom jej charakterizovat jako dogmatický řečový klíč. Ačkoliv můžeme vyzorovat určité solidaritní tendence v češtině, stále zůstává normované používání celé řady jazykových prostředků, které vedou mluvčího k udržování fyzické i sociální distance, k respektování druhého, k minimalizaci ztrát na straně adresáta a také k minimalizaci zisku na straně vlastní, což je vlastně záležitost z hlediska základní funkce dorozumívání dosti nelogická. Český mluvčí je veden pocitem, že vedení konverzace v jiné, tj. nenormované struktuře povede ke konverzačnímu neúspěchu a k urážce na straně adresáta.

Egalitarismus, jak ho chápou Nekvapil a Neústupný, není egalitářstvem na úrovni sociální stratifikace, neboť česká společnost jako součást západního světa egalitářská není; je společensky stratifikována. Egalitarismus je dán tím, že mezi mluvčími je udržována rovnováha imaginárních společenských souřadnic, které jsou od sebe nezávislé

a jsou vyhodnocovány jako shodné a zároveň jako vysoké. Nelze někomu tykat pouze pro to, že spadá do nižší příjmové či vzdělanostní skupiny.

Rozdíly mezi neegalitarizovanou společenskou objektivitou jsou stírány egalitářskými řečovými pravidly, které jakoby naznačují sociální povýšení všech jedinců, kteří jsou vyhodnocováni sociálně vyššími prvky řečového pořádku. A právě tato imaginární struktura vede komunikanty k udržení naopak diferenciační vzdálenosti, neboť objektivní rozdíly jsou podvědomě pocítované všemi mluvčími.

Obenbergerová (1992) sledovala, jak jsou mluvčí češtiny v užívání jazykových zdvořilostních prostředků přesní a jak jsou tyto mluvní akty realizovány stereotypickými strukturami, tedy formulemi, které někdy přecházejí ve významově vyprázdněné floskule, které postrádají skutečný obsah a jsou užívány jen z toho důvodu, aby byla udržena především jejich forma. Tato tendence byla nejpatrnější v direktivách v užším smyslu slova, kde bylo zjištěno, že český mluvčí automaticky vstupuje k žádosti, prosbě, výzvě ad. s takovým pesimismem, že předem počítá s tím, že jeho přání nebude vyplněno a že adresát vyhodnotí výpověď mluvčího nikoli jako pouhou ztrátu, nicméně jako osobní útok a vstup do adresátova výhradního osobního prostoru. Česká řečová zdvořilost je tedy charakterizována jako zdvořilost negativní.

O premisách funkční řeči češtiny toho bylo publikováno vskutku velmi málo. Je zvláštní, že se této problematice česká jazykověda věnuje jen velmi okrajově; vždyť způsoby řečového chování jsou i v českém prostoru jedinečné. O jedinečnosti Čechů hovoří ovšem spíše cizinci, kteří nás vnímají eticky čili uplatňují hlediska, která jsou nám cizí či dokonce irrelevantní, stejně tak jako my uplatňujeme náš úhel pohledu na cizince, kteří naši zemi navštěvují. Otázky po motivacích jiného způsobu řečového prožívání jasně odkazují na existenci určitého modu vivendi či lépe řečeno modu comunicandi českého etnika. V této kapitole se jen obtížně budeme opírat o skutečně podložená a publikovaná tvrzení lingvistů či kulturologů. Přesto se pokusíme vnést alespoň základní náčrt, jak by se mohlo v obecné rovině české řečově-funkční chování charakterizovat.

Pesimismus a nedůvěra

Nekvapil a Neústupný (2005) hovoří o českém řečovém pesimismu. Vycházejí z představy, že české řečové chování je postaveno na obavě; tato obava je dána určitým stupněm nedůvěry v komunikačního partnera. Nedůvěra je založena na silné společenské tendenci dodržovat noremní pravidla společenského styku. Ta sice nejsou povinně nikde vyvěšena, nicméně společenství Čechů jaksi podvědomě pociťuje, že pro řečový kontakt s kýmkoliv existují jakási nepsaná pravidla.

Mohli bychom říci, že se tu jedná o prvek výchovy, která v českém prostoru pěstuje u malých dětí návyky zejména prostřednictvím příkazů a zákazů (*Nesmiš! Nedělej! Nesahej! – Tak se nemluví. To se neříká. Při jídle se nemluví. Jak to mluvíš s matkou? – Nemluví dva lidé najednou. Nepřekřikujte se! Nemluv s plnou pusou – Nedrmol.*). Když si uvědomíme, jak často my i naši kolegové v profesi učitele užíváme někdy až zcela automaticky tyto typy „dobrých doporučení“, uvědomíme si, že jsou to projevy našeho vlastního cenzorského filtru, který aplikujeme svou zkušeností na ty, kteří si tento filtr teprve mají pod našim vedením vypěstovat.

Český řečový pesimismus je zřejmě založený na negaci. Negace vyplývá i z negativní instrukce, se kterou jsme vychováváni či vyzýváni k činům (*Nechcete si dát kávu? Nepodal byste mi sůl? Nechceš jít se mnou do kina? Nemůžeš mi pomoci? Jdu si zaběhat – nechceš jít taky?*).⁴ Záleží tu

4 / Jak uvidíme v analýze mluvních aktů a jejich strategií, mluvčí češtiny mají negaci jako jeden ze strategických prostředků, jež mají za úkol vyrovnávat možnou ztrátu na straně mluvčího. Když jsme pozorovali v různých kulturách přístup k dětem a k jejich výchově, zjistili jsme, že jim jsou v cizích kulturách (ve Španělsku, Portugalsku, Itálii, Izraeli) nastavována pravidla jiným způsobem.

Domníváme se, že rodiče v České republice vytvářejí na dítě společenský tlak, kterým mu dávají najevo, že některé věci se nedělají již od útlého věku. Jde o negativní typ instrukce. Děti jsou tedy zasaženy určitými regulátory, které vycházejí z rodičů. Tyto regulátory chování považují čeští rodiče za celospolečensky platné. V jižních zemích je dětem dána větší volnost, nejsou tak regulovány požadavkem rodičů. Lze z toho vycítit i jistou míru pozdějšího dospívání z hlediska ustavení se ve společnosti: je určitý výskok mezi maturantem ve Španělsku a maturantem v České republice. Španělské pojišťovny považují mladé lidi za méně zodpovědné; havarijní pojištění vozidla je vedeno na rodiče, aby cena byla mnohem nižší, i když je vlastníkem vozidla již právně dospělá osoba (do 24 let věku). V Izraeli pak není možné dětem cokoli zakázat. Kulturní rys této společnosti považuje dítě za nedotknutelné, a to až do okamžiku, když se musí odebrat do armády, kde, jak říkají Izraelci „z něho udělají člověka“ prostřednictvím regulace, příkazů a zákazů. Tato jejich dvouletá (u žen), anebo tříletá (u mužů) vojenská povinnost je natolik odlišná od období dětství a dospívání, že jsou mladí lidé po vojenské službě posíláni rodiči do zahraničí na několik měsíců, aby si ověřili, zda jsou schopni ve světě uspět. Jde o zcela odlišný způsob formování osobnosti, která tím nabývá zcela jiného obrazu světa i obrazu sebe sama.

na celé řadě kulturních vlivů, které si rigidně neseme s sebou v kulturní paměti.

Domníváme se, že v českém prostředí jsou to návyky rakousko-uherského mocnářství, které do našich předků uložilo kulturní řečové prvky vycházející z pravidel společenského styku v centrálně řízené říši, která zahrnovala řadu různých etnik hovořících různými jazyky. Vznikl tak jedinečný správní systém, který byl srozumitelný pro všechny uživatele v říši. To, co bylo pro jedno etnikum jedinečné, bylo potlačeno, a do centra komunikačních norem se dostaly způsoby jednání, které odpovídají spíše jakémusi pozičnímu strukturování komunikace. Tím máme na mysli to, že mluvčí jednající jazykem úředním (němčinou) byl nucen zohledňovat pragmatiku tohoto jazyka a tyto návyky si s sebou vnášel kulturní transmisí i do své původně rodné funkční řeči. Proto se domníváme, že čeština je zasažena pragmatickými prvky typickými pro němčinu – jednak z hlediska dlouhodobého působení německých prvků na češtinu vlivem úředního jazyka v monarchii, a jednak dlouhodobým sousedstvím češtiny a němčiny jako jazyků v kontaktu. Navíc jsou celé dějiny českého národa typické neustálým potýkáním se s Němci; Češi jako malý národ obklopený germánských kulturním prostorem se musel takové převaze v kteroukoliv historickou dobu s tímto kulturním (a též jazykovým a řečovým) vlivem neustále vyrovnávat.

Nezávislost

Z hlediska premis, které bychom mohli formulovat na základě této úvahy a na základě porovnání s premisami o chování etnických Španělů, které jsme uvedli shora, můžeme české řečové chování shrnout jako chování v rovině *independencia*:

1. autonomie a potvrzení adresáta - projevující se tak, že mluvčí upravuje své řečové chování na základě toho, co od něj adresát očekává jako noremní; mluvčí se spoléhá na noremní pravi-

dla jako na závazná, která mu zabezpečí hladký, nekonfliktní průběh komunikace; tato nutnost se projevuje v řeči mluvními akty nepřímými a neinvazivními; splnit očekávání na straně adresáta znamená, že se v českém prostředí bude jednat spíše o řečovou zdvořilost negativní – tj. mluvčí se chová tak, jak jej chce vidět adresát;

Př. Dobrý den, promiňte, že vás ruším, ale nemohla byste mi s něčím poradit? Já tomu totiž vůbec nerozumím.

2. společenská čest – vycházející ze sociálních souřadnic mluvčího; mluvčí svou sociální pozici brání, nicméně primárním filtrem, který uplatňují při volbě řečového chování, je sociální pozice adresáta; řečové chování udržuje sociální vzdálenost mezi komunikanty;

Př. Dobrý den, našel jsem u schránky ležet vypadnutý dopis. Bude asi váš. Když jsem se díval na obálku, řekl jsem si aha – tak to bude pro pana docenta.

3. netolerance k rozdílným názorům – Češi jsou považováni za národ netolerantní k rozdílnostem; novinky a inovace přicházející z jiných kulturních oblastí jsou vnímány s nedůvěrou; rozdílnost názorů je v řečovém kontaktu považována za nebezpečí, kterému je potřeba se vyhnout; totiž konfrontace nemá jen charakter dočasný, nicméně může natrvalo proměňovat kvalitu vztahů mezi konfrontujícími se komunikanty;

Př. Nechci se tě nějak dotknout, ale to, co říkáš, se mi nějak nezdá. Nemohl jsi se splést?

4. odpor k diskurzivní konfrontaci – vedení rozhovoru je podřízeno autocenzuře, která má zabránit konfrontaci; čeští mluvčí se snaží vyhnout i tomu, aby pro třetí osobu jejich nekonfliktní rozhovor vypadal jako konfrontace (hlasitost projevu, výrazná gestika);

Př. Pojďme raději stranou, ať na nás nekoukaj. Ještě si řeknou, že se hádáme.

5. neutralizace emocí – čeští mluvčí nevnášejí do řečového jednání emoční náboj; rozdíly mezi mluvním aktem invazivním

a neinvazivním, pozitivně hodnotícím či kritickým jsou na rovině fonologické méně zřetelné; melodické důrazy a způsoby frázování jsou spíše ploché; hlasitost je projevem nevychovanosti;

6. rezervovanost v hodnocení adresáta – mluvčí se snaží potvrdit tvář adresáta tím, jakým způsobem užívá řečových prostředků naznačujících respekt k adresátovi a vzdálenost, kterou mluvčí těmito prostředky jakoby naznačuje; emočně laděné pozitivní hodnocení adresáta je spíše nepřijatelné;

Př. Nechci být příliš indiskrétní, ale říkala jsme si jestli náhodou nemáte nový kabát.

7. projevy nezištnosti – mluvčí používají mluvní akty strategické povahy, které mají vyrovnávat zisk na jejich straně; používají i mluvní akty strategické povahy pro situace, kdy je zisk na straně adresáta, a tedy nemají co vyrovnávat;

Př. Nepotřebujete pomoc? – Není vám špatně? – Není vám něco?

8. menší zájem o řečový kontakt – v určitých místech, dopravních prostředcích, restauracích, veřejných prostorech, bankách, školách, prostě v prostředí veřejném se mluví méně; mluvčí pociťují povinnost respektovat osobní prostor ostatních, a proto svůj mluvený projev kontrolují; je zde také mnohem menší tendence k navazování *small talku*.

Př. Nemůžeš mluvit na cizí paní, když jedeme ve výtahu, to se nesluší.

Dá se říci, že česká společnost je z hlediska ekonomického mnohem více egalitářská, než je společnost španělská. Rozdílnost mezi různými ekonomicky činnými skupinami obyvatelstva není tak zřetelná.⁵ Centrálním aspektem českého řečového chování je ovšem tento egalitarismus zrušovat a nastolovat kontakt s komunikantem tak, jako kdyby mluvčí i adresát vždy představovali výjimečné jednotky dané vyššími sociálními souřadnicemi. Mezi těmito komunikačními jed-

5 / Česká republika je někdy i přes svůj ekonomický růst a velmi nízkou nezaměstnanost stále považována za levnou ekonomiku, kde je výše platů spíše nižší a rozdíly mezi nimi nejsou tak výrazné. Někdy se tomuto typu ekonomiky říká metaforicky „levná montovna“.

notkami by měl být zachován vztah respektu, založený na sdělování rozdílností uložených v sociálních pozicích. Takový způsob řečového jednání vnáší do komunikace českým jazykem očekávanou normu – že tedy osobní prostor mluvčího ani osobní prostor adresáta nebudou narušeny. Očekávání noremního řečového chování pak vyvolává u mluvčích dojem, že jediné takto mohou splnit svůj komunikační záměr.

Český pragmalekt by se tedy dal charakterizovat jako orientace na uznání individuality druhého; rovnostářství individualit je ovšem upozaděno, mluvčí spíše tíhnou k vyjadřování rozdílností. Ta ovšem není realizována v režimu *involvement*, ale v režimu *independencia*, která vzniká tím, že se mluvčí při řečovém kontaktu vzájemně oddalují, udržují mezi sebou vzdálenost. V takovém způsobu chování vzniká pocit solidarity všech mluvčích jen velmi obtížně, a dále, mluvčí sebe sama nejsou schopni vnímat jako členy komunity vykazující společenské sdílení emocí. Distribuce emocí je vůbec v českém prostoru považována cizinci až za patologickou: *především jsou to lidi, se kterými se musíte setkávat, aniž byste s nimi rozhovor vést chtěli – prodavačky, číšníci, učitelé, úředníci, zaměstnavatelé – to všechno jsou lidé, kteří v Čechách jednají tak, jako kdybyste se něčím prohřešil a jako kdybyste vy sám jim způsoboval problémy tím, že na ně vůbec mluvíte, že po nich něco chcete, že jim vstupujete do jejich výsostného osobnostního pole; je obtížné něco získat, je obtížné i nabídnout; v tomto cizím prostoru mám někdy pocit, jako kdyby mluvit byl společenský prohřešek.*⁶

Abychom ale nekončili tuto kapitolu tak, že Čechům chybí lidství a pocit sounáležitosti, mají Češi dle cizinců pozitivní řečové vlastnosti: zejména se uvádí jejich smysl pro upřímnost mluvního aktu – sliby, nabídky, domluvy jsou myšleny upřímně; nejsou to plané sliby, pozvání je míněno jako skutečné pozvání, domluva platí a mluvčí ji uskutečňují tak, jak bylo smloueno: přijdou na smlouené místo včas. Všechno toto je pro Španěly pro změnu nepochopitelné a takový návyk je zase obtížné vypěstovat u nich.

6 / Názor studentky ze Španělska, která přijela studovat na rok do České republiky prostřednictvím programu Erasmus. Výňatek ze slohové práce zaměřené na řečovou zdvořilost (překl. autora).

Pragmatická komparační matice

PRINCIPY ŘEČOVÉHO POŘÁDKU

Dovolujeme si představit deset základních principů, kterými lze pokrýt řečové chování ve společnostech dnešního světa. Jde o principy, kterými je řízena nejenom řečová výměna, ale především společenské klima. Domníváme se, že společenské klima vychází především ze vztahů, jež jsou reflektovány řečí a společenským diskurzem, který v určité době společnost dominuje právě prostřednictvím následujících principů:

1. Princip důvěry
2. Princip solidarity
3. Princip sociální distance
4. Princip vstřícnosti
5. Princip charakteru tváře
6. Princip přímosti
7. Princip typu komunikačního klíče
8. Princip společenské hodnoty
9. Princip sociálních souřadnic
10. Princip sociální modality

Těchto deset principů lze vnímat strukturalisticky jako určitý druh složité matice. Tato matice je sledovatelná a měřitelná jako jakési univerzálium moderní společnosti. Jednotlivé položky matice jsou kategorie, které jsou utvořeny binárními opozicemi, jež splňují antropologické hledisko zkoumání společenské skutečnosti:

1. kategorie vycházejí z teoretického poznání – teoretické bádání na poli lingvistiky, lingvistické antropologie a sociolingvistiky již tyto kategorie postupně odkrylo;
2. kategorie pokrývají výše uvedené principy, kterými se řečové chování a prožívání řídí, v plném rozsahu – vycházejí z aspektů společenských primárně, nikoliv ze systémové podoby jazyka; k systematizaci jazykových prostředků dochází až sekundárně, a to na základně forem vehikulů, jež jsou nositel rysu pro ten který princip;
3. kategorie jsou navrženy jako vzájemně se vylučující – pro komparační postavení dvou společenských fenoménů jde o podmínku nezbytnou;
4. kategorie jsou jedna od druhé nezávislé – nemohou platit obě najednou; přítomnost rysu je ukazatelem pro vyplnění jedné, anebo druhé pozice protikladu;
5. kategorie vycházejí z jednotného třídícího principu – principem je existence vyššího funkčního pořádku jako celku, který je na jednotlivé kategorie rozložitelný – tímto celkem je uzavřený jazykový trh jako prostor, v němž probíhá jedinečný typ směny řečových rituálů, a dále shodná typologie řečové hry;
6. kategorie jsou jednoznačné – jejich definice ustavují dnes již existujícími vědními obory.

Ve sledovaných areálech předpokládáme, že se tedy bude jazykové chování mluvčích v rámci in-group skupiny se zřením k uplatnění prostředků řečové zdvořilosti podobat. Co očekáváme jako výrazně rozdílné, bude jejich síla vymezení se vůči out-group komunikantům, reprezentujícím Oni. Očekáváme, že v českém areálu je distribuce mluvčích mezi

My a Oni více jazykově podtržena než v areálu španělském, kde se tato hranice mezi mluvčími z vlastní skupiny a mluvčími z cizí skupiny takto zřetelně neprojevuje. S tím opět souvisí i předpoklad, že řečová zdvořilost v češtině tenduje k udržování sociální distance, zatímco zdvořilost ve španělštině tuto distanci neutralizuje ve prospěch sociální blízkosti. A nejen to, užívání jazykových prostředků a jejich pragmatická analýza by snad mohly ukázat, že u vztahů mezi mluvčími v areálu českém bude dominovat kulturní rys respektu sociálních souřadnic, kdežto v areálu španělském to bude solidarita jako dominující rys španělské zdvořilosti.

Rozdíl mezi dvěma lingvistickými areály, dvěma kulturními etniky, dvěma pragmalingvistickými systémy, dvěma řečovými standardy chování, dvěma diskurzními vzorci v mluvených komunikátech dyadických, dvěma hodnotovými systémy můžeme předpokládat následovně:

Princip důvěry

Česká řečová zdvořilost bude dynamizovat vztah mezi komunikanty do té míry, aby mezi nimi zabezpečila rovnováhu, která bude vycházet z principu primární nedůvěry mezi komunikanty, z pocitu latentního konfliktu, z potřeby se konfliktu vyhnout v každém případě. Španělská zdvořilost bude naproti tomu operovat s principem důvěry (*confianza*). S tím souvisí i apriorní apriorní komunikační nekonfliktnost ve španělském areálu.

Princip solidarity

Zdvořilé řečové chování v českém areálu bude akcentovat rezervovanost, personální odtaziťost. Mluvčí češtiny budou s partnerem v komunikační události solidární pouze do té míry, která vykazuje vzájemný respekt. Naproti tomu španělský mluvčí bude solidaritu dynamizovat ve prospěch vzájemného porozumění, lásky, sounáležitosti.

Princip sociální distance

Zdvořilé chování u českých mluvčích bude jednáním udržujícím sociální vzdálenost mezi komunikanty; mluvčí se budou snažit uplatnit

řečovou zdvořilost normovaně tak, aby nepoškodili svůj společenský obraz ani společenský obraz (*face*) partnera v komunikační události. Český lingvistický areál bude vykazovat tendence potvrzovat sociální souřadnice komunikantů. Apriorní vztah mezi komunikanty bude distantní, řečová zdvořilost tuto distanci bude udržovat. Ve španělském areálu se bude řečová zdvořilost ubírat směrem sblížování komunikačních partnerů – sociální souřadnice budou nezřetelné, společenský obraz mluvčího ani adresáta nebude apriorně vystaven na statusu a distanci mezi statusy, nýbrž na blízkosti, která společenské souřadnice, tj. kvalitu komunikujících statusů zrušuje.

Princip vstřícnosti

Vstřícnost bude české zdvořilé chování pojímat jako udržení nekonfliktnosti komunikační situace, nepoškození tváře komunikantů, efektivní splnění komunikačních záměrů, eliminaci emočního hnutí, splnění požadovaného nebo nabízeného. Španělská zdvořilost bude vstřícnost chápat jako emočně komunikační rámec, dynamizující interakci s otevíráním osobního prostoru a četnými psychomotorickými prvky parajazykovými, se sblížováním podpořeném emočními projevy a projevy pochvaly.

Princip charakteru tváře

Česká řečová zdvořilost bude negativní ve většině případů; počítáme s výjimkou v určitém segmentu populace – u mladé generace mluvčích narozených po pádu železné opony, kteří v určitých situacích rezignují na aktivaci řečového zdvořilostního registru. Ve Španělsku bude řečová zdvořilost pozitivní, ve velmi výjimečných případech bude negativní, a to v určitém segmentu populace a v určitém „situačním tvaru“.

Princip přímosti

Jazykové prostředky české řečové zdvořilosti budou pragmatakticky mnohem méně přímé než prostředky pragmataktické v řečové zdvořilosti španělské.

Princip klíče

Řečové chování českých mluvčích bude uplatňovat dogmatický řečový klíč, který neumožňuje mluvčím a adresátům volit ze škály prostředků. Půjde tedy spíše o udržení zdvořilostního ritu; rituálovost bude téměř absolutní. Španělská zdvořilostní norma bude nabízet mluvčím variantnost ve volbě formálních a neformálních jazykových prostředků. Španělé budou užívat nedogmatický solidaritní řečový klíč, což znamená, že nebudou volit hotové rituálové položky, neboť takové rituálové položky pro některé mluvní akty neexistují; španělské řečové chování bude mít v některých mluvních aktech méně formálních stereotypů (formulí).

Princip společenské hodnoty

Společenskou hodnotou v českém prostředí bude formální zvládnutí dogmatického řečového klíče, tedy splnění očekávané sociální normy a adekvátní procesování zdvořilosti z hlediska strategického, tedy správné vyvážení ztráty na straně adresáta. V českém prostředí tedy půjde o určitý typ honorifikačního systému. Ve španělském prostředí bude společenskou hodnotou upuštění od formálních prostředků řečové zdvořilosti a zároveň tíhnutí k emočně laděné interakční vlně odstraňující sociální rozdíly mezi komunikanty.

S tím souvisí i fakt, že mluvčí v českém areálu mají tendenci v řeči vyjadřovat se slušně, což spíše souvisí s vyspělostí, s věkovou vyzrálostí, s distingovaností. Ve Španělsku budou akcentovány všechny ty projevy, které spíše souvisejí s chováním mladé generace, která se zdá být nositelkou vzorce řečového chování.

Princip sociálních souřadnic

Mluvčí češtiny budou preferovat manipulaci se sociálními souřadnicemi komunikantů. Ty budou apriorně nastaveny jako vysoké, i když ve skutečnosti takové nejsou. Interakční komunikační výměna bude respektovat takový standard vzájemného respektu, který lze charakterizovat jako distingovanost. Španělský mluvčí nebude formálními prostředky své sociální souřadnice odkrývat, ani je nebude respektovat

u svého adresáta. Budou irelevantní. Formálními prostředky bude reflektovat pouze určité společenské aspekty, jako např. věk partnera v komunikační události, ale i ten jen velmi sporadicky.

Princip sociální modality

Z hlediska sociální modality jako celku se bude české řečové chování odvíjet v určitém typu mluvních aktů od lingvistického pesimismu. Domníváme se, že současná společenská skutečnost může být charakterizována také jako lingvistický distantní egalitarismus. V některých situacích lze vypožorovat chování mluvčích, které by se dalo nazvat i řečovým konzervatismem. Je otázkou, jak se jednotlivé charakteristiky přelévají jedna ve druhou. Ve španělském společenském prostoru je sociální modalita charakteristická temperamentním optimismem. Řečový konzervatismus je upozaděn, neboť je přítomen rys důvěry mezi komunikanty a konfliktnost situace nevzniká jako komunikačně-relační napětí, nýbrž jako idiosynkratický standard kultury. Měl by vyplynout španělský lingvistický proximální egalitarismus.

Tyto principy se stávají základními pragmatickými aspekty, které budeme sledovat. Následující tabulka shrne předpokládané pragmatické charakteristiky českého a španělského zdvořilostního řečového chování.

Předpoklady rozdílnosti řečového chování

Sledované principy ve zdvořilostním interakčním modelu – hypotéza		
Český lingvistický areál	princip	Španělský lingvistický areál
[+] nedůvěra [+] apriorní konfliktnost	DŮVĚRA	[+] důvěra (confianza) [-] apriorní konfliktnost
[+] rezervovanost, nezávislost [+] sociální odtažitost [+] respekt	SOLIDARITA	[+] afiliace-involvement [+] láska, soc. přitažlivost [+] sounáležitost
[+] distance [+] ochrana tváře [+] potvrzení sociálních souřadnic	SOCIÁLNÍ DISTANCE	[+] proximita [-] ochrana tváře [-] potvrzení sociálních souřadnic
[+] udržení nekonfliktnosti [+] ochrana tváře [+] plnění komunikačního záměru	VSTŘÍCNOST	[-] udržení nekonfliktnosti [-] ochrana tváře [-] plnění komunikačního záměru
[+] negativní tvář	CHARAKTER TVÁŘE	[-] negativní tvář (= pozitivní tvář)
[-] přímost vyjadřování	PŘÍMOST	[+] přímost vyjadřování
[+] dogmatický	KLÍČ	[-] dogmatický (= + solidaritní)
[+] sociální norma [+] formalismus [+] strategie [+] vyvážení ztráty	SPOLEČENSKÁ HODNOTA	[-] sociální norma [-] formalismus [-] strategie [-] vyvážení ztráty
[+] manipulace [+] distingovanost	SOCIÁLNÍ SOUŘADNICE	[-] manipulace [-] distingovanost
[+] pesimismus [+] distantní egalitarismus [+] konzervatismus	SOCIÁLNÍ MODALITA	[+] optimismus [+] proximální egalitarismus [+] liberalismus

SOCIÁLNÍ MODALITA A ŘEČOVÝ KLÍČ

Střední Evropu lze charakterizovat neutrálním stupněm temperamentu; oblast českého národního jazyka je ovlivněna germánským vlivem natolik, že řečová zdvořilost vyplývající z tohoto historického okolí bude vykazovat četné znaky germánské sociální modality. Tu můžeme charakterizovat jako rezervovanou, vystavěnou na pravidlech, normách, na kodexech. Germánská sociální modalita je také

založena na sankcích; nedodržení společenských norem je sankcionováno. Z toho vyplývá i fakt, že řečové normy chování budou spíše tendovat k apriorní nekonfliktnosti, budou primárně nastaveny jako nepřekročitelné. Nekonfliktnost je v nich ovšem pouze uměle udržována právě řečovou zdvořilostí; komunikační relace je totiž v češtině na konfliktnosti založena.

Ve smyslu Hymesova klíče (1974) hovoříme o dogmatickém řečovém klíči. Takový řečový klíč bude na jedné straně akcentovat nekonfliktnost pomocí udržení symetrického společenského vztahu mezi komunikanty. Na druhé straně ovšem tento symetrický vztah bude vystaven na faktu, že každý z komunikantů bude náležet do jiné skupiny. Interakce v češtině se tedy odehrává v heterogenní komunikační relaci, kdy každý z participantů vnímá partnera v komunikační situaci jako reprezentanta skupiny Oni a nikoli skupiny My. Taková komunikační relace bude nejtypičtějším interakčním napětím v prostoru českého národního jazyka. Heterogenní napětí bude jen velmi těžce odstranitelné; dogmatická řečová norma chování i rezervovaný temperament mluvčích nebudou moci apriorně nastavenou pragmatickou distanci nikterak zkrátit.

Orientace na adresáta bude závislá na preferenci kooperačních maxim relevance a způsobu. Právě maxima způsobu bude řídit chování mluvčích; mluvní akty budou rituálové povahy, bude se jednat o prefabrikované zdvořilostní parceláty, v nichž bude zdvořilost kumulována v několika prostředcích najednou (negace, slovesná modalita, posun v osobě). Tyto prostředky se budou překrývat v rámci složité větné konstrukce. Jejich kumulace dá vzniknout značné nepřímosti ve vyjádření komunikační funkce výpovědi v určitém typu konverzační implikatury. Interpretace komunikační funkce bude zřejmá, bude zřejmý i stupeň rezervovanosti, distance či stupeň strategické náhrady ztráty na straně příjemce. Leechovy zdvořilostní maximy budou u mluvních aktů vysunuty směrem k prospěchu adresáta. Řečová zdvořilost bude minimalizovat ztrátu, a to dokonce i tehdy, bude-li i v rozporu s racionálností komunikačního záměru mluvčího.

Naopak oblast zapyrenejská bude akcentovat zcela odlišné typy

chování, které budou v konfliktu s habituovanými zvyklostmi střeoevropskými. Normou bude ustanovit mezi mluvčími apriorní pragmatickou blízkost; z této blízkosti bude pramenit tendence vnímat partnera v komunikační události jako jednoho z členů společné skupiny, tzn. ze skupiny *My*. Vzniká homogenní komunikační relace. Tento pocit soudržnosti s mluvčím odstraňuje komunikační bariéry a mluvčí se neobávají invazivně vstoupit do osobního prostoru druhého. Stejně tak neutralizují sociální souřadnice své i svého komunikačního partnera.

Z hlediska uplatnění kooperačních maxim se bude ve španělském řečovém chování uplatňovat porušování maximy kvantity a relevance. Zdvořilostní maximy Leechovy nebudou vykazovat takový posun směrem k prospěchu adresáta jako v prostředí českém. Z hlediska Hymesova klíče (1974) se bude interakce odehrávat v klíči rozvolněném; komunikantům bude dána volba chování. Nazvěme jej solidaritním řečovým klíčem. Užití formálních prostředků řečové zdvořilosti bude mít charakter spíše strategický. Španělštinou realizovaná vstřícnost bude odkrývat symetrii mezi komunikanty bez zjevného sociálního napětí v komunikační relaci.

Sociální indexace

Pro potřeby komparace řečového chování je potřeba ustanovit typ klíče, kterým se interakce uskutečňuje. V průběhu interakční události komunikanti stojící tvář v tvář aktivizují tři typy prostředků, které jsou dominantní (z hlediska distribuce zdvořilostních hodnot) od počátku interakčního kontaktu až po jeho ukončení. Jedná se o indexy, pokud jde o prostředky, které přímo k něčemu referují, mají trvalou referenční platnost a nejsou přepínány mezi referenty. K pragmatické funkci indexů se budou řadit všechny jazykové prostředky, které budou odkrývat adresáta a vztah, který k němu zaujímá mluvčí. Nazvěme tento typ sociálního sdělování sociální indexací, která se realizuje prostřednictvím

- 1) pozdravu (na počátku i na konci interakce),
- 2) pronominálního oslovení,
- 3) nominálního oslovení.

Tyto tři skupiny jazykových prostředků vysílají do interakčního prostoru informaci o sociální hodnotě jednotlivých aktérů. Řečové

prostředky jsou potvrzením sociální hodnoty jednotlivých komunikantů na jedné straně, a také ukazatelem sociální hodnoty jejich interakčního vztahu (např. pro zúčastněného pozorovatele na straně druhé).

Nejprve jde o osu sociální vzdálenosti, kterou užití jednotlivých pragnémů nastoluje. Tato sociální vzdálenost je buď výsledkem přirozenosti vzájemného vztahu komunikantů, anebo je přirozenost manipulována tak, aby byla v konkrétních komunikačních kontextech splněna očekávaná norma. Na druhém místě se jedná o osu pozitivní a negativní tváře adresáta; jazykové prostředky totiž mohou adresátovu tvář podporovat, anebo nikoliv.

Výše jsme uvedli, že některé pragnémy slouží jako parametrický ukazatel výskytu jiných pragnémů. Dohromady utvářejí sociálně-integritní pragnémický svazek. Sociální hodnota komunikantů je tak do řečové výměny integrována

- a) na jejím počátku prostřednictvím kontaktního prostředku – pozdravem;
- b) v průběhu interakce nominálním oslovením a podporována slovesnou osobou;
- c) v závěru interakce je sociální hodnota komunikantů opět uznána typem rozloučení.

Hovoříme o tzv. pragmatické konkurenci či o souvýskytu pragmatických prostředků v komunikační události.

Všechny tři skupiny pragnémů utvářejí svazek, který určuje sociální hodnotu komunikanta. Tato hodnota je řečově vysílána mluvčím a adresát ji akceptuje, pokud se kryje s jeho očekáváním. Pokud je adresátovo očekávání jiné, mělo by docházet k vyjednávání o typu sociální hodnoty jednoho, anebo obou partnerů. Pragnémický svazek tedy určuje sociální souřadnice adresáta vůči sociálním souřadnicím mluvčího.

Pragnémický svazek podává základní informace o adresátovi: jeho identitu prostřednictvím jména, příjmení, přezdívk; jeho společenskou identitu profesní prostřednictvím titulu, anebo jiného oslovova-

cího prostředku vyjadřujícího profesní zařazení; jeho identitu genderovou prostřednictvím jmenného rodu; sociální vzdálenost, kterou mu mluvčí vytyčuje prostřednictvím prostředků transponované slovesné osoby; typ emočního vztahu prostřednictvím pozdravu (rozloučení).

Všechny tyto hodnoty utvářejí dohromady sociální integritu adresáta. V takovém případě hovoříme o sociálně-integritním souboru jazykových prostředků, který se přibližuje idealizovanému kognitivnímu modelu. Navíc, a to považujeme za podstatné, se tu jedná o svazek pragmemů svou povahou kategorizační, čímž se přibližují k stereotypům (Vaňková in NESČ: 1759).

Domníváme se, že sociálně-integritní pragmemický svazek utváří základní zdvořilostní klíč (Hymes, 1974), kterým se interakce „odemyká“, uskutečňuje a „zamyká“.

Při komparativním pohledu na řečové chování etnik vyvstává otázka, jak silně jsou jednotlivé sociálně-integritní segmenty mezi sebou provázány, jak silný je tedy jejich parametrický vztah. Ukažme si modelový příklad:

Situace I.

A: *Dobry den, pani profesorko.*

B: *Dobry den, co mi nesete, Andreo?*

A: *Já jsem se chtěla omluvit, že dnes nebudu moct přijít na seminář.*

B: *Máte možnost využít dvou absencí. Nic se neděje, jen bude potřeba, abyste mi do příštího týdne odevzdala vypracované zadání úkolu.*

A: *Ano, počítám s tím. Děkuji, na shledanou.*

B: *Na shledanou.*

Situace II.

A: *Buenas tardes, Fátima.*

B: *Hola, Patricia, hija, ¿Cómo estás?*

A: *Es que vengo a pedirte disculpas ya que no podré participar en la clase de la tarde.*

B: No te preocupes, puedes faltar dos veces, o sea, no hay problema ninguno con que faltes hoy. Sólo me tendrás que mandar la tarea, es decir, hasta la semana que viene.

A: Sí, bueno, la haré, cuento con ello. Bueno, me voy, hasta luego.

B. Adiós.

Situace I: Interakce je otevřena pozdravem, který ukazuje na distantní vztah mezi komunikanty; distance je podpořena typem nominálního oslovení, které specifikuje společenskou roli (*profesorko*), a také pohlavní status (*paní*). Navíc, volba slovesné osoby u obou komunikantů je rovněž distantní, neboť vychází z vykání. Studentka se obrací na svou profesorku s prosbou, která je pragmaticky vyrovnána, neboť generuje zisk na straně mluvčího (studentky) (*Chtěla jsem se omluvit*). Interakce je uzavřena formálním rozloučením. Soubor těchto jazykových prostředků je pragmémickým svazkem, v němž je vztah mezi jednotlivými segmenty velmi úzký, jeden z nich vyvolává druhý. Tento typ konverzace je typický pro češtinu tam, kde mezi komunikanty existuje alespoň jeden z následujících faktorů: [-] předchozí známost, [+] hierarchická příslušnost, [+] rozdíl ve společenském statusu, [+] respekt, [+] rozdíl věku. Sociálně-integritní svazek pragmémů v češtině je tedy spíše závazným způsobem kódování relevantních pragmatických faktorů a takový vztah je udržován v průběhu celé komunikační události. Pro češtinu je tedy ustanoven sociálně-integritní svazek stereotypů.

Situace II: Interakce je otevřena pozdravem časovým, který do konverzace vnáší charakter zdvořilostní hodnoty, neboť je vlastně fossilizovaným přáním. Na první pohled naznačuje pozdrav spíše formální vztah mezi komunikanty, tak jako bychom u vztahu učitel-student, očekávali. Výrazy užitá profesorkou ovšem naznačují stylizaci spíše do vztahu intimacy (*hija*). Co se jeví jako případné, je charakterizovat vztah mezi komunikanty jako solidaritu, která omezuje rozdílnosti (profesní, věkové, statutární, hierarchické ad.). Ty jsou totiž typické pro češtinu, ve španělštině jsou relevantní pouze při přepínání mezi

tú a *usted* (viz níže). I akt zisku na straně studentky není pragmaticky vyrovnán, jako je tomu v češtině. Jedná se o invazivní mluvní akt, kterým mluvčí pouze oznamuje fakt, že něco vykoná dle jemu příhodných podmínek. Nedochází zde k užití neutralizace zisku pomocí modálního slovesa v maticí vřtě, ani ke zmírnění pomocí časového posunu (**Quería pedir disculpas*). Vyrovnání zisku by se takto uskutečnilo v situaci zcela jiné, odpovídalo by spíše skutečné omluvě za něco, co znamenalo ztrátu na straně adresáta (*Quería pedir disculpas, lo hice sin querer, no me di cuenta de que el vaso estaba tan cerca de mí*). Studentka profesorce tyká, což není v souladu s pozdravem *buenas tardes*, který naznačuje distantní vztah. Rovněž typ rozloučení je spíše neformální, užívá výplňkového výrazu (*bueno*), studentka nepoděkuje za vstřícnost. Považuje jednání profesorky za neztrátové.

Jazykové prostředky ve španělštině tedy ukazují spíše na neexistenci sociálně integritního svazku. V našem modelovém příkladu jsme uvedli, jak může či nemusí být sociální hodnota adresáta integrována do makroaktu. Samozřejmě, že do konverzace mohou pronikat různé typy mezilidských vztahů, takže náš modelový příklad není dogmatem, které má obecnou platnost, nicméně ukazuje, že integrace i ne-integrace sociální hodnoty adresáta do makroaktu jsou možné. Řečově je tak vztah dynamizován v průběhu dialogu a může se tak do něj promítnout celá řada různých vztahových aspektů. U španělštiny se domníváme, že jde spíše o sociálně-integritní svazek prototypů (na rozdíl od češtiny, kde svazek vyplňují stereotypy).

POZDRAV JAKO SOCIÁLNÍ INDEX

Pozdrav je konvenční expresivní mluvní akt, který je obvykle doprovázen dalšími mimojazykovými signálními prostředky, především gestikou. Definice pozdravu vychází z předpokladu, že jeho základní funkcí je prolomit ticho a spustit řečový kontakt mezi komunikujícími složkami. Pozdrav reflektuje interpersonální vztah mezi mluvčím a adresátem, jímž je podoba pozdravu podmíněna; v některých kul-

turách je faktor předchozí známosti podstatným rysem pro výběr ze škály pozdravových formulí či sekvencí, v kulturách jiných je tento rys irelevantní. Pozdravům je též připisována rituálnost, se kterou se neustále opakují v celém entolingvistickém areálu, a jejich ustálenost v čase, což naznačuje vysokou míru symboličnosti.

Pozdrav je idiosynkratický jazykový prostředek a je vlastní všem kulturám. O univerzálnosti pozdravu jako mluvního aktu potřebného pro nastolení řečového kontaktu svědčí i fakt, že ve všech kulturách je podstatným prohřeškem proti normě nepozdravit. V sociální psychologii se hovoří o tzv. přístupových rituálech nebo též o potkávacích řádech. Jejich základní funkcí bychom mohli též rozumět upoutání pozornosti či predisponovat adresáta k obsahu následného diskurzu (srov. Spitzer, 1989). V každém případě se ovšem jedná o zvukový signál rozpoznání adresáta. Pozdrav je součástí nejdůležitější samozřejmosti v mezilidském řečovém (dorozumívacím) kontaktu vůbec. Sokol (2002: 51) hovoří o nenápadné samozřejmosti, která udržuje lidská i zvířecí společenství pohromadě a dodává, že se jedná o přísně vymáhané povinnosti, které mohou, jsou-li zanedbány, vyvolat konfliktní situaci. Ačkoliv je pozdrav jako součást každé kultury ustaven jako základní kontaktní prostředek, nejde pouze o navození kontaktního typu vztahového postavení; jde především o vymezení Já vůči Ty, čímž je podpořeno přátelství a čímž se pozdrav přibližuje tomu, co Berne (1997) nazývá transakcí pomocí pohlázení.

Pozdrav je v rámci dorozumívacích soustav původem gestický, jeho projev lze vnímat na dálku především při přibližování toho, kdo by mohl být považován za cizího. Cizost se prostřednictvím pozdravu formou fyzického pokynu eliminuje tím, že pokynová stránka odkazuje na jednoznačnost neozbrojeného přiblížení. Projev na dálku tedy má za úkol ukazovat nenásilné gesto; ruka jako prostředek pro násilné řešení je prázdná, nedrží zbraň.

Pro pozdrav je typický také projev mimiky obličeje: je doprovázen úsměvem. Zde bychom se mohli na dlouho dobu pozastavit nad tím, jak dalece se smích uplatňuje při řečovém pozdravu v různých kulturách. Pravdou je, že úsměv při pozdravu může odkazovat na vývojové stadium strachu, které se prostřednictvím cenění zubů promě-

nilo v úsměvné mimické gesto úsměvu. Úsměv lze subsumovat vztahu mezi matkou a dítětem; úsměv je významným vztahotvorným prvkem při vtiskování, když je dítě již natolik samostatné, že se může matka vzdalovat. Právě úsměv je prostředkem k tomu, aby její vzdálení neproběhlo okamžitě poté, co zabezpečí základní životní potřebu dítěte. Úsměv tak zajišťuje bezpečný kontext a jeho trvání v čase.

Formy pozdravů jsou značnou měrou petrifikovány, tj. jsou to stereotypní formule, které ztratily svůj původní sémantický význam a jsou nositeli pouze informace o vztahu mezi mluvčím a adresátem; fungují tedy po výtce jako pragmémy. Sociokulturní podmínky různých komunikačních systémů zapříčinily různou míru petrifikace; některé kultury užívají pozdravů jako čistých stereotypních formulí, neobsahujících emocionální složku – naopak existují kultury, kde je emotivnost pozdravu základním předpokladem noremního řečového chování (srov. Beinhauer, 1968).

Některé pragmatické systémy totiž preferují pozdrav jako čistou kontaktní formuli, která sice udává vztah mezi mluvčím a adresátem, nicméně tento vztah je pouhým formálním ztvárněním interpersonální relace, v níž se bude nadcházející řečový kontakt odehrávat; veškerá výměna je tak započata formulí, jež nedisponuje emotivní složkou, čímž je značně ovlivněna i emotivnost celé následující komunikační události. Naopak existují kultury, kde je pozdravová formule nositelnou emočního náboje či *emočního výlevu* (García Wiedemann, Moya Corral, 1994: 400), který pragmaticky determinuje vztah mezi mluvčími, a navíc dojde komunikační události emotivností.

S emotivností souvisí i vzájemné uznání komunikantů vycházející z deference; pozdrav jako *ilokuční akt vyjadřuje v širším smyslu slova deferenci (opak indiference) vůči druhé osobě* (Lenarduzzi, 1991: 192). Tímto emočním nábojem pozdravů odhaluje další sémantické hladiny, jichž pozdravy mohou nabývat – překvapení, radost, respekt atd., jejichž přítomnost v pozdravové formulí je způsobena celou sérií sociolingvistických faktorů. Pozdrav lze shrnout pod tři aspekty:

- 1) *pozdrav slouží k otevření komunikačního kanálu; funguje jako signál k upozornění adresáta a jako signál výzvy k účasti na komunikaci;*

- 2) *pozdrav může přispět k odstranění potenciálního sociálního napětí, způsobeného tím, že by se dvě osoby potkaly bez jakékoliv slovní výměny; v tomto případě je pozdrav výjimečným mluvním aktem pro nastolení fatické komunikace;*
- 3) *v souladu se svou formou slouží pozdrav pro ustanovení nebo potvrzení konkrétního interakčního vztahu definovaného sociální pozicí, stupněm intimity nebo afektivity (srov. Haverkate, 1994: 84-85).*

Někdy jsou pozdravy hodnoceny jako semiinteraktivní syntaktické jednotky, které vyzývají k interakci, ale interakce je buď automatizovaná a silně sociálně normovaná, nebo je omezována, popř. znemožňována strukturou komunikační situace (Mluvnice češtiny III, 1988: 441). Výměna pozdravů má povahu rituálu; jedná se totiž o fosilizované výměny dvoučlenné, které signalizují povahu dosavadního vztahu mezi komunikanty. Platí, že *nabídka je zdvořilost, ale přijetí pak už povinnost: neodpověď na pozdrav je vlastně výraz nechuti až nepřátelství, omluvitelný snad jen krajní roztržitostí* (Sokol 2002: 52).

Z hlediska sémantické původnosti se zmiňují různé typy pozdravů. Jsou jimi především otázky po zdraví nebo momentálním psychickém stavu adresáta, které vystupují jako mluvní akty expresivní. Problematická mezikulturně je pak ovšem odpověď na takto fosilizovanou otázku; zdali ji podat či nikoliv, a pokud ano, tak jakou formou a s jakou sémantikou. Jiný typ sémantické původnosti spočívá v mluvních aktech přání, která se automatizovala, stala se konvenčními přáními užívanými na počátku interakční situace. Sémantika přání se postupně neutralizovala a vznikla tak fosilizovaná přání, jejichž výpovědní funkce je prakticky táž. Rozdíl je ovšem v odpovědi. Jestliže posluchač neopětuje pozdrav '*Přeji vám dobrý den*' použitím týchž slov, popř. užitím výpovědi typu '*Vám také*', '*I vám*', pak na přání reaguje poděkováním: *Děkuji* (Mluvnice češtiny, 1988: 85).

Pozdrav je sledován konverzační analýzou, která vychází z výměny replik v dialogu. Pozdravové systémy indoevropských jazyků jsou si velmi podobné tím, jak jsou stabilní ve své rituálové podobě (Hirschová, 2006: 176). I v těchto poměrně stabilních systémech ovšem dochází

k narušení této stability prostřednictvím aktualizace pozdravových formulí či jejich postupné archaizace.

Mluvčí jsou sociální potřebou tlačeni k vytváření aktualizovaných pozdravů; děje se to především v segmentu mladých mluvčích, kteří užívají aktualizace jako jednoho z projevů individuality a partikularity, a tím zavádějí do jazykového úzu ve své věkové kohortě inovační pozdravové prvky. Druhým procesem je archaizace pozdravu, přesněji řečeno aktualizace archaického prostředku, jehož se již systémově neuvžívá: i v tomto případě se jedná vždy o příznakové řečové jednání a do značné míry takto formulované pozdravy nabývají ironické kvality (*Má úcta/Služebník/Poklona/Servidor* atp.).

Pozdrav je prvotním signálem, že došlo k otevření interakční události, a je tak prvním segmentem globální organizace dialogu. Párová sekvence na počátku dialogu může nabývat i nepozdravových forem, např. zavoláním, které již spadá do nominálního typu oslovení.

PRO-NOMINÁLNÍ OSLOVENÍ JAKO SOCIÁLNÍ INDEX

Nominální oslovení se nazývá také vokativem, který je v češtině i ve španělštině postojovým pádem, kterým se zcela jasně determinuje vztah mezi komunikanty; jedná se o vyhraněné komunikační funkci (Čermák a Zavadil, 2010: 170). Oslovení je nejméně gramatikalizováno, využívá prostředků různorodých, které distribuují hodnoty komunikantů prostřednictvím důrazu na některé adresátovy vlastnosti či různou měrou modifikují úřední jméno a příjmení, čímž se různými způsoby vyjadřuje afektivita nominálního oslovení. Sociální indexace tedy probíhá na základě toho, zda je typ oslovení přijatelný pro adresáta.

Do sociální indexace spadají zájmena, která utvářejí opozice (*ty – vy/tú – usted*) nebo celé opoziční svazky (čes. *ty – vy – on*), a která mluvčí volí za účelem vyjádření vztahu k adresátovi. Sociální indexace pomocí zájmen odpovídá různým řečovým režimům označovaných v indoevropských jazycích jako sociální kódování T-V (čes. *tykání – vykání*, špan. *tuteo – ustedeo/tratamiento de usted*). Z hlediska prvotního, obecně

platného rozboru tohoto typu řečového chování je potřeba zmínit práci Browna a Gilmana (1960). Autoři uvádějí, že řečové chování vnášející zdvořilostní hodnoty se děje především na dvou osách:

- a) na ose moci (*eje de poder*)
- b) na ose solidarity (*eje de solidaridad*).

Osa moci distribuuje zájmena mezi mluvčího a adresáta asymetrickým způsobem, kdy jeden komunikant se obrací na druhého prostřednictvím zájmena *vy/usted*, zatímco druhý komunikant reaguje na prvního prostřednictvím zájmena *ty/tú*. Tato asymetrie je obecně způsobena dominancí (nebo mocí v užším smyslu) a statusem vycházejícím z aspektů fungujících jako pragmatické činitele. Jsou jimi věk, příslušnost do primární skupiny (In-group oslovení), příslušnost do sekundární skupiny (Out-group oslovení) a celková sociální situace. Osa moci je dynamizována vertikálně a vstupují do ní sociální rozdíly meziskupinové, které se někdy označují jako sociálně-stratifikační.

Osa solidarity pak vede komunikanty k užití recipročního oslovení, ať už se jedná o reciproční *ty/tú* nebo o reciproční *vy/usted*. Reciprocita se děje na úrovni horizontální a dochází ke vzniku vztahové relace mezi mluvčími, která zahrnuje dva typy solidarity:

- a) solidaritu formální (*usted – usted / VY–VY*)
- b) solidaritu neformální (*tú – tú / TY–TY*).

Užívání zájmen jako prostředků sociální indexace je výsledkem vývoje společnosti, její současné konfigurace vycházející ze společenských změn, ke kterým došlo v Evropě. Prvotní systémy oslovení vycházely především z asymetrických vztahů tak, jak byla moc distribuována do středověké společnosti. Ve středověku bylo oslovení druhé osoby (tj. gramatická druhá osoba) stojící výše na společenském žebříčku realizováno formami, které spíše odpovídaly oslovení jmennému (*výsosti, veličenstvo / merced, alteza, señoría*). Svou sémantikou naznačovala tato jména nejvyšší společenské postavení adresáta.

Ruku v ruce s tímto oslovením bylo potřeba systém ještě dále dynamizovat, neboť postupně docházelo k redistribuci moci do většího počtu společenských tříd, kdy se mluvčí postavení výše stávali zároveň podřízenými vůči těm, kteří stáli v ještě vyšších společenských vrstvách. Systém nominálního oslovení tak musel vstřebat další aspekty, které byly realizovány horizontálním a vertikálním směrem. Horizontální směr, kam spadali všichni ti, kteří utvářeli středověkou představu In-group komunikantů (např. dvořané) uplatňovali posesiva druhé osoby (*Tvoje milost, Tu merced / Vuestra merced*). Vertikální směr pak užíval zájmena třetí osoby (*Jeho milost / Su merced*). Z hlediska gramatikalizace tak vzniká v indoevropských jazycích onkání pro oslovení druhé osoby výše postavené a onikání vůči osobám výše postaveným. Z hlediska pragmatického tedy mluvčí nabývali dojmu, že oslovovaný adresát v sobě zahrnuje dvě personality – osobu fyzickou (druhá osoba) a osobu abstraktní, která je rozhovoru přítomna (třetí osoba). Abstraktní osoba nebyla ničím jiným než společenským statutem, který byl v oslovování považován za dominantní. Z této diferenciací pak vznikají typické vykazací systémy, které jsou založeny na onkání a onikání a jsou v indoevropských jazycích přítomny dodnes (španělština, němčina).

V průběhu 19. století došlo ještě k dalším podstatným změnám v paradigmatu oslovování, a to na úrovni In-group, především v rámci rodiny. Rodinní příslušníci nukleární rodiny (otec, matka, potomci) také vykazovali v oslovování asymetrii. Potomci se obraceli na rodiče s vyjádřením respektu, a to prostřednictvím onkání s neetymologickou konkordancí (*tatínek přišli*) či s konkordancí etymologickou (*Mándeme, padre*).

V rámci out-group pak docházelo k redistribuci respektu. Respekt prvního typu měl dynamizovat sociální vzdálenost mezi komunikanty, z nichž oba patřili do jiné sociální třídy. Takové řečové chování lze zaznamenat např. mezi sloužícím a továrníkem:

Sloužící: Chtěla by paní ještě něčím posloužit?

Paní domu: Šla sem, Dorka, a odnesla špinavé nádobí do kuchyně.⁷

7 / Autorův příklad, více o onkání viz *Nový Encyklopedický slovník češtiny*, elektronická i tištěná verze.

V této sekvenci lze pozorovat onkání, které mezi mluvčími naznačuje sociální vzdálenost. Mluvčí se na adresáta obrací tak, jako kdyby se jednalo o někoho třetího.

Existuje i druhý typ respektu, který vykazovali In-group komunikanti:

Soused 1: Jakpak se vám daří, pane sousede? Jestlipak jste už řádně zaměstnán?

Soused 2: Co vám budu povídat, sousede, však víte, jak se dnes s chudobnejma zachází.⁸

Druhý rozhovor vyjadřuje respekt proximální, tedy takový, který naznačuje vzdálenost mezi komunikanty, nikoliv však napříč společenskou třídou. Mluvčí se tak obrací na adresáta tak, jako kdyby adresátů bylo více.

Indoevropské jazyky různě distribuovaly v průběhu vývoje tyto typy společenského řečového jednání. Po druhé světové válce se oslovovací systémy zjednodušily, především vznikem evropského sociálního egalitarismu, který vycházel z ekonomického úspěchu evropských národních států, čímž se sociální stratifikace zjednodušila nebo rozplynula. Navíc, ve východní Evropě dochází vlivem levicově orientovaných režimů k potírání společenských rozdílů a byla pocítována silná tendence vymazávat tyto rozdílnosti i z řečového chování. Každopádně si je potřeba uvědomit, že se vyjadřování respektu vůči druhým osobám ustálilo do dvou základních systémů: systém onkání/onikání (španělština, němčina) a systém vykání (čeština).

Změny kódování $T \rightarrow V$, anebo opačně $V \rightarrow T$ rovněž neznamenají totéž: *změna solidaritního zájmena na zájmeno vyjadřující vzdálenost ukazuje na interakci charakterizovanou antagonismem, zatímco změna opačná znamená, že komunikanti tíhnou k vyjádření vzájemné solidarity* (Haverkate, 1994: 215).

8 / Autorův příklad; více o oslovovacích systémech *Nový encyklopedický slovník češtiny*, elektronická i tištěná verze.

Český sociálně-integritní svazek stereotypů

POZDRAV JAKO STEREOTYP

V této kapitole se pokusíme analyzovat pozdravy v českém prostředí z hlediska jejich sociální funkce, a především z hlediska jejich fungování jako pragémických jednotek řečového kontaktu. O českém pozdravu se hovoří jako o propozičním nebo polypropozičním monosubjektovém frazému (Čermák, in NESČ: 1433-1434), který je utvářen několika segmenty lexikálními či kolokačními. K takovým frazémům se řadí i jiné mluvní akty, např. poděkování.

Nechceme zde vyjmenovat všechny typy jazykových prostředků češtiny, neboť předpokládáme, že čtenář této práce svůj pragmatický návyk a jeho specifika dokáže postřehnout. Chceme spíše uvést sociální situaci, kterou integritní jazykové stereotypy mezi komunikanty nastavují.

Starý systém českých pozdravů počítal s protikladem formálnosti a neformálnosti a v kombinaci se zájmenným oslovením docházelo k různé hierarchizaci vztahu mezi komunikanty. Tato hierarchizace vycházela z potřeby odhalovat sociální vztahy fungující v mnohem více hierarchizované společnosti (vykání, onkání a onikání). Po nástupu totalitního režimu byl tento hierarchizovaný systém potlačen –

ruku v ruce s potlačením hierarchizace společnosti a nástupu sociálního egalitarismu. Vznikl nový pozdravový systém, který nastoloval normativně a politickým tlakem shůry zjednodušený systém pozdravů, které byly buď neutrální, anebo potlačovaly emoční a stratifikační distinktivní rysy.

Pozdravy v době nesvobody fungovaly v českém prostředí jako instituce; mohli bychom říci i jako totální instituce, neboť byly vyžadovány politicky a jejich eliminace či nahrazení jinými pozdravy mohla vést k sankcím, které byly pro uživatele jazyka mnohdy likvidační (*Práci čest / Čest!* atp.) Uplatněním takových pozdravů dával mluvčí najevo svou absolutní či pouze formální loajalitu se soudobým politickým režimem, kde se práce (spíše jako pojem než samotná realita) stala součástí centra ideologie. Všichni mluvčí v takto přednastaveném systému, nepřírozeně preferujícím určité rysy a vylučujícím pozdravy vycházející z přirozené společenské skutečnosti, byli ovládáni tzv. ideologickým komplexem, přes nějž musela být celá komunikativní událost vždy přefiltrována (Macura, 1992: 78). V neformálních situacích se však i takové užívání ideologicky orientovaných pozdravů považovalo za problematické, neboť vyvolávalo u příjemců společenské závazky, které u mnohých musely být na oko přijaty.

Současný český systém pozdravů je velmi redukován. Vykazuje stabilitu v distribuci sociální blízkosti a sociální vzdálenosti. Vyhodnocené pozdravové výrazy jednoznačně odkazují na existenci primární pragmatické dichotomie: in-group pozdravy a out-group pozdravy.

In-group pozdravy (*Ahoj; Čau; Nazdar; Hello*) jsou užity pouze v takové situaci, kdy jsou oba participanty členy jedné sociální skupiny. Skupinová příslušnost automaticky modeluje dialogickou osu jako sociální blízkost. Sociální blízkost zapřičiňuje, že oba mluvčí otevírají interakci tváří v tvář pozdravovou sekvencí solidaritní. Solidaritní pozdravový výraz se pak stává parametrem pro volbu dalších pragmaticky-axiologických jazykových prostředků. Hodnota, která je užitím pozdravu vysílána, je solidarita. Ta je pak v následné interakci dále udržována prostředky sociální indexace distribuujícími do interakce solidaritu (tykání, oslovení křestními jmény či přezdívkami).

Solidaritními pozdravy se kontaktují komunikanti, u kterých je splněna podmínka předchozí známosti. V českém prostředí je totiž solidaritní pozdrav pragmaticky příznakový. Jeho užití totiž musí vycházet z vyjednávání, tzn. že jeho oboustranné užití vychází ze vzájemné dohody mezi komunikanty. Tato dohoda pragmaticky ustavuje komunikační klíč, který zahrnuje i další solidaritní jazykové prostředky, které tak utvářejí tzv. solidaritní svazek.

Předchozí známost je imanentně dána pouze ve dvou typech skupiny: v rodině a v dětských kolektivech. V takovém prostředí užití solidaritního pozdravu ovšem není součástí vyjednávání, nýbrž je projevem biologicko-fyzické blízkosti všech členů založené na přirozeném emotivním vztahu. Rovněž v dětských skupinách je solidaritní pozdrav automatickým, neboť zde není potřeba naznačovat sociální vzdálenost mezi komunikanty. S tím je propojena i další sociální distribuce solidaritního pozdravu, a to do školních skupin.

Ve školním prostředí (základním, středním i vysokoškolském) se vztahy mezi komunikanty udržují v solidaritě. Spolužáci vytvářejí komunitu, a to i v době, kdy jsou již plnoletí. Do prostředí vysoké školy vcházejí automaticky z prostředí středního a přinášejí si s sebou svůj pragmatický návyk. Užití automatizovaného, tedy nevyjednávaného solidaritního pozdravu je rovněž projevem přátelství, které je rovněž chápáno jako in-group interakce.

Sociální blízkost v jiných typech interakcí je pak způsobena zkrácením sociální vzdálenosti mezi mluvčími, ke které dojde vzájemnou dohodou. Tato dohoda má formu performativního mluvního aktu „budeme si tykat“. Jde o rituálovou formuli, kdy dojde k přeregistrování pragmatické perspektivy. Mluvčí i adresát opouští primární, nepříznakové způsoby vedení konverzace tváří v tvář: pragmémy distantní se přepínají na pragmémy solidaritní. Podmínky, které musí být splněny pro takové přepnutí, jsou:

- 1) předchozí známost,
- 2) vize budoucího interakčního kontaktu.

Další aspekty, které podporují takové přepnutí, jsou:

- 1) četnost předcházejícího kontaktu,
- 2) potenciální nekonfliktnost vzájemného kontaktu.

Přepnutí z distantního do solidaritního klíče s sebou nese další podmínky, které je potřeba plnit, neboť jsou součástí české intersubjektivní normy: především se jedná o to, že takový pragmatický shift navrhuje žena, anebo osoba starší či společensky výše postavená. Přepnutí tedy není pouze otázkou vyjednávání, nýbrž především otázkou nabídky.

Možnost vyjádřit nabídku je v českém prostředí distribuována nerovnoměrně a je tedy otázkou, zdali se u českých mluvčích nejedná též o určité mocenské uvalení, tedy tlak uplatnit tzv. dogmatický řečový klíč. Druhým problematickým aspektem je reakce na nabídku: je prakticky nemožné nabídku k solidaritnímu klíči nepřijmout; mluvčí by jejím nepřijetím vstoupil na pole konfliktnosti. Nepřijetí nabídky by bylo aktem ohrožujícím pozitivní tvář adresáta.

Solidaritní pozdravová formule je nepřenositelná do situace, kdy mluvčí a adresát spadají do jiné sociální skupiny, tj. kdy je mezi nimi sociální vzdálenost. Ta je dána především předcházející neznámostí nebo hierarchickou rozdílností. Hovoříme o tzv. distantních pozdravech (*Dobry den; Dobry odpoledne; Dobry vecer*). Jejich užití v jazyce signalizuje, že vztah mezi komunikujícími složkami je emočně neutrální. Emoční neutrálnost je patrná i z velmi redukovaného množství distantních pozdravových formulí, které prostupují v absolutní kontaktovej stereotyp. Distantní pozdravy formalizují a dodávají kontaktovej výpovědi uzuální a očekávaný, tj. zdvořilostní nebo i předepsaný charakter. Míra platnosti je absolutní a porušení očekávaného úzu je sociálně sankcionováno.

České pozdravy jsou zatíženy pragmatickou jednoznačností a stávají se jednotkami jazykového obrazu světa v pojetí Bartmiňského (2007, 2009, 2016). Přibližují se tak ideálnímu kognitivnímu modelu. Všechny pozdravy spadají pod stejnou kognitivně-lingvisticky pojatou kategorii, v tomto případě označující vzdálenost dvou komunikujících složek. Užití pozdravu tedy jednoznačně předurčuje celý další

průběh komunikační události, tj. je určen zdvořilostní kód, do něhož bude celá událost ustavena (s distantním typem pozdravu přichází i distantní typ pronominálního oslovení, které vede k užití distantní slovesné osoby atp.). Pozdravový výraz tedy parametricky nastavuje typ interakce. Hodnota, kterou parametricky udává, je hodnotící či sociálně-integrativní.

ČESKÝ NEGATIVNÍ SOCIÁLNÍ ZOOM

V této části bychom chtěli ukázat, jak se prostřednictvím sociálně-integritního svazku dosahuje negativního sociálního zoomu, který považujeme za charakteristiku v českém interakčním kontaktu tváří v tvář. Prvním aspektem, který ukazuje na tendenci vzdalovat mluvčího od adresáta (popř. nepřibližovat jednoho k druhému), je kategoriizační lpění na vykání v prostoru veřejném.

K vykání přistupují mluvčí češtiny vždy v situaci, kdy není splněna podmínka předchozí známosti, či kdy je mezi mluvčími jednoznačně patrná rozdílná sociální příslušnost každého z nich, a to i tehdy, kdyby oba spadali do shodné sociální třídy. Jinými slovy, vykání je přítomné tam, kde se komunikanti nemohou opřít o emoční hodnoty vycházející z jejich vzájemného vztahu. Jistě si dokážeme povšimnout, že vykání je mnohdy typické i tam, kde se lidé znají, např. na pracovišti si ne se všemi tykáme, a udržujeme tak vztahy na dálku, zajišťujeme si odstup, který považujeme za případný.

Sociální přiblížení se u českých mluvčích neděje pouze na základě předchozí známosti. Je zde přítomen též zvláštní kulturní jev, který lze považovat za projev národní identity, a tím je opět zásluhovost. Vykání vůči osobě je dáno buď věkem, nebo respektem vůči sociální pozici adresáta. Navíc je tykání s člověkem pak nadále zavazující. Mohlo by to tedy znamenat, že si Češi spíše nepřejí navazovat sociální blízkost, neboť by pro ně mohla znamenat eventuální ztrátu? Na tuto otázku nedokážeme odpovědět na základě měření či interpretace kazuistik – domníváme se ovšem, že některé typické české kulturní

projevy interakční sociální vzdálenosti, tj. nechuti se v afiliaci a vcítění přiblížit druhému, platí z popudu určité společenské odtažitosti.

V českém prostředí jsou ovšem pozorovány projevy, které ukazují přinejmenším na dvě zvláštnosti. První je situace, v níž mluvčí, kteří patří do stejné věkové skupiny, si při prvním setkání přesto tykají. Jde o rozhovory na ulici, kdy se jeden mluvčí na druhého obrací s žádostí o pomoc. Nekvapil a Neústupný (2005: 251) uvádějí, že *bychom měli věřit trendu ověřenému v studii Jurmanové (2001); užívání [zájmena ty] se rozšířilo a je možné, že dnes zahrnuje všechny první kontakty mezi mladými mluvčími, ať už je jejich pohlaví jakékoliv* (překlad autora).⁹ Hovoříme o takovém řečovém chování mladých lidí, kteří se při prvním setkání obrazejí jeden na druhého prostřednictvím recipročního tykání. A právě tady lze spatřovat tendence k pronikání afiliace do českého sociálního zoomu:

A: *Ahoj, hele, nevěděl bys o nějakým dobrým hambáči, kde se tu dá koupit?*

B: *Jasně, tady hned kousek za rohem je hladový vokno.*

A: *Tak díky, čau.*

B: *Tak jo, měj se.*¹⁰

Afiliace a vcítění probíhají vlivem tíhnutí obou komunikantů k navazování solidarity, ke sdílení věkové skupiny, ke zrušení zásluhovosti, k vyjádření respektu vzájemným přiblížením. Pro komunikanty je tato řečová situace bezpečná, jedná se o pozitivní sociální zoom, který se přibližuje situaci v evropské španělštině.

Podobná je situace v případě, kdy se mluvčí setkávají tváří v tvář v situaci, která je předurčuje k tomu, že budou komunikovat v tzv. komunitě (seznámení proběhne v komunitě lidí, kteří se navzájem přátelí, znají se či spolupracují). V rámci komunity dochází k afiliaci buď automaticky, anebo se mluvčí k afiliaci zavazují vyjednáváním: *Nemohli bychom si tykat?*

9 | *Should we believe the trend discernible in Jurman's study, the practice has further extended and possibly now includes all first-time encounters between all young speakers, irrespective of gender.*

10 | Příklad autora.

Všimněme si ovšem, že i tady je tato výzva realizována nepřímým mluvčím aktem, jako kdyby se jednalo o ztrátu. Ve španělštině by k takto formulované výzvě nedošlo: jednak tykání není potřeba vyjednávat, a pokud ano, tak je reakce jednoho z mluvčích spíše výrazem překvapení: *Y, ¿por qué me tratas de usted? / Y, ¿este usted es necesario? / ¡No me trates de usted!*).

Jiným případem je nereciproční tykání. Jedná se o především o dva tři typy situací. Jako první jde o tzv. školní dialog vedený mezi učitelem a žákem. Zatímco se studenti/žáci obracejí na učitele prostřednictvím vykání, mladí učitelé svým žákům (i ve středním stupni vzdělávání velmi často) tykají. Z perspektivy žáka/studenta se jedná o projev zásluhovosti, z pozice učitele se jedná o tendenci nastolovat spíše solidaritní kontext, ve kterém jde o určitý typ profesní afiliace, jde o vyjádření určité blízkosti, kterou vyjadřuje učitel svému žákovi, aby mu dal najevo své porozumění.¹¹ V některých středních školách se pak tradičně udržuje vykání i vůči studentům, což je též projevem zásluhovosti. Tato zásluhovost je ovšem jiného typu, spadá spíše do oblasti honorifikačních postojů: vyzrálý a zkušený učitel vyjadřuje úctu vůči svému studentovi, naznačuje reciproční vztah, vztah symetrický. Učitel má od žáka odstup, čímž vzrůstá u studenta dojem zvýšení vlastní sociální pozice. Vyjádření respektu vůči studentovi je rovněž tahem strategickým ze strany učitele – eliminuje tak hypotetickou závazanost, která by ho mohla přivést do konfliktu zájmů. Učitel tak stojí mimo, neprobíhá emoční rezonance se studentem a učitelovo rozhodování je pak od emočního náboje oproštěno, což je jednou ze zásad pedagogického působení (haló efekt, pygmalion efekt). Ať už je řečový kontakt mezi učiteli a žáky/studenty reciproční či nikoliv, vždy se jedná o bezpečnou komunikační situaci, která zajišťuje komunikační bezpečí.

Jinak je ale vnímána situace, kdy jsou mluvčí mladší generace vystavení ohrožení své sociální pozice. Myslíme tím typ situace, kdy se na příslušníka mladé generace obrací mluvčí z generace starší.

11 / Mladí učitelé na střední škole pociťují soudržnost generační, a tedy svým žákům spíše tykají; postupem času se jejich návyk proměňuje ve vykání, což znamená, že se posunuli věkově do jiné strukturní společenské kategorie, že jejich vztah k mladým je spíše problematizován nesouladem a neporozuměním než shodou a celkovou zkušenostní diferenciací, odstupem.

Starší mluvčí se obražejí na mladé komunikanty prostřednictvím tykání. Mladí mluvčí si ovšem nemohou dovolit z hlediska věkového rozdílu se na starší tykáním obracet a jsou nuceni zůstat u vykání. Děje se to především tam, kde je věkový rozdíl markantní. Jak uvádí Nekvapil a Neústupný (2005: 257) *mnozí mluvčí odmítají nadužívání zájmena ty ze strany starších či výše postavených mluvčích, kteří se k nim obražejí prostřednictvím tykání nebo kteří chybují v užívání nepřímosti či dalších zdvořilostních strategií.*¹²

Třetí situací je tendence užívat tykání vůči komunikantu, který vykazuje cizost. Cizostí míníme především cizost kulturní, národnostní, jazykovou, etnickou. Velmi častou situací je, když v rámci obchodního rozhovoru mluvčí češtiny užije tykání vůči prodejci jiné národnosti než české (např. vietnamské): *Ještě mi podej ty červený startky. / Můžeš mi vrátit dvě padesátky? / Máš ještě chleba?* atp.). Reciprocita není nastolena, protože prodejce buď reaguje tak, jak má, tedy prostřednictvím vykání (což také zákazník očekává jako jediné přijatelné), nebo se užití pronominálního oslovení vyhne. Každopádně se jedná o projev dehonestujícího útoku na cizost, jelikož tento aspekt je pro český prostor charakteristický – cizost je symptomem nebezpečí, nejistoty, nepochopení či nedorozumění a je takto řečovým chováním některých mluvčích distribuována do řečové výměny jako projev výrazného despektu vůči nerodilým mluvčím, zejména tam, kde se v interakci potkávají klient a zákazník. Klient má totiž dojem, že si může dovolit neodůvodnit své chování právě proto, že role zákazníka vůči roli prodávajícího znamená určitý typ mocenského uvalení. Do značné míry to lze považovat za projev rasismu, neboť k prodejci českého původu, který na tržišti prodává zeleninu, by takto stejný český mluvčí nevystupoval.

Výraznou stránkou českého negativního sociálního zoomu je normativní způsob jmenného oslovení. Domníváme se, že v českém interakčním chování tváří v tvář dominuje jako zásadní filtr sociální pozice adresáta. Tu je potřeba exteriorizovat prostřednictvím sociál-

12 / Many speakers detest the abuse of power of seniors and superiors who address the with „ty“ or fail to use indirectness or other politeness strategies.

ně signovaných znaků, a to zejména vůči statusu mluvčího v širším smyslu slova (pohlaví, etnická příslušnost, národnost, věk) a vůči charakteristikám pozičním/stratifikačním/hierarchickým (nadřízenost, podřízenost). Každý mluvčí nabyvá tolika statutárních a pozičních souřadnic, v kolika komunikativních situacích se nachází.

Z hlediska bezpečnosti hovoříme o tzv. očekávání sociálních rolí (ředitel banky si udržuje sociální roli ředitele pouze do té míry, pokud se pohybuje v prostředí, kde je tato sociální pozice relevantní; v jiných typech situací, např. při nákupu jízdenky v tramvaji u řidiče, tuto svou sociální roli ztrácí, neboť v konkrétních řečových situacích se význam obrací; nyní je to řidič, který má nad ředitelem mocenské uvalení).

Do diskuse přispívají také Berger (2002) a Kněřová (1995), kteří uvádějí, že nejtypičtějšími formami, jak Češi nastolují distantní charakter komunikační události, jsou prototypizovaná oslovení dvěma základovými syntagmaty:

A) pane/paní + titul

B) pane/paní + příjmení

Uvádějí se i další formy, které z původní distribuce vycházejí (např. pane/paní + křestní jméno). Výzkumy Kněřové (1995) rovněž potvrzují fakt, že u Čechů lze pozorovat tendenci téměř v 84 procentech k distančnímu charakteru interakce v situaci, kdy žádali někoho neznámého o časový údaj. Výzkum odkryl zajímavou charakteristiku: *formy zájmenného oslovení se neřídí skutečným věkem neznámého komunikačního partnera, ale věkem předpokládaným, „subjektivním“, tj. tím, který adresátovi promluvy připisujeme* (Kněřová, 1995: 42-43).

Důležitým znakem pro osobu jako takovou je její jméno. Jde o označení totožnosti a ustavuje základní nedělitelný vztah mezi nositелеm jména a jménem samotným. Jedná se o osobní symbol, který zajišťuje osobě její personický ráz: není osob beze jmen. Oslovení prostřednictvím jména je základním předpokladem pro kontakt vůbec. Do problematiky jmen spadají různé kulturní rozdílnosti: uvádění jmen na dveřích bytů, na pracovních stolech, u přepážek atp. ,

Různé kultury dávají různě najevo tento osobní symbol, neboť různě vnímají uvedení osobního jména jako nebezpečí.

SPOLEČENSKÉ TITULOVÁNÍ

Český integritní svazek rovněž ukazuje, že si mluvčí mohou vybírat ze škály různých evaluací co do vztahu mezi mluvčím a adresátem. Jak jsme již uvedli, centrálními nominálními osloveními v češtině jsou

- i) jména, se kterými se propojuje tykání
- ii) struktura *pane/paní/slečno* + jméno, se kterou se propojuje vykání
- iii) struktura *pane/paní/slečno* + příjmení, se kterou se propojuje vykání

Vykání se rovněž uskutečňuje tam, kde jsou součástí oslovení pojmenování skutečného sociálního statusu adresáta. V češtině je takové umístění adresáta ve společenském žebříčku jednou ze základních charakteristik řečové interakce. Nazvěme tento způsob vytváření přesně daných sociálních souřadnic jako společenské titulování. Společenské titulování je v češtině vždy propojeno s vykáním. Jedná se o způsob interakce, která odkazuje na kulturu vzájemného vzdalování; mluvčí vyjadřuje sociální souřadnice adresáta tak, jako kdyby jim chtěl vyjádřit respekt, jako kdyby pro něj samotného byly nedosažitelné, jako kdyby se jednalo o mluvčího, kterému je potřeba přiznat zásluhy a tyto zásluhy jazykově ztvárňovat prostřednictvím několika způsobů:

Na jedné straně jde o oslovování *kolego / kolegyně* (*pane kolego / paní kolegyně*), které může odkazovat na dvě úrovně vztahů mezi komunikanty. Prvním vztahem by byl vztah sociálně symetrický (např. dva učitelé, kteří se neznají, se potkají ve zkušební komisi). Symetričnost vztahu je dána jejich profesním zařazením, které je jim oběma známo, popř. funkcí, která jim byla dočasně přidělena, prostředím, kde se

interakce uskutečňuje atp. Jelikož se mluvčí navzájem neznají, udržují mezi sebou sociální vzdálenost prostřednictvím vykání, a to i přesto, že se vzájemně oslovují výrazem kolego/kolegyně, který svou sémantikou odkazuje spíše na afiliaci, tedy na sdílení určité sociální role. Relevantní je ovšem v těchto situacích udržovat distanci a mluvčí tak neupřednostňují sociální afiliaci, což považujeme opět za charakteristický rys české řečové interakce.

Na straně druhé se společenské titulování uskutečňuje v situaci autonomie. Mluvčí vyjadřuje respekt vůči sociálním souřadnicím druhého. Takové jazykové prostředky se sdružují do několika skupiny:

1. tituly ve vlastním slova smyslu neboli akademické tituly a hodnosti (*pane doktore, pane profesore, pane inženýre, pane magistře* atp.)
2. tituly profesní (*pane profesore, pane učiteli, paní sekretářko, paní uklízečka, pane průvodčí*)
3. tituly vojenských hodností (*pane poručíku/poručíku, pane kapitáne/kapitáne*) – zde se oslovení *pane/paní* vypouští v případě, kdy je reakcí na rozkaz (*Ano, kapitáne x Přeji vám dobrý večer, pane kapitáne*)
4. tituly politických funkcí (*pane poslanče, paní senátorko, pane předsedo, pane tajemníku, paní starostko*).

Řečová zdvořilost v tomto typu je v češtině velmi výrazná. Nejedná se zde pouze o možnost, nýbrž jde o společenskou řečovou nutnost, kterou je potřeba ctít všude tam, kde se oba komunikanti potkávají na veřejnosti, ale také tam, kde mezi nimi nevzniká blízký vztah. Společenské titulování v češtině je jevem, o kterém se domníváme, že je pozůstatkem způsobů vedení komunikace z rakousko-uherského aparátu a jsou důležitými charakteristikami vlastními české kultuře (Kněřová, 1995: 38). Rovněž je podstatným rysem, že se jedná o struktury binární (*paní profesorko*), v menší míře pak se třemi členy (*paní profesorko Nováková*). Binární struktury jsou součástí běžně mluveného jazyka, struktury s vyšším počtem členů spadají spíše do jazyka velmi formálního a spíše do norem, která chápeme jako pravidla společenského / diplomatického protokolu. Kněřová ve svém výzkumu rovněž

uvedla (1995), že 68 % mluvčích používá tento typ společenského titulování, které je vzhledem k idiosynkrazii české řečové interakce vnímáno zejména z hlediska jižních národů jako absolutně nelogické. Jako příklad uvádíme text blogu jednoho Španěla, který se v rámci pobytu v České republice setkal se tímto typem udržování vzájemných vztahů mezi mluvčími, a byl tímto středoevropským kulturním rysem zcela šokován:

En los tratamientos se cruzan lo lingüístico y lo cultural. Una parte está encalada en la gramática, por ejemplo la existencia (o inexistencia) de pronombres de respeto y de confianza. Otra parte tiene que ver con convenciones sociales y culturales que varían, incluso para una misma lengua, son tres dimensiones: el tiempo, el espacio y los grupos sociales.

Cuando viajamos por el mundo, esas diferencias enseguida nos llaman la atención. Cualquiera que haya estado en Alemania o en Francia se habrá dado cuenta de que se utiliza mucho más el „usted“. Y no solo eso. En Alemania grados académicos como el de doctor gozan de un prestigio que lleva a que, por ejemplo, Lufthansa o Deutsche Bahn den la opción de incluir la abreviatura Dr. delante del nombre en los billetes que se expiden (imagínense adónde nos mandarían en Iberia o Renfe si le fuéramos con esas).

Pero dentro de los países de habla alemana también hay diferencias. En Austria hay una mayor formalidad que se refleja, por ejemplo, en el uso más frecuente de los títulos académicos en la vida diaria. No es raro que la gente ponga en el buzón, o en la puerta de casa que es ingeniero o licenciado: Ing. Baumann, Mag. Bohmer. Esto es algo que comparten lo austríacos y checos que hablan lenguas diferentes, pero formaron parte del Imperio Austro-Húngaro.

*Nunca se me olvidará la boda de mis amigos Martina y Boris. Ella era austríaca y él, alemán. Se conocieron en la República Checa y se casaron al poco tiempo en un pueblecito de los Alpes austríacos. A la boda acudieron alemanes, austríacos, checos y este **español que** escribe. Pues bien, la primera vez que el alcalde se dirigió a los no-*

vios durante la ceremonia lo hizo así: „Estimada Licenciada en Artes Muller, estimado Licenciado en Filosofía Schmidt...” A mí aquello me pareció un poco ceremonioso, pero bueno, ya se sabe cómo son estos centroeuropeos... Si la cosa hubiera quedado ahí, tampoco hubiera pasado nada. Lo que ocurre es que cada vez que el alcalde los nombraba lo hacía en el título completo. Al cabo de un rato, yo procuraba disimular, a los alemanes se les escapaba la risita, y los austríacos y checos seguían como si tal cosa. Ya hacía el final los alemanes se tronchaban de risa, los austríacos y checos los miraban con cara de pocos amigos y yo pensaba: „eso lo tengo que contar en casa“.¹³

ZNÁMOST A NEZNÁMOST

Výše jsme uvedli, jak je podstatná sociální pozice adresáta, ke kterému se čeští mluvčí obracejí. Pokud je sociální pozice jasná, je potřeba ji vyjadřovat, nicméně existují dva typy situací, kdy je sociální souřadnice irelevantní. V takovém případě nastupuje známost adresáta jako primární pragmatický filtr.

V českém prostředí je známost adresáta významným filtrem, přes který se všechna řečová interakce musí přefiltrovat. Ti, kteří se znají, vykazují vzájemný vztah [+] familiárnost, [+] důvěra, [+] sociální blízkost/shoda. Jedná se o vztahy rodinné, partnerské a přátelské, jež jsou vyjadřovány explicitně právě užitím emočních oslovení. Mezi ně se v češtině řadí především užití samostatného křestního jména (*Jarmilo / Ivo / Jani / Hanko*), ale také užití deminutiv (*holčičko, miláčku, broučku*) či jinak expresivně zabarvených oslovení (*princezno, královno*). Do této skupiny řadíme i ta oslovení, která jsou užívána mezi přáteli ve skupině (*ženská, chlape, člověče*).

Pokud se ovšem mluvčí neznají a neznají tedy ani sociální pozici druhého, pak se na něj obracejí tak, že vyhodnocují z kontextu věk mluvčího.

13 / <http://blog.lengua-e.com/2007/el-tuteo-y-los-tratamientos>

Věk se stává základním předpokladem pro správně řečové jednání. Obrací-li se starší člověk na mladšího, obvykle ho osloví *chlapče* / *chlapečku* / *holčičko* / *slečno* (pokud jde o děti či adolescenty), anebo *mladý pane* / *mladá paní* / *slečno*, pokud se jedná o člověka již dospělého. U dětí si starší dovolí použít tykání, u adolescentů i u dospělých je již mluvčí nucen přistoupit k vykání. Ukazuje se, že v češtině je řídicí právě starší věk, tj. tomu, kdo je již dospělý, je potřeba za vyspělost vyjadřovat zásluhy, a není tedy možné neznámému člověku, se kterým nedojde k uzavření dohody o tykání, začít tykat automaticky. Český kulturní prostor, jak se zdá, má jako příznakovou sociální formu oslovení právě vykání, nikoliv tykání. Tykání je výrazem dohody, není tedy primární.

K tomu ještě dodáváme, že oslovení *paní* a *slečno* se v češtině řídí striktními pravidly, která vycházejí z protikladu občanského stavu svobodná – vdaná. Nicméně k tomu uvádí Špaček (2010: 39), že oslovení *slečno* si ponecháváme jen pro velmi mladé dívky, obsluhující personál, anebo pro ty ženy, které si ho vyžádají. Má-li slečna dítě, stává se automaticky *paní*, protože je matkou, a ta požívá ve společnosti větší vážnosti. Devatenáctiletého mladého muže neoslovíme *chlapče*, ale *pane*. Zde se dostáváme do ostrého protikladu s tím, jak jsou vnímány lexémy *señor* / *señora* / *señorita* / *chico* / *chica* Čechy, kteří studují španělštinu jako cizí jazyk, a jak je pak nesprávně pragmaticky používají, neboť vycházejí z jejich české zkušenosti.

Španělský sociálně integritní svazek prototypů

POZDRAVOVÉ VÝRAZY, FORMULE A SEKVENCE

V evropské španělštině jsme se zabývali typy pozdravových formulí, které jsou dnes běžně užívány napříč všemi kategoriemi mluvčích. Kontaktové prostředky mají různou pragmatickou hodnotu vycházející z původního sémantického zatížení pozdravových mluvních aktů. Jedná se především o tyto kategorie:

- A) otázky po zdraví (*¿Qué tal, ¿Cómo estás?*)
- B) otázky po aktivitě adresáta (*¿Qué haces?, ¿Cómo te va?, ¿Cómo vas?, ¿Cómo andas? ¿Qué me dices?, ¿Qué es de tu vida?, ¿Qué hay de tu vida?, ¿Qué pasa?, ¿Qué te cuentas?*)
- C) fosilizovaná přání či aluze na počasí (*Buenos días. Buenas tardes. Buenas noches.*)
- D) aluze na dobu, po kterou se komunikanti neviděli (*¡Tanto tiempo!, ¡Cuánto tiempo sin verte!*).

Pozdravy z těchto čtyř základních skupin figurují téměř vždy v kombinaci s primárním kontaktoвым prostředkem, který považujeme v prostoru evropské španělštiny za dominující. Jedná se o původně

zvolací částici *hola*, která se stává základním univerzálním prostředkem španělského pozdravu. Tato pozdravová částice se v řečovém chování španělských mluvčích orientuje dvěma směry:

1. je užita v kombinaci s dalším či dalšími pozdravovými prostředky, spadajícími do jedné ze čtyř kategorií, které jsme uvedli shora (*Hola, qué tal*);
2. anebo je doprovázena nominálním oslovovacím prostředkem (*Hola, chicos; Hola, papá*).

Výraz *hola* se stává primárním, sociální deixí nezatíženým elementem, který je kombinovatelný s druhým členem, který již sociální deixi vykazuje. Částice *hola* tedy není nositelkou sociální hodnoty sama o sobě, a tedy nemůže být pragmatickým ekvivalentem pro český pozdrav *ahoj*, jak se občas tvrdí. Rovněž nebývá časté, aby se tato částice vyskytovala samostatně, neboť by takto formulovaný pozdrav postrádal na sociální hodnotě. A ten, jak jsme uvedli výše, by měl vždy reflektovat vztah mezi komunikanty. Jedná se tedy o čistě kontakto-
vý prostředek, nebo též pozdrav v pravém smyslu slova, pokud ho definujeme jako gramatikalizovanou jednotku řeči čili větný kondenzátor.

Pokud jsme se dotázali rodilých mluvčích, kdy lze tohoto pozdravu užít v osamocené podobě, nedokázali se mluvčí k této otázce vyjádřit. Prosté *hola* jim připadalo prakticky nepoužitelné. Je pravda, že v empirickém pozorování španělských mluvčích jsme ovšem tento typ oslovení pozorovali velmi často: jednalo se o takové komunikační situace, kdy se tímto pozdravem prolomilo ticho; ovšem ze strany mluvčího k další verbální výměně nedošlo. Mohlo by se zdát, že se tedy nejedná o skutečnou pozdravovou formuli, nýbrž že jde spíše o zvolací částici, za kterou se teprve skutečný pozdrav uskuteční. Ten je již nositelem sociální hodnoty, neboť v rámci jeho struktury se lze dopídit vztahu mezi komunikanty. Tento vztah se reflektuje především v užití slovesné osoby, která odkrývá podstatu vztahu prostřednictvím pronominálního oslovení, a oslovením jmenným, jehož hodnota vychází ze sémantiky výrazu (*Hola, guapa / Hola, ¿puedo ayudarle en algo?*).

Navíc pozdrav se slovesným elementem se svou sémantikou přibližuje k otázce po stavu adresáta (*Hola, ¿qué tal andas?*), čímž se vzájemný vztah mezi komunikujícími složkami stává zřetelnějším.

Částicí *hola* se podrobně zabýval Searle (1980), dle něhož se jedná o jedinečnou charakteristiku španělského řečového chování, které nemá v indoevropských jazycích obdoby a jejíž užívání se řídí několika charakteristikami:

1. porozumět výrazu *hola* znamená chápat jeho pragmatický význam;
2. jeho význam je určen sémantickými pravidly, které vycházejí z podmínek pro jeho užití a z jeho smyslu;
3. smyslem výrazu *hola* je, že adresát dostane informaci o tom, že byl pozdraven; že rozpozná záměr mluvčího pozdravit; a že toto rozpoznání se děje na základě přístupnosti výrazu *hola* pro oba komunikanty;
4. adresát zná hodnotu výrazu a zná rovněž podmínky, za kterých byl uskutečněn.

ŠPANĚLSKÝ POZITIVNÍ SOCIÁLNÍ ZOOM

Ke kombinatorice španělského pozdravu je důležité připomenout, že kombinace pozdravů se neděje pouze s univerzálním výrazem *hola*, nýbrž že se do kombinační polohy dostávají i výrazy jiné, sociálně indexované. Sledováním těchto kombinačních pozic lze dospět k univerzální rovnici, která indexuje jednotlivé výrazy stupněm. Nejčastěji dochází ke kombinaci těchto výrazů:

HOLA (1) – QUE HAY (2) – QUE TAL (3) – COMO ESTAS (4),

z nichž každému je přiřazena kombinatorická hodnota. Jedná se o jakýsi pragmatický index. Pravidlo pro pozdravovou formuli je dáno postupným zvyšováním indexu: *Hola, ¡qué hay!* / *Qué tal, ¿cómo estás?* / *Hola, ¿cómo estás?* atp.

Postupné navyšování indexu se někdy označuje jako proces progresivního přibližování nebo též sociální zoom (Wiedemann – Moya Corral, 1994: 408). Tento sociální zoom je přibližováním od obecně platného ke konkrétnímu a postupně vkládá do pozdravové sekvence emoční náboj. S tím je spojeno i to, že jednotlivé segmenty v pozdravové sekvenci se ustavují dle stejného pořádku od sémanticky nejvíce vyprázdňeného k sémanticky plnovýznamovému. Navíc je tento striktní pořádek elementů ustaven tak, že čím je vyšší počet jednotlivých elementů v pozdravové sekvenci, tím je vyšší pravděpodobnost navázání dalšího konverzačního kontaktu. Posledním pravidlem, které ze striktního pořádku automaticky vychází, je stupeň gramatikalizace, který je nejpatrnější v elementech s nízkým indexem, nejméně jsou pak gramatikalizovány elementy s indexem vysokým.

Situace je jednoznačná do té míry, že se mohou kombinovat elementy stojící na obou extrémech s jedním ze středových elementů. Zvláštní však zůstává kombinace elementů středních v pozici zachováající indexové navyšování *¿Qué hay? – Qué tal.* Tuto kombinaci neuvedl žádný z dotazovaných respondentů, pokud měl přemýšlet o všech možných kombinacích. Zeptali-li jsme se konkrétně na tuto kombinaci, čímž došlo k určitému typu pragmatického primování, považovali ji respondenti za možnou, ale považovali tuto kombinaci za zvláštní. Totiž tato kombinace postrádá typizovanou, gramatikalizovanou a univerzálně platnou pozdravovou částici, která by otevírala kontakt s adresátem.

U pozdravových sekvencí tedy lze hovořit o otevíracích elementech (*elementos de apertura*) (index 1) a zavíracích elementech (*elementos de cierre*) (index 4), které mohou být odděleny jedním či několika středními výrazy (*elementos de transición*). Když chybí otevírací, anebo zavírací element, může být nahrazen elementem středním. Nicméně pokud chybí otevírací i zavírací element, pak je sekvence nepřírozená a pragmaticky nesprávně vyměřená, neboť středový element není schopen nahrazovat oba okraje pozdravové sekvence najednou.

Zajímavým prvkem pro zjišťování pragmatiky pozdravů ve španělštině je otázka, zda se jedná o kontaktní formuli, která otevírá

konverzační událost, anebo mluvčí a adresát po pozdravu konverzaci nenavazují. Jako první je potřeba zmínit fakt, že pokud se jedná o pozdravovou formuli složenou, konverzační kanál je otevřen. Vždy tedy záleží na tom, jak mluvčí vystaví tuto formuli; je pak na adresátu, jak ji bude interpretovat (*Hola, qué tal; Hola, ¿cómo te va?; Hola, Juan; Hola, hace mucho que no te veo; Hola, ¿tú aquí?; Hola, buenas; Hola, buenas tardes; Hola, mamá*).

Jestliže se ovšem jedná o formuli simplexní, pak se domníváme, že mluvčí není ochoten konverzační kanál otevřít. Smyslem takového pozdravu je pouze splnit minimální zdvořilostní pravidlo, které je pro španělské řečové chování typické, a to je uskutečnit v každé situaci *small talk*, ať je jeho délka jakákoliv. I samotný pozdrav je považován za *small talk*, neboť dochází k minimální výměně. K takovým situacím dochází především tam, kde se mluvčí a adresát vzájemně neznají (ve výtahu v obchodním centru, při průchodu do instituce atp.). Prostý pozdrav se v takové situaci uskutečňuje výhradně prostřednictvím *hola*.

Jiná situace nastává v okamžiku, kdy se mluvčí a adresát vzájemně znají a situace či intence nedovolují rozvinout konverzaci. Jedná se o případy, kde se potkají dva sousedé ve výtahu, v garáži, kdy se potkají na ulici. Proběhne mezi nimi zdvořilostní výměna, jejímž účelem je sdělit jeden druhému, že byli zaregistrováni a že situace jim nedovoluje, zejména tlakem vnějších povinností, zastavit se a tzv. „poklábovat“ ve *small talku*. Tehdy jsou uskutečňovány řečové sekvence, z nichž každá replika obsahuje pouze jeden zdvořilostní prvek. Navíc se zde tyto prvky v sekvenci zdvojují, aby byla zachována neutralita takového pozdravu a aby jeden mluvčí neužil jiné sociální indexace, tj. aby byla zabezpečena rovnováha takové sekvence (*Qué tal – Qué tal, Qué hay – Qué hay, Buenas – Buenas*). Takto rovnoměrně distribuovaná sociální hodnota pak zabezpečuje řečový sociálně-stratifikační egalitarismus, o kterém jsme hovořili výše jako o jedné z kulturních premis španělského řečového chování.

S tím souvisí i to, jak se pozdraví známé osoby v situaci, kdy se na ulici míjejí. Je zajímavé, jak je tato situace podvědomě pojímána španělskými mluvčími ve srovnání s mluvčími českými. Zatímco se čeští

mluvčí při míjení pozdraví formulemi, které jsou typické pro setkávání, Španělé naopak chápou tuto situaci jako vzájemné oddalování. Užijí tedy pozdravu při setkání, jako kdyby se jednalo o rozloučení (*Adiós – Adiós; Hasta luego – Hasta luego*). Tyto dva pozdravy jsou jedinámi, které známe z osobní zkušenosti, a také dotazovaní respondenti udávali pouze tyto dva typy, s častější preferencí typu *hasta luego*. Tedy vnímají situaci jako tu, která se ještě bude opakovat a vzájemně si tím potvrdí, že jejich kontakt není nadobro ukončen.

REAKCE NA POZDRAV

K otázce po zdraví je potřeba podotknout ještě další dva neopomenutelné aspekty, ve kterých uživatelé španělštiny jako cizího jazyka velmi často chybují. Jedná se především o pozdrav *Qué tal*, který se může jevit jako otázka vyžadující odpověď. Ve španělském prostoru tomu tak není. Jedná se tu o fosilizovanou strukturu, která ztratila sémantiku otázky tím, že došlo k elizi slovesa *estar* (*Qué tal – ¿Qué tal estás?*). Mohli bychom říci, že se tedy svým pragmatickým charakterem přibližuje spíše ke kontaktní zvolací částici a utváří s částicí *hola* dvojici, která je v mnoha situacích pragmaticky identická. Částice *qué tal* rovněž postrádá sociální hodnotu, neboť nedistribuuje do výměny žádnou informaci o vztahu mluvčího a adresáta. Nicméně i zde se situace může lišit, neboť výrazu *qué tal* přikládali respondenti spíše hodnotu pozdravu neformálního, kdežto výraz *hola* považovali spíše z hlediska formálnosti za indiferentní.

U otázek po zdraví existují i varianty v plurálu (*¿Qué tal estamos; ¿Cómo estamos?*), které jsou užívány především mluvčími starší generace. Zahrnutí mluvčího i adresáta do sémantiky otázky po zdraví ukazuje na dlouhotrvající silné emoční pouto mezi komunikanty. Takové pozdravy jsme vyzorovali ovšem pouze u mužů, a to v situaci, kdy byl tento pozdrav doprovázen stiskem ruky či stiskem za horní část paže. Tento projev haptiky je u španělských mluvčích vcelku výjimečný. Jedná se tu o pozůstatek jiného pragmatického návyku, který

přetrvává z doby před pádem frankistického režimu. Domníváme se, že totiž inkluzivní *nosotros* bylo v té době známkou jakéhosi sdíleného postoje ke světu, který měl významnou společenskou funkci a který mluvčího i adresáta zařazoval do identické politicky smýšlející a ekonomicky orientované společenské třídy. Takové inkluzivní *nosotros* dle respondentů je projevem archaického vyjadřování a v dnešní společenské situaci působí ve Španělsku jako řečový přežitek.

Otázky po činnosti adresáta ze skupiny C), stejně jako výraz ¿Cómo estás? jsou pozdravovými formulemi, které již reakci ve formě odpovědi vyžadují. Jsou nejméně gramatikalizovány a jejich sémantická hodnota tím spíše odpovídá skutečné otázce, kterou mluvčí vyjadřuje záměr dozvědět se momentální adresátův stav. Odpověď na takovou otázku je vždy pozitivní (*Bien, Muy bien, Estupendo, Estoy perfecto*), popř. neutrální (*Aquí estoy; Pues como siempre; Pasándolo pipa*). Odpovědi negativní nejsou z hlediska zdvořilosti přípustné; patří k dobrým mravům a dobrým pragmatickým zvyklostem nepoložit pozdravovou otázku otevřenou, která by nutila adresáta odpovědět negativně (např. je-li mluvčímu při prvním pohledu zřejmé, že se jeho komunikant dobře necítí či prožívá obtížnou životní situaci).

PRONOMINÁLNÍ OSLOVENÍ

Už i u výrazů pozdravu se objevuje sloveso jako centrální prostředek. Slovesa stavová či slovesa pohybu (a i další) vykazují v pozdravových formulích vztah mezi mluvčím a adresátem právě slovesnou osobou. Hovoříme o tzv. pronominálním oslovení (*tratamiento pronominal*), které v hispánském kulturním prostoru vykazuje rozdílnosti dle diatopických norem. Jedná se o jednu z nejkomplexnějších otázek španělské gramatiky, neboť zájmena a s nimi spojená slovesná konjugace utváří složitou vnitřně organizovanou strukturu, která vnáší do celého řečového chování prvky, jež jsou následně přítomny prakticky ve všech typech výpovědí. Jsou-li přítomny vždy, pak utvářejí základní pragmatický návyk u mluvčích daného areálu (diatopické normy) a vnášejí

do řečového chování hodnoty, které v jiném areálu buď vyjadřovány nejsou vůbec, či se vyjadřují jiným způsobem. Soustředíme-li se na oblast peninsulární španělštiny, pak se pronominální oslovení opírá o dva ze čtyř hispánských systémů: systém I a systém II.

STRUKTURA A PROSTŘEDKY PENINSULÁRNÍCH PRONOMINÁLNÍCH SYSTÉMŮ

Systém I: *el español peninsular*

V prvním systému se jedná o dichotomii formálnost – neformálnost, kdy se mezi účastníky komunikace dynamizuje sociální vzdálenost a také pocit respektu. Tradičně se uvádí zájmena důvěry (*tú, vosotros*) a zájmena formální (*usted, ustedes*). Tato dichotomie přímo ovlivňuje slovesnou konjugaci. Slovesná koncovka pak je nositelem této dichotomie a mluvčí ji dokáží vnímat i přesto, aniž by bylo užito explicitně vyjádřeného zájmena v syntaktické funkci podmětu. Španělština jako jazyk parametru Pro-Drop vnáší zdvořilostní hodnoty prostřednictvím slovesných morfémů druhé osoby singuláru i plurálu. Navíc se zájmena *tú- usted x vosotros – ustedes* odrážejí také v dalších paradigmatech:

1. v objektu (*te – lo/la/le x os – los/las/les*)
2. v reflexivním morfému (*te – se x os – se*)
3. v komplementu (*ti/contigo – usted x vosotros – ustedes*)
4. v poseivech (*tu/s, tuyo/a/os/as – su/s, suyo/a/os/as x vuestro/s/os/as – su/s, suyo/a/os/as*).

Takový systém lze považovat z hlediska jazykového pořádku za rovnovážný, neboť distribuuje zdvořilostní hodnotu rovnoměrně mezi singulár i plurál. Je to jediný systém, který v hispánském kulturním prostoru používá dichotomii formálnost – důvěra v množném čísle. Geografické určení spadá do oblasti celého Pyrenejského poloostrova s výjimkou některých oblastí Andalusie (provincie Huelva, Sevilla,

Cádiz a Málaga) (NGLE, 2009 I: 193). V rámci systému dochází i k subregionálním variacím, které jsou způsobeny jevem *leísmo*, kde zájmeno *le/s* se užívá v řeči pro přímý předmět (*zonas leístas*), a také jevem *loísmo/laísmo*, kde zájmena *lo/s*, *la/s* jsou užívána pro přímý předmět.

Syntaktické podmínky, které řídí tuto diferenciaci v řeči jsou velmi komplexní a věnovala se jim Fernández-Ordóñez (1994). Řečové realizace jsou v mnoha případech v přímém rozporu s kodifikovanou normou, neboť dle RAE je *leísmo* jevem gramaticky akceptovatelným pouze v případech, kdy zájmeno *le* zastupuje předmět přímý v singuláru mužského rodu, a dále, a to je podstatné, při tzv. zdvořilostním užití (*leísmo de cortesía*). Jevy *loísmo* a *laísmo* jsou z hlediska normativní mluvnice považovány za nepřijatelné.

V případě *leísmo de cortesía* dochází k tomu, že je užito zájmena *le/s* v případě, že je adresátem ten, kdo je označován zájmenem *usted*. Zájmeno *le* v tomto případě zabraňuje dvojznačnosti, neboť by se užitím kanonického zájmena *lo/la/los/las* mohl mluvčí obracet na druhou, případně i třetí osobu, která v konverzační události nefiguruje. Další charakteristikou je fakt, že pro *leísmo de cortesía* existuje omezení v užití pro referenty ženského pohlaví. Není častým jevem obracet se k ženám prostřednictvím zájmena *le*, kromě stereotypizovaných pozdravů a rozloučení (*Le saludamos atentamente*).

System II: el español tuteante

System II vychází ze Systemu I a došlo v něm k neutralizaci dichotomie důvěra – formálnost v plurálu. Zatímco singulár tuto dichotomii stále pečlivě ctí (*tú – usted*), v plurálu došlo k neutralizaci dvojice *vosotros – ustedes* ve prospěch druhého členu. Do této míry se zdá zjednodušen, nicméně do hry vstupují další paradigmata, která situaci do značné míry komplikují:

1. předmět přímý (*te – lo/la/le x los/las/les*)
2. reflexivní morfém (*te – se x se*)

3. komplement (*ti/contigo – usted x ustedes*)
4. posesíva (*tu/s, tuyo/a/os/as – su/s, suyo/a/os/as x sus/s, suyo/a/os/as*)

Systém lze považovat za stabilní; nevykazuje gramatické anomálie v distribuci hodnot. Nicméně jsou registrovány posesivní tvary, které neutralizovanou zdvěřilostní dichotomii v plurálu znovu diferencují: *vuestro/a/os/as* pro vztah důvěry a formální tvar *de ustedes*.

Tento systém má v hispánském prostoru velké rozšíření; v evropské normě je přítomen v západních oblastech Andalusiie, v některých provinciích Córdoby, Jaénu a Granady (Lapesa, 1980). Sledovaná situace se na Pyrenejském poloostrově rovněž dále diferencuje a užití zájmen důvěry a zájmen formálních se odlišuje oblast od oblasti. V západní Andalusii je zájmeno *ustedes* se slovesem ve třetí osobě užíváno vzdělanějšími vrstvami (*ustedes trabajan, hablan*) (Mondéjar, 1970: 512) – jedná se tu spíše o určitou schopnost rozpoznávat gramatickou konkordanci, která vychází z aspektů stupně vzdělanosti či sečtěllosti spíše než z potřeby distribuce zdvěřilostní hodnoty do řečového chování. Naopak vrstvy obyvatelstva méně vzdělané užívají zájmena *usted* ve spojení se slovesnou osobou etymologicky starší, tj. užívají syntagma typu *ustedes trabajáis, ustedes habláis*, v reflexivní podobě pak tvaru *os (usted os venís)*. Autor uvádí také zájmeno *vos* v pozici předmětu přímého (*para vos*), které je dialektismem v oblasti západu provincie Huelva.

V oblasti Kanárských ostrovů dominuje již zcela zájmeno *ustedes* se shodou ve třetí osobě slovesa.¹⁴ Je zajímavé sledovat, že na rozdíl od oblastí Systému I, kterému dominuje silně rozšířené *leísmo*, jsou oblasti Systému II k *leísmu* zdrženlivější a mluvčí spíše tendují k etymologické distribuci zájmených tvarů. Kanárské ostrovy vykazují zcela samostatnou kapitolu řečové zdvěřilosti a v této práci je ponecháváme stranou.

Vraťme se ještě ke tvaru *de ustedes*: jedná se tu o řečový produkt, kterým mluvčí obcházejí značnou homonymii zájmena *su/s*, neboť u něj není zcela jednoznačné, jedná-li se o druhou osobu singulár-

14 / I když ještě v 60. letech bylo registrováno užití v západní části ostrova Gomera, El Hierro a La Palma užití *vosotros* a *os/vos* (Catalán Menéndez-Pidal, 1964).

ru, o druhou osobu plurálu, či o třetí osobu singuláru nebo plurálu. Jde tedy o to eliminovat nedorozumění prostřednictvím posesivního komplementu *de ustedes* (*¿Son hijos de ustedes?*).

PRAGMATIKA PRONOMINÁLNÍHO OSLOVENÍ

Z hlediska užití zájmenného oslovení pro oblasti peninsulární španělštiny (s okrajovým zřením k užití na Kanárských ostrovech jako součásti národního teritoria Španělského království) je potřeba podotknout, že dichotomie, se kterou se v rámci zdvořilostních hodnot setkáváme, se uvádí jako důvěra – formálnost. Na rozdíl od ostatních diatopických norem na americkém kontinentu, neuvádí se pragmatický aspekt intimity (*intimidad*), který tvoří součást pronominálních systémů III a IV, které operují s trichotomií intimita – důvěra – formálnost.

Pragmatika pronominálního oslovení v peninsulární španělštině se zakládá na distribuci užití forem *tú* (*el tutueo*) a *usted* (*tratamiento de usted*).¹⁵ Mezi španělskými lingvisty existuje celá řada kritiků původního modelu Browna a Gillmana (1960), neboť právě moc a solidarita nejsou vždy skutečným faktorem, který ovlivňuje ve španělštině chování mluvčích z hlediska uplatnění zájmen *tú* nebo *usted*. Co je potřeba vzít v potaz, je skutečnost, se kterou pracuje NGLE; existují tři koncepty, se kterými normativní mluvnické pracuje jako s pojmovými jednotkami

1. trato de confianza,
2. trato de familiaridad
3. trato de respeto.

NGLE navíc uvádí, že *koncepty důvěry (confianza) a respektu nejsou vždy adekvátní, pokud jsou striktně uplatňovány ... a jsou často užívány charakteristiky tzv. oslovení důvěry (trato de confianza) v situacích, kdy mluvčí*

15 / Lze se také setkat s hovorovým výrazem *el ustedeo*.

osobně adresáta vůbec nezná, čímž je zřejmé, že o důvěru se jednat nemůže (NGLE, 2009 I: 1251).¹⁶ Tyto koncepty jsou z hlediska uplatnění na systémový popis dosti problematické, protože nemohou zahrnout obrovskou masu mluvčích, a to ani v jednotlivých národních celcích, jsou-li studovány samostatně. Proto dochází ve španělštině k zavedení pojmů forma T a forma V.

Forma T zahrnuje koncepty *solidaridad, familiaridad, intimidad, acercamiento, confianza*. Forma V zahrnuje *formalidad, cortesía, poder, distancia social, distanciamiento, respeto*. Neméně důležitý je také fakt, že na rozdíl od španělštiny v Hispánské Americe nedochází v Evropě k polymorfismu, který vysledovala Murillo Fernández (2003) a který znamená, že mluvčí v Americe v průběhu jediné konverzace střídají jednotlivá zájmena bez jakéhokoliv kritéria, které by jejich distribuci řídilo. To, co je u Latinoameričanů při střídání všech tří kódů (*tú – vos – usted*) přítomno, je změna emočního náboje, který toto střídání pronominálních kódů ovlivňuje.

Z hlediska syntaktického se jeví jako jedna ze zdvořilostních charakteristik právě explicitní užití zájmena *usted* v základní skladební dvojici. Ve výpovědích, kde není pozorována žádná potřeba explicitně zájmeno *usted* vyjádřit, má tato explicitace zřejmě vztah ke zdvořilostnímu užití (Bertolotti, 2010: 159).

Peninsulární španělština se opírá o fakt, že Španělé si vždy tykali snáze než kterýkoliv jiný románský národ (Soler-Espiauba, 1996: 199). Dílem je to způsobeno invazí politických názorů rovnostářských stran první poloviny 20. století: „*ty*“ bylo tehdy skutečným *ty: pro Boha, pro naši rodinu, pro úžasnou a jednoznačnou intimitu* (Alonso, 1947: 264 – 265, překlad autora).¹⁷ Dnes se v peninsulární španělštině detekuje podstatné rozšíření formy T, což je důsledek vývoje, jež preferuje v posledních čtyřiceti letech vše to, co je spojeno s mládím, na rozdíl od doby předcházející, která stavěla na zkušenostech a vyzrálosti (NGLE, 2009 I: 1259).

16 / Zde se NGLE přibližuje svým názorem ke kritikům konceptu *confianza* (Ardila, 2006), neboť důvěra je možná pouze mezi těmi mluvčími, kteří se vzájemně znají. Není tedy možné určitý typ chování Španělů subsumovat tomuto pojmu; neodpovídalo by to totiž situační skutečnosti.

17 / *El tú era entonces un verdadero tú: para Dios, para nuestra familia, para la sabrosa y sedimentada intimidad.*

Ještě v 80. letech bylo zájmenu *usted* rezervováno místo pro zhruba 40 % mluvčích, kteří se tak obraceli na své prarodiče. Vůči rodičům a svým vrstevníkům již dominovalo striktní užívání zájmena *tú* (srov. Alba de Diego – Sánchez Lobato, 1980). Vůči ostatním, tedy k osobám mimo prostor rodiny bylo zájmeno *usted* signálem neznámosti či lépe řečeno signálem, že adresát nespadá do skupiny In-group komunikantů, tedy že s ním mluvčí nesdílí rodinnou (ani žádnou jinou) příslušnost (srov. Alba de Deigo – Sánchez Lobato, 1980).

V současné španělštině se objevuje v literatuře celá řada různých kritérií, která se snaží systematizovat užití zájmena *usted*. Všechny tyto práce se vzájemně doplňují či kritizují. Aktuálně neexistuje žádná univerzálně platná teorie, která by takový systém dokázala odkrýt a vytvořit jednoznačná abstraktní pravidla pro distribuci zájmen *tú* a *usted* – jedná se spíše o kazuistiky, které sledují různé druhy skupin, které jsou zkoumány; vzorky se vzájemně odlišují počtem respondentů a geografickou lokalizací. U užívání zájmena *usted* se totiž jedná o komplexní kombinaci všech textových a kontextových faktorů, které řečové chování determinují (Blas Arroyo, 1994).

Posledním výzkumným počinem v tomto směru je práce Falkova (Falk, 2006: 247), který shrnuje užití zájmen *tú* a *usted* do přehledné grafické tabulky, z níž vyplývá:

*Pragmatické činitele jako věk, pohlaví, pozice, status, přátelství, důvěra nabývají svých skutečných hodnot především v určité konkrétní situaci (či kontextu) a jsou navíc modulovány (či modifikovány) záměrem mluvčího, který se tak rozhodne pro zájmeno *tú*, anebo pro zájmeno *usted*.*

Zde se teprve španělština dostává ke skutečnému sledování řečového chování svých mluvčích z hlediska pragmatického; všechny ostatní výzkumy byly spíše sociolingvistickými kazuistikami.

TYPY KOMUNIKAČNÍCH SITUACÍ

Z hlediska languového je forma T považována za nepříznakovou, jelikož je první, kterou mluvčí dominuje v řeči. Změna nepříznakové formy na formu příznakovou je vždy řízena postupnou aplikací pragmatických filtrů, které se zapojují s větší či menší mírou relevantnosti a posloupnost jejich zapojení je také systematicky uspořádána. Výzkum takového přepínání pronominálního oslovení se obvykle v lingvistice odehrává v různých sociologických oblastech. Znamená to, že je potřeba rozdělit komunikační události do čtyř oblastí dle vztahu, kterého mohou mluvčí a adresát nabývat:

1. prostředí rodinné – charakterizuje všechny příbuzenské vztahy v rodině nukleární i mimo ni; vztahy mezi komunikanty jsou charakteristické intimní blízkostí, nejvyšší možnou sociální blízkostí, jsou to vztahy afektivní založené na emocích a na sdílení okolního světa;
2. prostředí pracovní – charakterizuje všechny situace, kde se komunikanti dostávají do verbálního kontaktu jako nutnosti dané jejich parciálními rolemi vycházejícími z podstaty jejich profesní orientace na jedné straně a z podstaty hierarchické uspořádanosti v profesní skupině na straně druhé; vztahy jsou charakteristické především rozdílností v hierarchickém postavení, četností kontaktu v rámci instituce, pracovními úspěchy či neúspěchy, rivalitou mezi pracovními podskupinami (odděleními), rivalitou mezi pracovníky; jedná se komunikační události mezi známými i neznámými účastníky komunikace;
3. prostředí sociální – charakteristické tím, že vychází z přátelských vazeb, které jsou trvalého charakteru, a také tím, že jsou do těchto přátelských vztahů přizvání ke konverzaci i ti, kteří přátelské vazby nesdílejí – jejich přizvání do konverzace jim přiřazuje automaticky stejný status, neboť přátelé mých přátel se stávají i mými přáteli;

4. prostředí solidarity – charakteristické sdílením kontextu různých událostí, ať již oficiálních, slavnostních nebo u událostí, které u mluvčích vyvolávají stejné nebo podobné emoce (např. na oslavě, při procházce parkem, v uvíznutém výtahu, při automobilové nehodě atp.).

PRAGMATICKÉ FAKTORY

Rodinné prostředí: V rodinném prostředí dochází ve španělštině k preferenci formy T. Dominujícím faktorem, který ovlivňuje přepnutí na příznakovou formu V, je status. Status adresáta je ovšem příznačný pouze tehdy, jedná-li se o člena mimo nukleární rodinu, a to ještě o takového z nich, který vykazuje jako druhou charakteristiku značný věkový rozdíl od mluvčího. Ani tak ovšem tento typ přepnutí na příznakovou formu není častý, neboť se vždy jedná o méně frekventovaný konverzační kontakt mezi mluvčím a adresátem.

Pracovní prostředí: V pracovním prostředí jsou pragmatické faktory více dynamizovány a situace je řízena jednak z pozice mluvčího a jednak z pozice adresáta. Situace je zde rovnoměrně rozložena mezi užitím příznakové a nepříznakové formy oslovení. Pro přepnutí na příznakovou formu V je podstatným faktorem nejprve status a následně věk adresáta a dále předchozí známost. Nicméně předchozí známost je v podstatě faktorem nejslabším, neboť Španělé, jak se zdá, nepřikládají tomuto faktoru přílišnou relevanci – jsou schopni si tzv. důvěrně poklábat i v situacích, kdy se vidí poprvé. Velmi zajímavým zjištěním, i když ve společnosti, jež sama sebe považuje za stále mačisticky orientovanou, je, že jsou-li mluvčími ženy, je zde silnější tendence obracet se ke všem adresátům spíše prostřednictvím příznakové formy V. Ženy se tak, zdá se, mohou předem vyhnout agresivnímu konfliktu ze strany mužů. Vůči ženám ovšem k takovému vyhýbavému verbálnímu manévru docházet nemusí; ženy by se ovšem nepříznakovým oslovením vůči ženám samy prohřešily proti tomu, proti čemu bojují, a tím je diferen-

ciace na muže a ženy a akcentovaly by tak rozdílnost obou pohlaví. Tím pádem je jejich řečové chování stejné vůči všem partnerům v komunikační události, čímž zřejmě ženy udržují svůj obraz na veřejnosti (*imagen pública*), který je pro ně klíčový (Rodríguez Mendoza, 2003: 97).

Sociální prostředí: Kazuistiky posledních let ukazují, že v tomto prostředí dochází k poklesu užívání formy V (srov. 68 % in Medina López 1993, 60 % in Rodríguez Mendoza 2003, 41 % in Yang, 2011). Z jednotlivých kazuistik vyplývá, že dochází k postupnému nárůstu nepříznačkové formy T tak, jak se postupně generace nabývající pragmatický návyk v 90. letech 20. století a první dekádě 21. století začleňují do ekonomicky aktivní společnosti.

Sociální situací chápeme takovou konverzační událost, kde ani jeden z mluvčích nereprezentuje svou parciální roli vycházející z jeho hierarchicky umístěné profesní či pracovní pozice a kdy se zároveň nejedná o vztahy mezi mluvčími, které by naznačovaly příbuzenský vztah vyznačující se intimitou. Do této oblasti komunikačních událostí řadíme např. všechny typy *small talků*, které by měly proběhnout v podstatě vždy, když se komunikanti z jakéhokoliv důvodu zastaví. Lépe řečeno, komunikanti by se při setkání neměli minout, měli by se spíše zastavit, aby *small talk* proběhl alespoň v minimální možné míře. Vzájemné zaregistrování a následné míjení by bylo považováno za prohřešek proti španělské zdvořilosti. Pragmatické faktory, které vyvolávají změnu v oslovení prostřednictvím příznakové formy V je rovněž dynamizována jak mluvčím, tak i adresátem. Jestliže se jedná o adresáta neznámého, tendence k příznakovému oslovení je podpořena jeho věkem a také statutem, pokud je tento mluvčímu známý. Faktory na straně mluvčího, které podporují užití příznakové formy je příslušnost ke starší generaci (*segunda edad*), a to především u žen.

Prostředí solidarity: Tato oblast zahrnuje takové komunikační události, v nichž se komunikanti nacházejí v tzv. sdílení okolního světa. Patří sem všechny situace, které vyvolávají u obou komunikantů pocit, že oba sdílejí z různých důvodů stejný osud, úděl, a to ať již

v pozitivním či negativním smyslu slova. Právě toto sdílení vyvolává symetrickou distribuci nepříznačkové formy T, která je v této oblasti komunikačních událostí zastoupena nejčastěji. Jedná se o jakési komunitní vnímání kontextu. Všichni zúčastnění jsou vnímáni jako sobě rovni. Do tohoto komunitního režimu ovšem pronikne příznačková forma zhruba ve čtvrtině případů: tehdy je adresát neznámý, mluvčí k němu (kromě komunitního sdílení zapříčiněného situačním kontextem) nezaujímá žádný vztah. Tendence k příznačkové formě V je vedena vyšším věkovým rozdílem mezi mluvčím a adresátem. Faktorem na straně mluvčího, je to především vyšší věk.

Závěrem lze konstatovat, že peninsulární španělština je španělštinou, ve které je patrná silná tendence k pronominálnímu oslovení nepříznačkovou formou T. V prostředí rodinném, tj. u in-group komunikantů, se tento typ oslovení rozšiřuje prakticky do všech komunikačních událostí. Nejméně je patrný v prostředí sociálním, kde se předpokládá, že se mluvčí a adresát již v dalších komunikačních událostech nemusejí nikdy setkat, neboť jsou to přátelé přátel. Mezi těmito dvěma krajními prostředními se vyskytuje prostředí solidaritní, kde nejsou mluvčí nuceni užívat tak často příznačkové formy V, neboť jejich emoční hnutí je v komunikační události silnější než vyjadřování sociální vzdálenosti.

Zdá se, že emoční hnutí jaksí vypíná pragmatické filtry, které by vedly mluvčího k vyjadřování sociální vzdálenosti. Otázkou by také bylo, proč by měli komunikanti tuto sociální vzdálenost prostřednictvím distantního zájmena udržovat, když se nacházejí v situacích, jež jsou uskutečňovány právě pro to, aby se obyvatelé, lidé, prostě mluvčí všechno druhu společně sblížovali či sdíleli atmosféru (mluvčí často hovoří o užití nepříznačkové formy T, pokud vyhodnocují kontext jako *un buen ambiente*). Stejně tak je tomu v prostředí pracovním, které frekvencí kontaktu spíše vede mluvčí k tomu sdílet prostor nejenom z hlediska společného profesního konání, nýbrž využívat fyzický prostor zaměstnání ke konverzaci a k interakční verbální výměně, která nemá se střeďoevropským prostorem, kde se v zaměstnání vzájemné interakce spíše potírají a jsou drženy pod dohledem shora, nic společného.

NOMINÁLNÍ OSLOVENÍ

Třetím způsobem, kterým vyjadřuje mluvčí svůj osobní vztah k adresátovi, na kterého se obrací, je nominální oslovení (*vocativo de tratamiento*), které je z hlediska jazykovědy výrazem nominálním s funkcí apelativní. Obecně platí, že existuje různá pragmatická diferenciací nominálního oslovení podle prostředí, ve kterém se řečově realizují, a dle afektivity, která je do nich uložena. Všimneme-li si triády pozdrav, pronominální oslovení a nominální oslovení, jež utvářejí svazek pro sociální indexaci, jsou to právě vokativy v užším smyslu, které do pragmemického svazku mohou různou měrou distribuovat afektivitu. Afektivitu musíme chápat nejenom jako emotivní náboj vycházející z intimity mezi komunikanty, nýbrž také vztahy respektu, obdivu a společenského uznání, které je založeno na distinkci, kterou pociťuje mluvčí vůči adresátu (*pane profesore, paní doktorko; señor Herrero, doña María, señorita Clara*).

Obecně platí, že vokativy lze rozdělit do několika základních skupin (Álvarez, 2005: 38):

A) vocativos de tratamiento

- a) de parentesco (*papá, mamá, pa, ma, hijo, hija, abuelo, abuela, nono, nona, tío tía, primo, prima*)
- b) sociales generales (*señor, señora, don, doña, caballero, joven, niño, niña, chico, chica*)
- c) sociales ocupacionales (*doctor, licenciado, profesor, gobernador, ministro, intendente*)
- d) sociales – gentilicios (*gallego, español, francés, americano, limeño*)
- e) sociales de amistad:
 - entre mujeres (*chata, chatilla, cielo, salada, mona, guapa, guapilla, encanto, preciosa*)
 - entre hombres (*macho, tío, primo, colega, chaval, tronco, querido*)

de ambos sexos (*majo, salado, guapo*)

- f) sociales honoríficos (*Vuestra Excelencia, Su excelencia, Va. Señoría, Su Reverencia*)

B) nombres personales

- a) nombre de pila (*Juan, Gabriel, María, Pablo, Silvia, Laura, Pablito, Pedrito*)
 b) patronímico (*García, Gutiérrez, Borelli, Petersen, Rossi, Varela*)

Z hlediska pragmatického, jak jsme uvedli výše, se afektivita dělí do dvou základních skupin: vyjádření intimity a blízkého vztahu, anebo vyjádření respektu a vztahu rozdílné sociální situace. V následujících oddílech se pozastavíme nad typy afektivního a neafektivního oslovení.

NEAFEKTIVNÍ OSLOVENÍ

Jako základní neafektivní oslovení se užívají křestní jména, která jsou modifikována do hypokoristik (*Juan – Juanito, Pablo – Pablito, Paula – Paulita* atd.). K hypokoristické modifikaci dochází jednak etymologicky původním formantem deminutivním (*-ito, illo/-ita, -lla* atd.) anebo zkrácením delšího křestního jména vynecháním slabiky (*Montserrat – Montse, Toñi – Antonia, Mari – María, Concha – Concepción, Gelo – Ángel* atd.). Křestní jména pokrývají většinu komunikačních událostí, hypokoristika si rezervují prostor jen pro některá konverzační setkání – jsou z velké části užívána v prostředí rodinném a v prostředí solidaritním, konkrétně v kontextu pracovním a sociálním.

Jiný, méně častý je typ oslovení prostřednictvím příjmení. Ve španělštině, pokud k takovému oslovení dojde, se užívá první příjmení po otci (nikdy ne druhé po matce). Takový typ oslovení se registruje pouze ve školním prostředí, kde se uskutečňují speciální vztahy mezi mladými a dospělými – mezi žáky a jejich učiteli. Pokud jsme se

pídili po důvodech takového jednání, oscilovaly odpovědi respondentů okolo dvou motivací. První, vnitřní motivací je tradice, kterou si učitelé nesou ze svých školních let; k tomu dodali, že oslovování prostřednictvím příjmení je sice považováno za přežitě a do jisté míry vůči adresátům nezdvořilé, neboť mezi učitelem a žákem naznačuje značnou vzdálenost, ale že je ze strany žáků akceptováno jako noremní. Druhou, vnější motivací je funkce distinktivní, neboť v třídních skupinách je mnoho žáků se stejným křestním jménem. Každopádně je užití takového oslovení ve škole minimalizováno ze strany učitelů na minimum. Co je ovšem zajímavé, je oslovování žáků vzájemně pomocí příjmení. Tento způsob navazování kontaktu je pro žáky typický především v jejich pubertálním věku, tj. od 12 do 16 let. Důvodem, proč se žáci k sobě takto řečově chovají, je dvojí: jednak je to vnější motivace nápodobou, kterou odposlouchali od učitelů, a jednak je to jakýsi způsob navyšování statusu ve vlastní skupině. Děti v pubertálním věku totiž chtějí přijímat statusy dospělých, kteří jsou pro ně často reprezentováni referencí prostřednictvím příjmení, i když tomu tak z hlediska frekvence užívání příjmení mezi dospělými ve skutečnosti není. O dospělých totiž jejich rodiče hovoří jako o těch, kteří jsou reprezentováni především referenční kombinací *señor/a + apellido*.

Pro potřeby referování k dětem a mladým lidem se ustálilo oslovování prostřednictvím obecného apelativa, jehož význam sám odkazuje k nevyzrálosti či vůbec k nízkému věku referenta: *niño/a*, *chico/a*, *chamo/a*, *nene/a*, *muchacho/a*. Tato oslovení ovšem pronikají do interakčních výměn dospělých, neboť i tam se s nimi setkáme: jednak je jejich užívání zapříčiněno již zmíněnou tendencí zahrnovat sám sebe i svého adresáta do skupiny věkově mladší (mluvčí žena se obrací ke svému manželovi: *Oye, chico, es que ¿no te das cuenta?* Takové zahrnutí mluvčího je ve španělštině správně pragmaticky vyměřeno: odpovídá totiž základní představě, že stárnutí a vysoký věk se na veřejnosti nezdůrazňují. Odtud plyne vysoká frekvence těchto výrazů mezi všemi mluvčími. Kromě toho se užívá těchto výrazů rovněž k vyjádření despektu (¡*Lárgate de aquí, nena!*). Zde je projevem despektu jednak imperativ a jednak komunikační funkce příkazu, která je zde podtrže-

na právě oslovením. Toto oslovení totiž zkracuje vzdálenost, která by eventuálně při komunikační funkci příkazu měla být naznačena, ale mluvčí situaci vyhodnotil jinak. Jedná se o jakousi sociálně-pragmatickou zkratku, kterou dává mluvčí jasně najevo, že sociální hodnota adresáta pro něj není v tuto chvíli relevantní (*Mira, muchacho, creo que ha sido suficiente*).

Zaznamenali jsme také užívání přezdívek (*apodos*), které odrážejí jeden z aspektů (fyzických, charakterových či jiných) adresáta (*Oye, Piernas, ¿cómo andamos hoy? / Mira, ojito, no te me escapes otra vez / ¿Por qué no te apuntas, mocoso?*). Jedná se o užití velmi solidaritní, k jeho užívání nedochází na veřejnosti, jedná se spíše o intimní oslovení adresáta v případě, že s ním mluvčí konverzuje na rovině otevřenosti a s humorem. Toto oslovení je samozřejmě možné pouze do té míry, pokud jej adresát přijímá jako možné a pokud mu on sám přiřazuje pozitivní sociální hodnotu.

K tomu lze také přidat ještě jednu podstatnou záležitost, že totiž různé oslovení prostřednictvím jména mohou nabývat i metaforické či hyperbolické sémantické povahy: např. velmi častým je výraz *jefe*, který se neužívá v jeho primárním významu (tedy znamenající určitou výše postavenou funkci ve vnitřní hierarchii pracovní skupiny), nýbrž je nadužíván právě v přeneseném významu: většinou se takto užívá v případě, kdy se adresát dostává do pozice obsluhy (*posición de servicio*) (*Dos cafés, jefe / Oye, jefe, ¿me cobras? / Cóbrame, jefe. / ¿Me puedes recoger dentro de dos horas aquí mismo, jefe?*). V této situaci se vzdálenost mezi mluvčím a adresátem uměle nastavuje jako rozdíl v hierarchii – adresát přináší svou činností mluvčímu zisk, mluvčí užívá takového řečového prostředku, kterým směřuje adresátův dojem z konverzace tak, aby zamezil negativní interpretaci (tj. aby se adresát necítil jako pouhý posluhovač, ale aby pocítil, že nabývá určitého vyššího postavení). Tento typ oslovení se ovšem realizuje pouze vůči mužům, a navíc pouze ze strany mužů. Ženy tento způsob přenosu hierarchické kvality vůči adresátům (mužům ani ženám) neužívají. Jejich postavení se totiž automaticky řídí tím, že v oblasti servisu je žena v pozici klienta považována za nositelku distinktivní role z hlediska genderu. Od ženy

se očekává, že se nebude dopouštět příznakových oslovení. Snížilo by to totiž očekávání, že se ženy obvykle ve veřejném prostoru vyjadřují formami nepříznačnými.

Pro označování osob, které jsou ve vzájemném vztahu příbuznosti, se užívají obecná apelativa *hijo/a*, která jsou velmi často determinována prostřednictvím přivlastňovacího zájmena (*hijo mío / hija mía*). Někdy toto syntagma nabývá pragmatického významu v tom, že rodiče se na svého potomka takto obracejí právě v okamžiku, kdy jsou děti příjemci výtky (*reproche*) (*No sé qué decirte, hija mía. / Hijo mío, ¡es un colmo!*). Pragmatická informace, kterou toto oslovení nese, v tomto případě upevňuje již řečený vztah příbuznosti a vyrovnává tak vzdálenost, která by mezi mluvčími mohla vzniknout právě kritickým hodnocením. Jedná se tedy o pragmatický intenzifikátor. K těmto způsobům oslovování můžeme přiřadit i pragmatické stabilizátory, které nastavují vzdálenost mezi komunikanty rovněž v situacích negativního hodnocení (*mocoso, hijo malo, criatura, tonto, vago*), která nahrazují křestní jméno.

Dalšími oslovenými jsou *papá, mamá, abuela, abuelo, tío, tía, primo, prima* a jejich zdvořilostní formy (*papí, mami, abuelita, tito*¹⁸ etc.). Je u nich patrný afektivní příznak, který vychází z intimity mezi komunikanty. Pro označení rodičů se také objevují výrazy *viejo, vieja*, ty pronikají do mluvy mladší generace a mohou pronikat i do intimního prostředí rodiny, kde se děti takto mohou obracet na své rodiče. Tato forma je rodiči přijímána jako pozitivní, původní sémantická konotace vyššího věku se zde vytratila, respektive proměnila se v určitý typ společenského vědomí, že osoby vyššího věku lze nazývat prostřednictvím tomu určených sémů v prostředí, kde nehrozí negativní interpretace ze strany adresáta (tj. není možné se obrátit na starší ženu prostřednictvím oslovení *vieja* kdekoli a kdykoli). Mezi manželi se užívá oslovení *marido – mujer*. Muži se obrací na své ženy častěji prostřednictvím oslovení *mujer* než ženy na muže prostřednictvím *marido*. Zde se ženy uchýlovaly k užívání oslove-

18 / Výrazu *tito* se užívá při označení osoby mužského pohlaví, která vystupuje k mluvčímu ve vztahu strýce: jde o deminutivní označení, neboť výrazu *tío* lze užít nelze – výraz *tío* má jinou sémantiku.

ní *hombre*, které má ovšem ve španělštině i platnost oslovení všech (srov. čes. *člověče* / *čoveče*).

Nejfrekventovanějším prostředkem oslovení je *tío* / *tía* / *hombre* / *macho*. Oslovení původně příbuzenské se proměnilo v obecné apela-tivum, kterým udržují kontakt prakticky všichni mluvčí. Je to proto-typický španělský oslovovací prostředek, kterým se udržuje konver-zační relace. Při výrazu podivu, anebo jako zesílení lze užívat výrazu *macho*, který se stává intenzifikátorem (*Hombre, macho, ¿no me lo pue-do creer!* / *Oye, tía, ¿que sorpresa verte aquí, macho!*). V druhém případě se nejedná už o přímé oslovení, neboť referentkou je žena, nicméně jde o jakési pokleslé oslovení přibližující se zvolání s funkcí pře-kvapení. Kromě výše uvedených výrazů se setkáváme i s výrazem *chaval* / *chavala*: i když se takto mohou obracet dospělí na děti (*¿Sí que has crecido, chaval*), nejedná se o prototypické přímé oslovení, nýbrž spíše o referenci pro třetí osobu. Je zajímavé, že jsme nezachytili, že by se děti takto vzájemně oslovovaly, jedná se spíše o slovo spa-dající do slovní zásoby dospělých, kteří tak pojmenovávají skupinu dětských referentů (*Vamos al cine con los chavales, ¿te parece?*). Pro vzájemné oslovení dětí ve skupině lze registrovat výraz *colega*, který je v konverzaci mezi dospělými nahrazen výrazem *compañero* (*Cosa vuestra, compañero* / *A mí no me metas, compañero*). I zde se výrazem *compañero* dynamizuje vzdálenost mezi mluvčími. Je to pragmatický relátor, kterým se sice mluvčí přibližuje adresátovi tak, aby vznikl dojem, že spadají do jedné skupiny, nicméně kdy situace spíše uka-zuje na Out-group komunikaci.

Vrátíme-li se k výrazům *hombre* / *mujer*, zaznamenáváme je v ka-ždém typu konverzační události. Výraz *hombre* se aplikuje jako výraz výplňkový (*comodín*), který postrádá vokativní charakter. Obracíme se na jím na ženy i muže, a taktéž na děti. Je to výraz, který se velmi často přibližuje k pozdravu: *Hombre, ¿tú aquí?* Naopak výraz *mujer* se aplikuje ve své vokativní funkci, referuje směrem k ženám všeho věku. Oba výrazy mají spíše funkci vokativu, nicméně ten se neužívá ve funkci kontaktového prostředku, nýbrž spíše funguje jako kom-penzátor mluvních aktů imanentně nezdvořilých (způsobujících

ztrátu na straně adresáta): ¡*Cierra la puerta, mujer!* nebo ¡*Cállate de una puta vez, hombre!* Jsou to výrazy, které nabývají na pragmatické funkci v okamžiku, kdy snižují dopad mluvního aktu direktivního.

Takové výrazy jsou ovšem zapovězeny, pokud se jimi obracíme k neznámým lidem, anebo v kontextu mimo důvěru či mimo prostředí solidarity. Mezi neznámými lidmi jsou považovány za možné, i když zároveň za nezdvořilé a za pragmaticky nesprávně vyměřené, tedy jako projevy nedostatečného respektu.

AFEKTIVNÍ OSLOVENÍ

Poměrně frekventovaná jsou ve španělštině oslovení hodnotící. Oslovení se tak může stát rovněž jakýmsi doplněním mluvního aktu hodnotícího. Dochází k němu prostřednictvím dvou skupin oslovení: A) výrazy pozitivní (*expresiones afectuosas*) – *guapo/a, bonito/a, precioso/a, monada, majo/a, chato/a* vyjadřují pozitivně hodnocenou vlastnost mluvčího, a to i tehdy, pokud adresát nositelem této vlastnosti není. Spadají sem i výrazy, jež se často spojují s přivlastňovacím zájmenem *mi* (*mi vida, mi amor, mi tesoro, mi bien, cielo, cielito, encanto* atp.); jedná se tu o abstraktní pojmy, které jsou nositeli pozitivních konotací, a prostřednictvím nich se mluvčí obrací na ty adresáty, se kterými jsou propojeni intimním vztahem. Tyto hodnoty adresáta jsou vnímány vždy pozitivně, nedochází tu k ironizaci (na rozdíl od češtiny, kde je takové vyjádření spíše ironickým přeregistrováním pozitivní vlastnosti za účelem vyjádření neintimního, distantního či despektivního vztahu mezi mluvčím a adresátem: *Nejsem si tím úplně jistá, krasavče / Jdete pozdě, krásko*).

K výrazům afektivním patří také skupina výrazů B) výrazy negativní – *desastre, tonto, chulo, imbécil, estúpido, burro, asqueroso, bárbaro, gilipollas, cabrón, cabronazo, maricón* atp. Tyto výrazy přecházejí postupně od negativních konotací po konotace spojené s vulgaritou. Pragmatická hodnota, kterou tyto výrazy nabývají, je sdělit adresátovi, že mluvčí vyhodnocuje adresátův čin, postoj či názor negativně, že s ním nesou-

hlasí. Jedná se zde o pragmaticky příznakové výrazy, které sice naznačují Out-group komunikanty, nicméně situační kontext zde odkazuje spíše na prostředí solidaritní a bezpečné, kde si mohou komunikanti vzájemně takové výrazy vyměňovat bez toho, aniž by došlo k ohrožení tváře kteréhokoliv z nich.

VÝZNAM HIERARCHIE A FAMILIÁRNOSTI

Pokusíme se shrnout systém španělského řečového kontaktu v následujícím přehledu, jenž pracuje se dvěma základními proměnnými. Díky nim se mluvčí španělštiny dokáže podvědomě orientovat, a vyhodnocovat tak způsob nominálního a pronominálního oslovení. Těmito primárními pragmatickými filtry jsou hierarchie a familiárnost. Filtr známosti nehraje ve španělském řečovém systému primární roli.

Filtr hierarchie v sobě zahrnuje dva parametry:

- a) inherentní a viditelné vlastnosti adresáta – pohlaví a věk
- b) sociální role (např. status)

Filtr familiárnosti v sobě zahrnuje také dva parametry:

- a) předchozí známost
- b) empatii

Sociální role a předchozí známost jsou primárními parametry, zatímco inherentní vlastnosti a empatie jsou parametry sekundární a aktivují se pouze v některých komunikačních situacích.

Čtyři parametry a jejich stupeň určují typ řečového kontaktu, tedy determinují, jakými prostředky shora uvedenými, se bude řečový kontakt uskutečňovat. V každé řečové situaci vstupují do hry různé kombinace těchto čtyř parametrů. Systém lze schematizovat následujícím způsobem:

Parametry hierarchie a familiárnosti

HIERARCHIE				FAMILIÁRNOST	
Inherentní vlastnosti		Sociální pozice		Předchozí známost	Empatie
<i>pohlaví</i>	<i>věk</i>	symetrie	asymetrie	vysoká	vysoká
muž	shodný		nadřazený	střední	střední
žena	vyšší		podřazený	nízká	nízká
	nižší				

S tolika proměnnými není možno teoreticky pracovat, neboť by vznikla prakticky neuchopitelná škála všech různých kombinací. Proto je potřeba vnímat z celého systému pouze ty aspekty, které lze považovat za základové orientátory, které mluvčí španělštiny vyhodnocují v řečovém kontaktu vždy. Edeso Natalías (2005) uvádí, že je potřeba pro odhalení vnitřních principů španělského řečového chování vzít v potaz pouze kombinaci dvou základních složek: hierarchie a familiárnosti. Teprve potom se z parametrických vlastností vybere pouze jedna pro každý filtr. Vznikne tak pole devíti základových komunikačních situací, které pokrývají konverzační prostor. Pro filtr hierarchie se považuje za primární parametr sociální pozice (inherentní vlastnosti jsou sekundární). Pro filtr familiárnosti se považuje za primární parametr předchozí známosti (empatie je sekundární).

1. Vysoká familiárnost – symetrická hierarchie
2. Vysoká familiárnost – asymetrická hierarchie (nadřazený adresát)
3. Vysoká familiárnost – asymetrická hierarchie (podřazený adresát)
4. Střední familiárnost – symetrická hierarchie
5. Střední familiárnost – asymetrická hierarchie (nadřazený adresát)
6. Střední familiárnost – asymetrická hierarchie (podřazený adresát)
7. Nízká familiárnost – symetrická hierarchie
8. Nízká familiárnost – asymetrická hierarchie (nadřazený adresát)
9. Nízká familiárnost – asymetrická hierarchie (podřazený adresát)

Pro každou situaci můžeme ustavit modelový příklad dvojice komunikantů, kteří tak reprezentují skupinu všech mluvčích, kteří mezi sebou udržují takové vztahové napětí. Vztahové napětí je sice otázkou subjektivní, nicméně pro popis sociálně-řečové skutečnosti je potřeba přistoupit k zevšeobecnění:

1. Spolupracovníci, kteří se znají už dlouhou dobu a v rámci zaměstnání vykazují stejnou pracovní pozici.
2. Zaměstnanec a vedoucí/ředitel/šéf oddělení podniku/firmy, kteří již léta pracují na stejných pozicích v rámci jedné společnosti.
3. Vedoucí a jeho podřízený, kteří pracují v podniku po dlouhou dobu (jedná se jen o otočení perspektivy situace B).
4. Spolužáci ze tříd (kurzu), kteří se znají, ale nejsou přátelé.
5. Obvodní lékař a jeho pacient (popř. profesor a jeho žák).
6. Mladý učitel a jeho žáci.
7. Dva neznámí kolemjdoucí, kteří se potkají, a jeden z nich požádá o informaci.
8. Občan, který se v úřadu obrací na úředníka.
9. Zákazník, který se obrací na prodávajícího.

Situace A

V situaci A jde o vzájemné tykání, komunikanti se vzájemně oslovují křestním jménem (*Jorge*), jeho hypokoristickou podobou (*Rafa*), anebo zkrácením (*Igna*). U mladé generace je typické oslovování prostřednictvím generických podstatných jmen *macho*, *tío*, *colega*. U mladých v této kategorii jde také o oslovování, která vykazují tzv. inovační oslovovací rys, jímž dochází ke změnám v oslovovacím systému. Inovace mohou být různého typu:

- a) popisné formy: *pelao*, *gordo*, *flaco*, *guapo*
- b) formy hanlivé: *subnormal*, *tonto*, *imbécil*
- c) formy metaforické: *capullo*, *cabroncete*, *pollo*, *cabron*.

Situace B

Pro situaci B je běžné užívání recipročního tykání, nicméně je možné registrovat i vzájemné vykání, pokud do hry vstoupí sekundární parametr věku. Ti, kteří si tykají, užívají křestního jména; ti, kteří si vykají, užívají rovněž křestního jména, nicméně ve výjimečných případech užívají oslovovací syntagma *don + křestní jméno*. Mohou vzniknout dva typy oslovovacích situací:

a) tykání + *Jorge*

b) vykání + *don Jorge*

Vykání se užívá tam, kde se podřízený obrací na nadřízeného, který má vyšší věk. Pokud jsou věk mluvčího i adresáta shodné, popř. je-li věk podřízeného nižší, mluvčí mu tyká.

Situace C

Pro situaci C je typické tykání. Jde o opačnou situaci než v situaci B. Adresátem je nyní podřízený. Na podřízeného se nadřízený obrací vždy prostřednictvím křestního jména, hypokoristika nebo zkráceného jména.

Situace D

Shodnost sociálního postavení vede mluvčího k užívání tykání. Oslovení je různého typu:

a) křestní jméno: *María*

b) přezdívka: *Quiqui*

c) hypokoristikum: *Pepe, Cheva, Gema*

Situace E

V této situaci se lze obracet na lékaře/učitele prostřednictvím tykání, kterým se mu mluvčí snaží přiblížit a vtáhnout jej do situace afiliace. Mnohdy je ovšem v zájmu mluvčího vyjadřovat autonomii adresáta, a mluvčí tak lékaři/učiteli vyká. V posledních desetiletích je pozorovatelný ústup od vykání vůči pedagogickým pracovníkům. Jedná se o tendenci nastolovat symetrické situace; *nárůst započal v první polovině dvacátého století, ale viditelně se rozšířil v posledních třiceti nebo čty-*

řiceti letech (NGLE: 322). Vykání ve školském prostředí je tak řízeno především aktivací sekundárního parametru věku.

V lékařském prostředí se jedná spíše o vykání. Mladí respondenti však uváděli, že lékařům tykají, zatímco starší generace svým lékařům vyká.

Komplikovaná je pak situace při volbě oslovení. Mluvčí se obracejí na adresáta prostřednictvím syntagmat *don/a + jméno*, anebo *señor/a + apellido*. U druhého syntagmatu se velmi často vyměňuje na druhé pozici tzv. profesionální oslovení: *señor profesor*, *señor abogado*, *señor doctor*. Tento typ oslovení je zaměřen na vyjádření skutečně vysokého respektu vůči adresátovi. Pokud chce mluvčí tento respekt vyjádřit, nicméně ne tak výrazně, užije pouze oslovení prostřednictvím profesního výrazu: *doctor*, *profesor*.

V této situaci je potřeba zmínit i to, že oslovení v genderových dichotomiích *don – doña* a *señor – señora* nejsou zcela symetrické. NGLE (25) zmiňuje, že existují generická podstatná jména, jejichž tvary odkazují na pohlaví referenta. Dvojí užití těchto generických podstatných jmen přímo odkazuje na zdvořilost vůči genderu, nicméně je potřeba je otočit v pořadí femininum – maskulinum: *señoras y señores*, *amigas y amigos* a *damas y caballeros*. Dle naší zkušenosti se toto pořadí ne vždy dodržuje. Pokud není užito ve správném, tj. gentlemanském pořadí, i tak je výrazem, kterým se dává najevo genderová různost, což už u některých mluvčích může znamenat určitý posun ve zdvořilostním vnímání genderu. Je zajímavé, že u dichotomie *don – doña* nelze tuto zdvořilostní charakteristiku nikterak vyjádřit v množném čísle: **doñas y dones*. U tohoto typu oslovení lze registrovat i zdvořilostní a hypokoristika, která i přes svou příznakovost (*doña Manolita – don Paco*) stále vyjadřují vztah respektu.

Zde považujeme za nutné rovněž zmínit oslovení z církevního prostoru: *fray/sor*, *hermano/hermana*, *padre/madre*. Tato oslovení by se dala zařadit k oslovením profesním.

Zajímavá je situace užití oslovení *señorita*. Jednak nemá svůj mužský protiklad; výraz *señorito* lze registrovat v množném čísle a je výrazem mluvčího, který takto pojmenovává osoby, pro které vykonává placenou službu, např. uklízečka. Samozřejmě se takto na své

zaměstnavatele neobrací, ale hovoří o nich takto se třetími osobami: *Y mañana otra vez a limpiar la mierda de los señoritos*¹⁹. Navíc výraz *señorita* ztratil svůj původní význam, který byl stejný jako dnes v češtině – svobodná žena. Dnes se spíše výraz *señorita* užívá pro pojmenování osob určitého profesního okruhu (asistentky, telefonistky, recepční, číšnice atp.).

Otázkou zůstává, zdali se profesní oslovení, která pro tuto situaci považujeme za centrální prostředek, jsou vždy ve spojení s vykáním. NGLE (324) uvádí uzavřenou skupinu oslovení – uvedených jako oficiální oslovení (*alcalde, director, doctor, ingeniero, licenciado, maestro, ministro, presidente, rector*), kterých lze užít i s tykáním (*con el tratamiento de confianza*): *¿Estás de acuerdo, presidente?* Domníváme se, že takto užitá oslovení odkazují vždy na vysokou familiárnost. Užití v syntagmatu *señor presidente* je charakteristickým projevem respektu a vyžaduje nutně odpovídající způsob zájmenného oslovení: *¿Está usted de acuerdo, señor presidente?*

Situace F

V této situaci je typické tykání a oslovení se uskutečňuje pouze křestním jménem.

Situace G

Situace G je komplexní v tom, že se zde aktivuje sekundární parametr věku. Pokud je věk adresáta vyšší, užívá mluvčí spíše vykání a oslovení prostřednictvím *señor/señora*. Je také možné oslovení vůbec nevyjadřovat, nicméně v tom případě je potřeba zařadit do výpovědi, explicitně vyjádřené *usted*. Navíc je situace uvedena speciálními formulemi, které mají charakter zmírňovat invazi mluvčího do adresátova prostoru (*disculpe, perdone, buenos días, por favor* atd.). Těmto výrazům se říká *softener* (Kerbert-Orecchioni, 2004).

Pokud je věk adresáta nízký, užívá se tykání a oslovení osciluje okolo výrazů *muchacho/a, chico/a, joven*. Je-li věk mezi oběma mluvčí-

19 / Replika z filmu *Mientras duermes*.

mi výrazný, pak se starší může obracet na mladšího prostřednictvím afektivního oslovení: *hijo mío, hija mía, majico, cariño, majo/a, guapo/a, mi cielo, mi vida*. Výrazy typu *softener* jsou v tomto případě *hola, perdón, perdona, disculpa*.

Situace H

Zvláštní je rovněž situace H. Mělo by být pravidlem, aby se mluvčí na úřadu obraceli na úředníka prostřednictvím vykání. Respondenti uváděli, že se úředník stává dominantním z hlediska pozice. Úředník má totiž nad klientem úřadu moc. Tuto moc si ovšem uvědomují pouze někteří mluvčí. Proto je možné, že se na úředníka obrazejí rovněž s tykáním, a vztahují moc na sebe sama.

Pokud si mluvčí vykájí, objevuje se explicitní *usted* jako jediný přímý výraz označující vztah mluvčího a adresáta. Jiné oslovovací výrazy se neužívají. Opět se zde objevují výrazy typu *softener*: *perdone, disculpe, buenos días*. V tomto případě je ale jejich funkce jiná; nejedná se o zmírňování, neboť mluvčí se nenacházejí v prostředí, které by znamenalo zisk na straně mluvčího nebo ztrátu na straně adresáta.

Situace I

V této situaci se rovněž aktivuje sekundární parametr, tentokrát parametr empatie. Mluvčí si mohou tykat, anebo vykat. Současný stav spíše ukazuje na preferenci prvního typu. Oslovení, která se užívají, jsou generickými podstatnými jmény: *chico/a, joven, muchacho/a, señorita*, stejně jako se užívají kontaktní prostředky *disculpa, perdona, por favor, perdón*. Čím vyšší je empatie, tím jsou generická podstatná jména afektovanější: *guapo/a, hijo/a, cariño*.

Podoba sociálně integritního svazku ve španělštině je do značné míry nepřehledná, neboť se zde jedná o mnohem větší kombinační možnosti než v češtině. Situace je v některých situacích rovněž rozkolísána a mluvčím je nabízena volba tykání, anebo vykání a s nimi pragmaticky propojené výrazy oslovení či kontaktní nebo zmírňující prostředky. Ze schématu lze vypožorovat, že ve španělštině existuje

silná tendence navazovat symetrické vztahy. Znamená to, že mluvčí udržují prostřednictvím řečové interakce sociální blízkost. Sociální vzdálenost je značně upozaděna a vyjádření respektu vůči sociálním souřadnicím druhého jsou velmi sporadické. Primárními pragmatickými filtry jsou hierarchie a familiárnost. Hierarchie ovšem neznamená, že se mluvčí budou jeden od druhého vzdalovat. Realita řečového chování ukazuje spíše na pravý opak. Empatie a věk jsou až sekundárními parametry.

Zastírání

REMEDIALIZACE POMOCÍ ZÁJMEN

Zájmena hrají důležitou úlohu v procesu zdvořilostní řečové interakce v tom směru, že jsou schopna zastírat míru reference, tzn. remedializovat případný konflikt. Hovoříme o tzv. zájmenech zastíracích (*pronombres mitigadores*) nebo o zájmenech zmírňovacích (*pronombres atenuadores*). Tento typ zdvořilosti se objevuje ve výpovědích, které jsou považovány za mluvní akty ohrožující tvář buď mluvčího, anebo adresáta. Mluvčí, anebo adresát se totiž může v určitém typu výpovědi vystavit ohrožení, neboť činnost, která se mu připisuje, je považována za negativní projev mluvčího či adresátových vlastností či je projevem jeho neschopnosti.

Zájmena v pojetí Jakobsonově (1960) jsou jazykové prostředky, jež mají charakter indexu: *já/yo, ty/tú*. K indexům patří i příslovce, např. *tady/aquí, teď/ahora*, a také vlastní jména. Charakter indexu lze spatřit i v koncovkách sloves v jazycích parametru Pro-Drop. Tyto jednotky se někdy pojmenovávají jako *shifters* (přepínače), neboť jejich umístování v sekvenci výpovědi s sebou přináší přepnutí jejich odkazování na jiného/dalšího referenta.

Ke zdvořilosti se pojí zájmenné jazykové prostředky, kterým lze přiřadit rys zdvořilý (*cortés*) – vůči zdvořilosti indifferenční (*acortés*) – nezdvořilý (*descortés*). V následující tabulce uvádíme jazykové prostředky,

které v pozici podmětu, vyjadřují různé vztahy mluvčího a adresáta, různě zahrnují oba komunikanty do jedné skupiny, anebo naopak jednoho z nich vylučují ze skupiny. Jde o strategické jazykové prostředky, kterými dochází ke změně diskurzivní perspektivy:

Prostředky generické a zastírací

Čeština: rys	rys	Španělština:
TY generické indif.	indif.	TÚ generické
USTED generické	indif.	
VOSOTROS generické	indif.	
JEDEN generické indif.	indif.	UNO generické
ČLOVĚK generické	indif.	
TY mitigační zdvořilé	zdvořilé	TÚ zastírací
JEDEN zastírací zdvořilé	zdvořilé	UNO zastírací
ČLOVĚK zastírací	zdvořilé	
MY pseudoinkluzivní zdvořilé	zdvořilé	NOSOTROS pseudoinkluzivní

GENERICKÁ ZÁJMENA

Z hlediska užití generických zájmen uvádíme pro současnou španělštinu zájmena *usted*, *vosotros* a *tú*, které se užívají před neurčitým publikem nebo posluchačem.²⁰ Na jedné straně tato zájmena odkazují na

20 / Pojem *posluchač* chápeme jako nekonkrétního adresáta veřejné promluvy.

sociální blízkost komunikantů a mohou být užívána před neznámým publikem nebo posluchačem, na stranu druhou, zájmena vyjadřující určitý stupeň sociální vzdálenosti (např. *usted*) se užívají v prostředí solidaritním a za podmínky, kdy všichni posluchači spadají do In-group skupiny. Jedná se o speciální případy komunikačních událostí: konference, volební setkání atp., u nichž spíš než o zdvořilosti hovoříme o persvazivnosti těchto prostředků. Nicméně existují situace, kde je mluvčí nucen udržet rovnováhu mezi solidaritou skupiny a zároveň nesmí překročit hranice zdvořilosti. Myslíme si, že právě užitím generických zájmen lze v těchto případech dosáhnout spolehlivého vyvážení takové situace.

Co se týče zájmena *tú*, podle Serrano (2006: 69, překlad autora), se jedná o užití, které je poměrně časté, *aniž by nutně implikovalo způsob oslovení osoby, jež je považována za sociálně symetrickou, nýbrž jde o odkaz neurčitý čili generický*.²¹ Užívá se v případech, kdy zájmeno *tú* odkazuje jak na mluvčího, tak na adresáta jako např. v *Y ahora te dices: esto no puede ser* nebo *Siempre estás satisfecho con cómo lo hace la gente*. Tyto struktury odpovídají strukturám *Y ahora uno se dice así mismo: esto no puede ser* a *Uno siempre está satisfecho con cómo lo hace la gente*. V těchto větách je zájmeno *tú* nahrazeno zájmenem *uno*.

Pragmatická funkce generických zájmen *tú* a *uno* má generalizační charakter propoziční platnosti, a adresát se tak stává spíše implicitním. Podle Serrano (2006: 71, překlad autora) se zdá, že se jedná o *nepravidelnost, nicméně, v diskurzí rovině se jedná o pravidelnost, jež je motivována schopností celého paradigmatu odkazovat prostřednictvím osobních zájmen, které normálně či normovaně, referují k osobám zahrnutým v komunikační události, ale které jsou modulovány nebo orientovány různými způsoby k diskurzímu posunu buď adresáta, anebo posluchače (anebo oba najednou)*.²²

21 / [...] sin que implique necesariamente una forma de tratamiento a una persona a la que se considera socialmente simétrica, sino que alude una referencia indefinida o genérica.

22 / una irregularidad, sin embargo, en el plano discursivo es una regularidad motivada por la referencia deíctica de todo el paradigma de los pronombres personales que, formal y normativamente, remite a las personas del acto comunicativo, pero que pueden ser orientadas o moduladas de forma diversa para presentar discursivamente de una u otra forma tanto al hablante como al oyente.

V češtině funguje zájmeno *ty* jako neurčitý referent jako v *Nikdy nevíš, kdy se co stane, Přijde velká voda a všechno ti vezme*. Generické *ty* má stejnou generalizační funkci jako generické *tú* ve španělštině. Kromě toho, má čeština další dva prostředky, které fungují stejně: *jeden* a *člověk*, které mohou nahrazovat generické *ty* jako v *Jeden nikdy neví, co se stane, Člověk nikdy neví, co se stane*.

Španělština užívá i generické *vosotros* a *usted*. V případě *usted* je záměr mluvčího

- a) vyjadřovat respekt, nicméně
- b) mluvčí je nucen pohybovat se stále v prostředí solidarity vůči posluchačům.

Tyto dva záměry jsou protichůdné a vždy bude záležet na interpretaci posluchačů. Zájmeno má funkci zevšeobecňující a užívá se ve veřejných projevech: *Por favor, digan su no a los partidos socialistas / No sean indiferentes a los cambios climatológicos*.

Jiným generickým výrazem je zájmeno *vosotros*, které se rovněž užívá ve veřejných projevech jako výsledek neutralizace mezi *vosotros* a *ustedes*, tj. záměr vyjadřovat respekt není zcela explicitně vyjádřen, nicméně nelze říci, že by ve výpovědi zcela chyběl: *Sabéis que el mundo necesita nuestra ayuda, ayuda de todos nosotros / Os digo que con las elecciones cambiaremos la España de hoy*.

Stylistický rozdíl mezi *usted* a *vosotros* v jejich generickém užití spočívá ve španělštině v tom, že první z nich se objevuje spíše v mluvních aktech direktivních (konkrétně v žádostech), zatímco druhý výraz se užívá spíše v mluvních aktech vyjadřujících urgenci. Považujeme tato zájmena za vůči zdvořilosti indiferentní; nelze je považovat za zdvořilostní prostředky, i když je jejich pragmatická funkce v podstatě v souladu s funkcemi, které zdvořilost může plnit. Generická zájmena jsou ovšem podstatnou složkou výkladu, který bude následovat, neboť z jejich podstaty dochází k dalším posunům, které již zdvořilostní charakteristiku vykazují.

ZASTÍRACÍ ZÁJMENA

Kromě generalizační funkce mají zájmena rovněž funkci snižovat ilokuční sílu výpovědi. Jedná se o tak zvanou zastírací funkci, která se kryje s funkcí zdvořilosti. Zastírací zájmena se užívají v případech, kde by bylo nezdvořilé uvádět v asertivním mluvním aktu osobní zapříčinění mluvčího. To, co mluvčí v takovém případě modifikuje, je jeho upřímnost. Na jedné straně je tedy zastírací zdvořilost pozitivní, pokud mluvčí jejím prostřednictvím snižuje svůj zisk, na straně druhé, mluvčí užitím zastírací zdvořilosti snižuje svou osobní zodpovědnost. Všimněme si následujících příkladů:

Yo no soy capaz de hacerlo todo.

A lo mejor nunca lo puedo controlar todo.

V těchto výpovědích mluvčí odkrývá svou vlastní neschopnost něco udělat, vykonat. Vědom si toho, užije na místě zájmena *yo* zájmeno *uno* nebo *tú*, které již osobu mluvčího od neschopnosti vzdaluje:

Uno no es capaz de hacerlo todo.

A lo mejor nunca puedes controlarlo todo.

Tímto užitím se zodpovědnost přenáší na celou skupinu, která by mohla být součástí publika. Jedná se zde o manipulativní techniku, kdy se zodpovědnost jednoho rozpouští do mnoha zodpovědností každého. V tomto případě se ovšem nejedná o zdvořilost, neboť zbavovat se vlastní zodpovědnosti a její přenos na ostatní je v podstatě mluvním aktem agresivním, invazivním.

Tato invaze ovšem neznamená pro adresáty, na které je zodpovědnost přenášena, žádnou ztrátu. Jde tedy o mluvní akt, který je jako invazivní vnímán ve skutečnosti jen velmi zřídka. Proto je považován za manipulativní, neboť jeho odhalení volá po schopnostech interpretovat vnímaný kontext ve vztahu k řečenému, a tedy po schopnostech manipulaci odhalit. Můžeme tedy takový způsob užití zastíracích zájmen považovat za projev řečové nezdvořilosti.

Zdvořilost se projevuje pak v mluvních aktech ziskových. To znamená, že zisk, který je na straně mluvčího, je nějakým způsobem odkloněn. Zisk se rozdělí mezi všechny možné posluchače. V příkladu *Esta vez he ganado yo* lze pociťovat chválu mluvčího, který obrací pozornost sám na sebe. Je zdvořilé tento osobní zisk rovnoměrně rozložit mezi všechny zúčastněné. Takového zdvořilostního posunu lze dosáhnout zastíracím zájmenem: *Uno de vez en cuando gana, otra vez no* anebo *Un día ganas, otro pierdes, ya sabes*. Španělština má tedy dvě zastírací zájmena: *uno* a *tú*, které mohou nabývat zdvořilostní funkce, pokud jsou užitá v mluvních aktech imanentně nezdvořilých.

V češtině fungují jako takové výrazy *ty, jeden* a podstatné jméno *člověk*. Jejich zastírací funkci lze spatřovat např. ve výpovědích:

Nezdvořilé zastírání

Nepodařilo se mi to dokončit. – To se ti někdy nepodaří dokončit. To se jednomu někdy nepodaří dokončit. To se člověku někdy nepodaří dokončit.

Zdvořilé zastírání

Nepodařilo se ti to dokončit - To se ti někdy nepodaří dokončit. To se jednomu někdy nepodaří dokončit. To se člověku někdy nepodaří dokončit.

V druhém případě se jedná o redukci neschopnosti na straně adresáta; adresátova neschopnost se zde rozpouští mezi všechny zúčastněné posluchače. Opět se jedná o zdvořilost, neboť mluvní akt způsobující ztrátu na straně adresáta záměrně tuto ztrátu zastírá.

Zastírání v češtině i ve španělštině je podpořeno ještě dalšími výrazy, které zevšeobecňují zodpovědnost mluvčího nebo adresáta (*una vez – alguna vez / někdy, občas* atp.). Zastírací zájmena jdou ruku v ruce s koncovkami sloves, takže se jedná o proces, který je propojen se slovesnou flexí. Slovesná koncovka je tedy nositelkou implicitní zdvořilosti, pokud není zastírací zájmeno explicitně vyjádřeno ve výpovědi. Hovoříme o transpozici slovesné osoby.

PSEUDOINKLUZE

Užití první osoby jednotného čísla s explicitně vyjádřeným podmětem (*já/yo*) jsou v mnohých případech považovány za nezdvořilé, neboť mluvčí tak obrací pozornost pouze na sebe. Všimněme si následujících příkladů:

Yo nunca he perdido ni un partido

Já jsem ještě nikdy žádný zápas neprohrál.

Explicitně vyjádřené zájmeno *já/yo* upoutává pozornost všech zúčastněných na mluvčího. Jedná se o mluvní akt asertivní, kde je zisk na straně mluvčího. Tyto mluvní akty porušují maximu skromnosti.

Jiným příkladem nezdvořilosti je užití českého zájmena *já* (neexplicitního) v mluvních aktech direktivních: *No tak vezmu kýbl, mop a pořádně to umyju* < *No tak vezmi kýbl, mop a pořádně to umyj*. Mluvčí v tomto případě vyjadřuje svou nadřazenost, situuje se do autoritářské pozice. Tento způsob manipulace se sociálními souřadnicemi lze spatřovat i v užití nevokativního oslovení: *Hele, Kovář, přidám* < *Hele, Kováři, přidejte* / *Novák, oblíknu se a okamžitě přijdu!* < *Nováku, oblékněte se a okamžitě přijďte*.

Oba tyto mluvní akty direktivní (první jako instrukce, druhý jako urgence) jsou prototypické pro totalitní instituce (vězení, armáda, ozbrojené složky), nicméně mohou být užity i v prostředí školním nebo sportovním. Školní a sportovní prostředí může být v češtině rovněž do určité míry prostředím totální instituce. Jestliže jsou tyto výpovědi noremní z hlediska stylistické platnosti v určitém prostředí, v jiném by neměly být takto totalitně užívány. První slovesná osoba by v takových netotalitních případech měla být zastřena za účelem udržení rovnováhy mezi ziskem a ztrátou tak, aby byla dodržena maxima skromnosti.

V obou jazycích existují shodné strategie. První z nich je strategie pseudoinkluzivní, druhá je strategie poziční.

Pseudoinkluzivní strategie vychází z předpokladu, že druhá osoba množného čísla může zahrnovat mluvčího. Hovoří se o tak zvaném *pseudoinkluzivním my* (*nosotros pseudoinclusivo*), které zahrnuje jak

mluvčího, tak i adresáta. Toto zájmeno stojí v protikladu k *exkluzivnímu my* (*nosotros exclusivo*), které adresáta vytěsňuje. V mluvních aktech, které znamenají zisk na straně adresáta, se užívá strategie za účelem snížení ilokuční síly výpovědi. Mluvčí se staví na osobní pozici adresáta a vyjadřuje toto posunutí prostřednictvím druhé osoby množného čísla. Adresát identifikuje tento mluvní akt jako projev empatie nebo solidarity. Je to jedna z nejrozšířenějších zdvořilostních strategií v indoevropských jazycích a může být považována za univerzálně platnou, neboť již byla zjištěna i v latině nebo v řečtině. Čeština a španělština tuto strategii mají; její charakter je stejný, jen jsou tyto jevy popisovány jiným lingvistickým pojmoslovím.

Ve španělštině se hovoří o pseudoinkluzi (*pseudoinclusión*), neboť ve skutečnosti mluvčí nevysloví mluvní akt direktivní jako v případě: *Ahora abrimos la boca y nos tomamos una pastillita / A ahora vamos a dormir, ¿vale?* Touto strategií dojde k ochraně tváře adresáta a perlokuční aktivita na straně adresáta je tím spíše uskutečnitelná. To znamená, že pseudoinkluze má persvazivní charakter. Serrano (2006: 68, překlad autora) uvádí, že se užívá v *kontextech, kde existuje asymetrický vztah*²³ (tedy vztah vzdálenosti mezi komunikanty) ačkoliv, podle nás, ji lze užít i v případech solidarity a familiárnosti, např. mezi matkou a dítětem, tedy vždy tam, kde je potřeba zmírnit direktivní mluvní akt (*Y ahora te duermes*). Je to také druhá osoba množného čísla, kterou se uskutečňují španělské pseudoinkluzivní pozdravové formule: *¿Cómo andamos?* / *¿Cómo estamos?*

V češtině se tento typ strategie nazývá rovněž pseudoinkluzí, rozlišuje se ovšem mezi *solidárním my* a *empatickým my*. První z nich se užívá v mluvních aktech direktivních, v instrukcích. Mluvčí se situuje do stejného situačního kontextu jako je kontext adresátův. Kromě toho, jak říká Hirschová (2006: 62), adresát může být nekonkrétní jako v příkladu *Maso poklepeme a potřebeme olejem / Silnici nikdy nepřecházíme mimo přechod / Boty si před zouváním rozvazujeme*. V příkladech je ilokuční síla výpovědi zmírněna. Solidarita se projevuje ještě v mnohem

23 / [...] surge en los contextos interactivos en los que existe relación social asimétrica.

větší míře, pokud je mluvčí osobně zainteresován na zisku adresáta, jako v případě matky a dítěte: *Tak a teď si vyčistíme zuby a půjdeme spát* nebo mezi učitelem/trenérem a žákem/sportovcem: *Pořádně vytáhneme loket z vody a zabereme co možná nejvíce dopředu*. Takové transpozici slovesné osoby se říká *empatické my*. Užívá se v případech mluvních aktů, kdy se mluvčí vůči adresátovi nějakým způsobem zavazuje.

Hirschová (2006) a Grepl (1995) zmiňují jako prototypické řečové výměny mezi zdravotnickým personálem a pacientem. Promluva lékaře *Tak předepíšeme silnější prášky a za týden přijdeme na kontrolu* obsahuje pseudoinkluzi, prostřednictvím které se mluvčí zavazuje uskutečnit propoziční obsah v první větě a ve druhé jako kdyby se jednalo o uzavřenou dohodu mezi mluvčím a adresátem. V druhé propozici se tedy jedná o mluvní akt direktivní. Jedná se tedy vlastně o jakýsi mluvní makroakt, kterým mluvčí – lékař uzavírá s adresátem smlouvu: *ja udělám X a ty uděláš Y*.

Na druhé straně pacient může rovněž užít pseudoinkluzi, pokud formuluje mluvní akt žádosti, a snižuje zisk na své straně, popř. převádí odpovědnost lékaře sám na sebe: *Dneska ještě tu nemocenskou neukončíme, že?* Oba případy pseudoinkluze ukazují na autoritu uloženou buď v osobě mluvčího nebo v osobě adresáta. Charakter autority zmizí v okamžiku, pokud se v češtině i ve španělštině jedná o interakční výměnu mezi zákazníkem a poskytovatelem služby. Jedná se o pseudoinkluzi vyvolanou jako projev servilnosti: *¿Cómo cortamos hoy el pelo?* / *Jak dneska ty vlasy ostrháme?*, *¿Le ponemos algo más?* / *Ještě něco vám nabídneme?*

Druhým typem strategie je strategie poziční. Její funkce je detematizovat mluvčího. Existují výpovědi, v nichž explicitní přítomnost mluvčího je vyjádřena zájmenem *já/yo*. Detematizace spočívá v realizaci klesání zájmena z vyšší pozice na pozici hlouběji ve větné struktuře: **Yo y Pedro hemos visto una película estupenda* / **Já a Petr jsme viděli úžasný film* – *Pedro y yo hemos visto una película estupenda* / *Petr a já jsme viděli úžasný film*.

Detematizace zájmena *já/yo* je možná též transpozicí třetí osoby jednotného čísla a zároveň za užití podstatného jména, které vyjadřuje refe-

renta mluvčího: *Maminka dá Pepíčkovi banánek / Ahora mamá te prepara una sopita*. Tyto výpovědi jsou ovšem možné pouze v prostředí emočně laděném, jsou to výpovědi expresivní, afektivní; jsou to mluvní akty imanentně zdvořilé – nabídky. Spíše než o detematizaci bychom v tomto případě měli hovořit o afektivizaci výpovědí.

Při užívání zájmen je potřeba se ještě zmínit o výrazech, které utvářejí s deiktickými výrazy tzv. honorifikační soulad (*concordancia honorífica*): ve spojitosti s distantním zájmenem dochází také k přepnutí na pozici řídicího členu: *tu casa – su residencia, tu mujer – su conyuge / tvoje žena – vaše manželka, tvůj dům – vaše vila, tvoje auto – váš vůz*. Řídicí člen je při užití distantního zájmena stylisticky přeregistrován z hovorového prostředku na prostředek stylisticky vyšší, knižní.

Být zdvořilý tedy znamená být schopen užívat kontaktní prostředky pro překonání ticha, jazykové prostředky oslovení pomocí zájmen a jmen, a to za podvědomé znalosti pravidel jazyka, který aktivuje jen určité typy filtrů, jiné ponechává neaktivní. Aktivita filtrů se v průběhu různých komunikačních událostí střídá a v případě strategické nutnosti, která má co dočinění s persvazí, je potřeba přepínat mezi slovesnými osobami tak, abychom zastřeli jednoho z komunikantů, anebo jej detematizovali z vyšší syntaktické pozice do pozice nižší. Jedná se o jeden ze způsobů, jak vyvažovat zisk a ztrátu, které mohou znamenat ohrožení tváře komunikanta. Ruku v ruce s tím lze hovořit též o stylistickém přeregistrování, které utváří společně s transpozicí slovesné osoby tak zvaný honorifikační soulad.

IMPERSONÁLNOST

Jednou ze strategií, prostřednictvím které lze dosahovat detematizace komunikanta, jsou impersonální syntaktické struktury. Pro španělštinu je typická impersonální konstrukce *¿Se ha entregado ya el documento?*, v níž dochází k vypuštění činnostního agentu. Znamená to, že adresát této promluvy je dotazován, zdali on sám již tuto činnost vykonal. Mluvní ovšem užívá impersonální konstrukci, neboť nechce adresáta

ohrožit, a vyvolat tak u něho ztrátu. Jedná se o zdvořile formulovanou otázku, která případný nedostatek na straně adresáta zastírá. Pro španělštinu jsou takové výpovědi typické, mluvčí španělštiny se tak velmi často ubírají k tomu nevyjadřovat explicitně referenta. Uvedeme ještě jeden příklad: *Se te encargó especialmente que regaras las plantas*. V této výpovědi mluvčí detematizuje sám sebe, neboť nechce před adresátem působit invazivně. Jedná se tu o jakousi manipulativní strategii, kdy je zodpovědnost referenta odstraněna a je jaksi rozpuštěna v neosobní dimenzi. Ve španělštině jsou tyto výpovědi centrálním jazykovým prostředkem a nejsou tedy považovány za příznakové.

Jiná je situace v češtině, kde rovněž mluvčí disponují touto strategií: *Pavlovi se zase vylilo mléko*. I v této výpovědi mluvčí odpoutává pozornost od Pavla, který je původcem děje, a téma se přesouvá na podmět mléko, který ovšem z hlediska hierarchizace větné propozice zůstává stále pacientem. Čeští mluvčí jsou na takové impersonální výpovědi citliví, neboť v češtině není zvykem, aby byla pozornost od mluvčího nebo od adresáta nějakým způsobem odpoutána. Považuje se za manipulativní strategii ne příliš kladně hodnocenou, pokud se tak stane zejména v případě mluvčího, který se takto řečově chová: *Mami, to se utrhlo* < *Mami, já jsem to utrhl*. Reakce na takovou výpověď je pak v češtině typickým odhalením manipulativní strategie: *Ono se to samo utrhlo?* Mluvčí v češtině nepovažují tento typ mluvní strategie za zdvořilý, jedná se spíše o chování, které je považováno za nenoremní.

Zdvořilost valorizační

K valorizační zdvořilosti se řadí všechny mluvní akty, jejichž funkce je podporovat tvář adresáta, a především funkce nevystavit adresáta nebezpečí či ohrožení. Existuje celá řada studií, které se velmi podrobně věnují analýze řečového chování, které spadá především do oblasti pozitivní zdvořilosti. Lze hovořit o mluvních aktech, které jsou nositeli té nejvyšší možné zdvořilosti; jedná se tedy o verbální dary.

KOMPLIMENT

Kompliment je expresivní mluvní akt, jehož funkcí je zprostředkovat zisk na straně adresáta a vyjadřovat se pozitivně vůči jeho tváři (ke způsobu chování, aktivitě, vzhledu, dovednostem, schopnostem atp.). Jedná se v podstatě o velmi frekventovaný mluvní akt, jímž je potřeba nastavit příjemné prostředí interakční události, a to ve spojení se strategií mluvčího. Pragmatika komplimentu je dosti průhledná a odpovídá základnímu sémantickému schématu: *něco se mi líbí // něco dobře vypadá*, z něhož se derivují veškeré jeho výpovědní formy.

Ačkoliv je kompliment realizován za účelem ochrany tváře adresáta, objevuje se takové chování u mluvčího i v situacích, kdy je potřeba připravit adresáta na následující mluvní akt imanentně nezdvořilý²⁴. Kompliment je jedním ze členů makroaktu a má vyrovnávací

24 / Hovoříme o tzv. nepreferované akci.

funkci. Jeho hodnota by se měla pragmaticky vyměřit tak, aby anulovala negativní výměru ztráty na adresátově straně. Celý makroakt je pak z hlediska zisku a ztráty v rovnováze. Jedná se o velmi silný persvazivní nástroj v typech interakcí, v nichž rovnováha mezi ziskem a ztrátou je otázkou vyjednávání. V nedirektivních kontextech může kompliment vyvolat u adresáta, jemuž je určen, pocit závazku vůči tomu, kdo tento mluvní akt vyslal (Haverkate, 1994: 89).

Hovoří se také o tom, že kompliment je prostředkem solidarity, kterou navozuje či podporuje, čímž dochází k rovnoměrné distribuci zisku a ztráty mezi oba komunikanty. Slouží tedy jako metaforické mazadlo potenciálních třecích ploch v komunikační události (Manes, 1983: 97). Myslíme si, že užití komplimentu v jeho nestrategické funkci spíše odpovídá ideálnímu stavu mezilidské komunikace; považujeme kompliment za strategický vždy, i tam, kde se jedná o záležitost projevů sexuální přitažlivosti. Kompliment je mluvním aktem, který se v různých společenských orientuje buď altruismem mluvčího, a je tedy primárně nestrategické povahy, čímž zprostředkovává plánovaný zisk na straně adresáta, anebo se orientuje egoismem mluvčího, a je tedy strategickým prostředkem zajišťujícím dělení ziskovosti mezi mluvčího a adresáta zároveň.

Definice komplimentu ovšem není tak jednoznačná, jak by se mohlo zdát. Existuje bezpočet definicí, jež varíují dle úhlu pohledu. Jediné, co je těmto definicím společné, je evaluační aspekt předmětu, osoby nebo činu.

Komplimenty se odlišují mezietnický, jak ukazují některé testy zvyklostí (Choi, 2008: 157). Tato mezietnická rozrůzněnost může fungovat jako distinktivní rys či parametrická vlastnost kulturních diferencí, podle nichž lze kultury považovat za více či méně diferencované z hlediska řečového chování. Jestliže jsou značné rozdíly ve fungování komplimentů uvnitř etnické skupiny i mezi skupinami, které mluví jinými varietami jednoho jazyka, musíme očekávat, že nalezneme ještě závažnější rozdílnosti mezi společnostmi, které hovoří jazyky zcela odlišnými (Wolfson, 1983: 87).

Tematická a referenční distribuce v komplimentu se děje na základě variantnosti fenoménů statických a dynamických (předmět, osoba

a čin), které se proměňují v téma propozice. Základní pragmatickou klasifikaci komplimentů provedla Wierzbicka (1987: 2001):

*Vnímám kvalitu tvého Y.
Chci ti říci něco dobrého o tobě.
Říkám něco dobrého o X a jeho Y.
Cítím se dobře.
Říkám to proto, abych ti dal najevo, že o tobě smýšlím dobře.*

Těchto pět schematicky fungujících premis utváří pragmaticko-sémantický základ komplimentu s funkcí ustanovit příjemnou komunikační relaci mezi komunikanty: obdiv, uznání nebo vyjádření pozitivního hodnocení adresáta (Wolfson, 1983: 85).

Spontánnost, s jakou se komplimenty vyjadřují, může způsobovat problémy v interpretaci adresáta. Jsou totiž mluvní akty pochvalné, jež nejsou adekvátně pragmaticky vyměřeny, a adresát tak váhá, zdali byly učiněny z hlediska strategického (tedy spíše podlézavě), anebo s upřímností. Adresát v případě interpretační nejistoty spoléhá na sadu ověřovacích mechanismů, aby zjistil, zdali byla na straně mluvčího splněna pragmatická podmínka upřímnosti. Takové reakce jsou projevem nedůvěřivosti vůči mluvčímu. Jestliže dojde k potvrzení podmínky upřímnosti, kompliment figuruje jako akt podporující tvář adresáta; naopak, nedojde-li k jejímu potvrzení, pak se i kompliment jako imanentně zdvořilý mluvní akt stává aktem ohrožujícím tvář adresáta. V takovém případě se jedná o mluvní akt strategické povahy, jímž mluvčí vyjadřuje snahu zmírnit zisk na své straně a zároveň jej zasadit do konverzačního prostředí přátelsky orientovaného a solidaritního. Co ovšem v tomto případě zůstane ohroženo, je negativní tvář adresáta, neboť kompliment může na straně mluvčího vyjadřovat závist či osobní obdiv. Poškozena zůstává také pozitivní tvář adresáta, neboť je nucen chválu na své straně nějakým způsobem snižovat. Hovoříme zde o tzv. zadlužení adresáta, který se cítí být povinen chválu vrátit (Levinson, 1987: 66). Kompliment se tak velmi často může stát mluvním aktem nezdvořilým. Stejně tak neposkytnutí komplimentu

v situacích, kde je normou vyžadován, je rovněž poškozením tváře adresáta. Takové chování se považuje za nezáměr, odmítnutí nebo závist.

Z hlediska vztahu komplimentu a zdvořilosti považujeme za relevantní zmínit fakt, že *mluvčí vyjadřuje shodu vkusu nebo zájmu s adresátem, čímž posiluje nebo v případě komunikace s někým neznámým vytváří alespoň minimální množství solidarity* (Manesová – Wolfsonová, 1981: 124, překlad autora)²⁵. Solidaritu je zde potřeba vnímat jako svého druhu porozumění na straně jedné a také shodu na straně druhé; porozumění i shoda se pak potkávají ve společenské funkci obrazného ztvárnění světa, v němž se komunikanti potkávají. Kompliment jako promluva vyjadřující pozitivní zdvořilost je *nástrojem pro metaforické rozšíření intimacy, neboť do určité míry vytvářejí společné zázemí pro touhy a jejich sdělování* (Brown – Levinson, 1987: 103, překlad autora)²⁶. Kompliment lze vztáhnout k souhlasu či k názorovému souladu mezi komunikujícími složkami, což odpovídá maximě lichocení v pojetí Leechově (1983: 135).

Nejvýznamnějšími komplimenty jsou tzv. komplimenty při povšimnutí. Mluvčí zaregistruje určitý aspekt, který vyhodnocuje jako pozitivní. Adresát se tak pro mluvčího stává nositelem této pozitivní vlastnosti, která osciluje okolo několika témat: fyzický vzhled, kvalita jídla, kvalita činu/činnosti/aktivity/práce²⁷.

ILOKUČNÍ ZŘETEL KOMPLIMENTU

Kompliment jako mluvní akt je definován jako akt chování vůči adresátovi (Austin, 1982) nebo jako expresivní akt (Searle, 1976), jehož epistemologická hodnota je pozitivní. Spadá tedy do zdvořilosti pozitivní, jejímž účelem je hledat takové možnosti, které by adresátovi byly příjemné a byly rovněž příjemné pro mluvčího. Pokud je kompli-

25 / [...] the speaker expresses a commonality of taste or interest with the addressee, thus reinforcing, or in the case of strangers, creating at least a minimal amount of solidarity.

26 / [...] a kind of metaphorical extension of intimacy, to imply common ground or sharing of wants to a limited extent.

27 / V českém prostředí to bude i předmět ve vlastnictví adresáta (viz dále).

ment správně pragmaticky vyměřen, pak by měl být akceptován. Akceptace proběhne tehdy, nebude-li se adresát pít po splnění podmínek upřímnosti. Pokud ano, může nastat zvláštní situace, kdy adresát bude tendovat k zeslabení pochvaly. Jedná se o tzv. *self praise avoidance mechanism*, který rovněž podporuje pozitivní tvář. Jinou situací je pak nepřijetí pochvaly. Zde se takové chování přibližuje svou funkčností k honorifikům, která mají za úkol vyzvedávat adresáta a ponižovat mluvčího. Řečová výměna, která proběhne mezi mluvčím a adresátem, obsahuje určitý ilokuční zřetel (*illocutionary point*), kdy je vyhodnocováno pravidlo kvality, tedy pravdivost mluvního aktu (Searle, 1976).

Komplimenty lze hodnotit i z hlediska jiných aspektů, např. není potřeba sledovat, zdali mluvčí mluvil pravdu, anebo lhal, nýbrž je podstatné, jestli měl právo to udělat, zdali mu realizace mluvního aktu přinesla osobní zadostiučinění a zdali je kompliment zasloužený. Komplimenty totiž formulujeme nikoliv na základě pravdy, nýbrž spíše na základě efektu, který přinášejí.

Do hry vstupuje i pojem deference; při její realizaci se jedná o dvě strany mince – jedna, kdy se mluvčí koří a ponižuje, a druhá, kdy mluvčí vzhlíží k adresátu (a tím podporuje jeho pozitivní tvář zvláštním způsobem, konkrétně tím, že uspokojuje adresátovu potřebu být nadřazen (Brownová a Levinson, 1987: 178).

Tím pádem dochází k různému typu rámcování komplimentů (*framing remarks*), které se projevují buď konvenčností, anebo nekonvenčností. Konvenční rámce jsou přímými formami komplimentu, tzn. entita, na níž je pozitivní kvalita uvalena, je přímo uvedena ve výpovědní formě anebo je z této formy zřejmé, kdo je původcem hodnocení kvality a kdo je tedy příjemcem komplimentu. Naproti tomu rámce nekonvenční operují s nepřímostí, a je úkolem adresáta takovou kvalitu ve výpovědi odhalit²⁸.

28 / Nepřímé komplimenty jsou doloženy jen velmi zřídka: z některých výzkumů vyplývá, že nepřímé komplimenty se vyskytují pouze v 5 % z celkového počtu hodnotících mluvních aktů (Manes – Wolfson, 1981).

KOMPLIMENT V ČEŠTINĚ

Komplimenty vyvolávají pozitivní reakci adresáta. Je ovšem možné, že kompliment vyvolá i reakci opačnou. Specifický způsob vyjadřování komplimentů v češtině a situační rozklad jejich užití ovšem takové rozpaky nikdy nepotvrdil; *v naší kultuře je toto riziko zanedbatelné [...] a komplimenty jsou běžnou součástí každodenního života* (Chejnová 2006). Komplimenty fungují v češtině jako pochvaly; můžeme sem zahrnout veškeré projevy mluvčího, které reagují na adresátovu pozitivní stránku. Komplimenty jsou zkoumány čtyřmi přístupy: etnografický (Manes - Wolfson 2011, Holmes 1988), dotazníkovým šetřením (Chejnová 2006, Válková 2012, Dvořáková 2017), korpusovým výzkumem nebo konverzační analýzou.

Kompliment jako mluvní akt je z hlediska pragmatické analýzy komplikovaný: shora jsme uvedli jeho orientaci na makroakt, vyžaduje tedy reakci nebo další podpůrný komentář. Navíc, a to je pro české prostředí poměrně charakteristické, komplimenty jsou považovány českými mluvčími za choulostivé mluvní akty, jejichž užitím může mluvčí překročit hranice sociálně únosné normy, zejména pokud jde o vztah mezi muži a ženami. Navíc jsou muži vůbec v udílení pochval či formulování skutečných komplimentů v pravém smyslu slova velmi rezervovaní. Čeští respondenti uvádějí, že by ve valném množství situací mluvní akt pozitivně adresovaný k adresátovi vůbec neformulovali.

GENDROVÁ A SITUAČNÍ PRAGMATIKA ČESKÉHO KOMPLIMENTU

Zdá se, že čeští mluvčí spojují kompliment především se dvěma orientacemi: kompliment se vyjadřuje jako skutečná pochvala vycházející z upřímnosti, anebo je kompliment užíván jako strategický prostředek pro vyrovnání předpokládané ztráty na straně adresáta (Válková, 2012; Dvořáková, 2017). Zajímavé bylo sledovat, jak se v těchto dvou jinak pragmaticky orientovaných kontextech liší chování mužů a žen. Po-

važujeme ještě za podstatné vyhodnotit vztah komplimentu k obecné charakteristice českého mluvčího. Položili jsme stejné otázky padesáti českým mluvčím (cuestionario n. 25-28). Z některých dotazníkových šetření bylo patrné, že mluvčí kompliment nerealizují vůbec. Varianta odpovědi „nereagovat nijak“ se u některých respondentů ukázala jako velmi frekventovaná. Při podrobnějším analyzování situace uváděli respondenti kontexty, v nichž považují kompliment za problematický. Zmiňovali především asymetrické situace, kdy vyšší sociální pozice adresáta a z ní vyplývající dovednosti adresáta, stejně jako vlastnictví i vzhled, bylo raději ponecháno bez povšimnutí. Totiž při formulování komplimentu v situacích vykazujících značnou sociální asymetrii uváděli respondenti kompliment, jenž byl rámcován do makroaktu s negativní perspektivou (*Vy máte ale dobrou barák. No na to my nemáme*). Při následném zjišťování důvodů uvedli někteří respondenti také to, že formulování komplimentu je pro ně v těchto situacích natolik komplikované a nepřekonatelné z hlediska závisti, kterou by mohli přenášet vůči adresátu, pokud by takový pochvalný mluvní akt vůbec exteriorizovali.

Formulování pochvalných mluvních aktů se proto v češtině orientuje především sociální symetrií mezi komunikujícími složkami, kdy jsou oba nastaveni v určité sociální rovnováze a cítí se tak bezpečně. Bezpečnost je zajištěna nedominancí a neautoritou ani jednoho z komunikantů a rovněž musí být splněna podmínka předchozí známosti. Nelze vyjadřovat pochvalné mluvní akty vůči někomu, kdo je cizí či v tzv. *small talku*. U komplimentů tedy můžeme pozorovat zvláštní orientaci českých mluvčích na tzv. sociální egalitarismus.

Tento sociální egalitarismus je ovšem dynamizován v rámci etnika dle stupně genderové symetrie. Pokud jsou oběma komunikujícími složkami ženy, pak je tendence formulovat kompliment obecně vyšší. Tento index se zvyšuje tím více, čím více je zabezpečena sociální symetrie mezi ženami.

Pokud jsou oba komunikanti muži, vyjadřování komplimentů při povšimnutí je velmi nízké; situace, které by mužipovažovali za vhodné k formulování komplimentu ve prospěch mužského adresáta,

se orientovaly především na tematiku sportu či na vlastnictví nové technologie, především na její funkčnost.

Situace v komunikačních událostech mezi muži a ženami rovněž vyjevila určitou genderovou dynamiku. Pokud jsme zjišťovali, kteří muži tendují k vyjadřování pochvalných výpovědí ve prospěch žen, byli to mladí mluvčí mezi 20. a 30. rokem věku, společně s muži ve věkové kategorii od 50 let věku výše; tematická distribuce nehrála relevantní roli. Střední věková kategorie mužů rozhodně neuváděla komplimenty při povšimnutí s tématem fyzický vzhled, pokud se jednalo o adresáty ženy. Všichni muži v této střední kategorii byli otcové rodin. Výpovědní hodnota takového výsledku nemusí vypovídat o skutečné povaze řečového chování tam, kde stojí muž tváří v tvář ženě, nicméně zdrženlivost, která z dotazníkového šetření vyplývá bude mít jistě další pertinentní aspekty.

Ženy vůči mužům formulovaly komplimenty při povšimnutí především u vzhledu a činu. Méně časté to bylo u jídla, nicméně ženy do takových situací zapracovaly také tzv. komplimenty u společné večeře, kdy muži sice nebyli přímo kuchaři, nýbrž hostitelé. Kompliment se tak orientoval spíše na schopnost výběru kvalitních gastronomických zařízení. Nízkou frekvenci při formulování komplimentů potvrzují i další studie; čeští muži komplimenty spíše nevyjadřují, aby nevyvolávali nežádoucí konotace. Rovněž se uvádí, že kompliment v českém prostředí, pokud je míněn žertovnou formou, může vyvolat sexuální podtext (Chejnová, 2006).

TEMATICKÁ ORIENTACE ČESKÉHO KOMPLIMENTU

Z hlediska tematické distribuce, vysledovali jsme v českém prostředí výraznou orientaci na kompliment pouze ve třech oblastech, kterými byly i) vzhled adresáta (*Ty máš nové vlasy, ne?*), ii) jídlo připravené adresátem (*Ty brďo, to se ti fakt povedlo*) a iii) kvalita adresátova činu (*S takovýmaďle výsledkama se fakt nemusíš stydět*) či jeho provedení (*To rychlé řešení bylo dost efektivní, to se mi líbilo*).

Další tematické oblasti se vyskytly v jednotkách procent; souhrnně ovšem utvářejí tematickou orientaci směrem k vlastnictví adresáta: osobní vůz (*Kdes koupil to žihadlo?*), vybavení domácnosti (*Hele, ta dle sedačka je děsně pohodlná*), dům (*Barák jako kráva!*) a jeho umístění v lokalitě (*Takový krásný výhled bych fakt nečekala*), nová technologie (*Ty máš nový iphone?*) a její funkčnost atp. Významnou měrou se také užívaly komplimenty orientované na dovednost adresáta: způsob mluvy, schopnost hovořit cizím jazykem, způsob vystupování (*Taky bych chtěla mluvit jako ty!*) ad. V posledním případě se hovoří o hodnocení objektu řeči (Grepl, 1995: 631).

Témata, která stojí v centru pragmatického zájmu českého mluvčího jsou dominována především osobou adresáta; až na druhém místě stojí orientace předmětem vlastněným adresátem. Samo o sobě je toto pořadí správné a vypovídá o tendenci uskutečňovat pozitivní mluvní akt ve prospěch ochrany či podpory pozitivní tváře adresátovy, v interkulturním srovnání je to ovšem záležitost poměrně zvláštní. Čeští mluvčí totiž považují za pragmaticky správně vyměřený kompliment i takové výpovědi, které se sémanticky obracejí nikoliv na adresáta jako na toho, ku kterému pochvala směřuje, nicméně i na to, co stojí jaksi mimo adresátovu komunikační entitu. Zacílení na předmět a na jeho kvalitu je jakýmsi kvazikomplimentem. Jeho účelem může být buď strategická povaha výpovědi, která ovlivní průběh zbytku komunikační události, anebo se jedná o projev závisti. Ze sledování řečového chování českých mluvčích v různých situačních kontextech vyplývá, že orientace na vlastněný předmět je poměrně charakteristická. Stále je potřeba mít za zřeteli, že takové mluvní akty, ať je považujeme za kompliment či za kvazikompliment, se vyskytují převážně v komunikačních situacích vykazujících sociální symetrii.

Vrátíme-li se k makroaktu, pak se kvazikomplimenty vyskytovaly převážně tam, kde se mluvčí nevyjadřoval přímo k osobě adresáta. Důvody, které jej k tomu vedou, jsou různé a zřejmě poměrně časté, jak vyplývá z předcházejícího oddílu.

U českých mluvčích tedy můžeme z hlediska formulování pochvalných mluvních aktů, či mluvních aktů pozitivně hodnotících pozoro-

vat řečové chování, které tenduje k vyjadřování zdvořilosti pozitivní, zejména pak k podpoře pozitivní tváře adresáta. Tvář adresáta ovšem obsahuje jako projev české řečové idiosynkrazie také adresátovo vlastnictví, které hraje sekundární roli. Sekundární role tzv. českého kvazikomplimentu spočívá ve funkci suplovat skutečný kompliment tam, kde je mluvčí sociální normou tlačen kompliment přímo zacílený na osobu adresáta nevyjadřovat. Interkulturní rozdíly ve frekvenci komplimentů a jejich tematická diferenciacie vyplývá i z toho, že ke komplimentu nejsme jako mluvčí vychovávaní. Kompliment nespadá do mluvních aktů, ke kterým bychom byli při nabývání pragmatické kompetence nuceni či vedeni (Austin, 1982).

Ke komplimentu řadíme také struktury, jež reagují na aktuální stav adresáta, na osobní adresátovu kvalitu či schopnost (*Jsem velmi rád, že jsi tu zkoušku udělala / Jsi hodná, že se o mně tak staráš / Ty jsi ale šikovná, takový krásný obraz!*). Ovšem takové mluvní akty již opouštějí pragmatický rámec komplimentu a tendují spíše k mluvnímu aktu poděkování.

K pozitivnímu hodnocení se rovněž připojují hodnotící částice *bohudík, dobře že, naštěstí, ještě že, štěstí že, aspoň že, bohudík že*. Takové hodnocení je ovšem v těchto případech relativní, neboť mluvčí chce vyjádřit pouze částečné uspokojení, tzn. hodnotí pozitivně pouze čin, předmět nebo způsob provedení činu v makroaktu, který je jako celek považován za negativně orientovaný (*Ještě že ses vrátil před bouřkou / Naštěstí jsi tomu psovi utekl / Štěstí, že se nic vážného nestalo*).

Je zajímavé, že i takové výpovědi uváděli mluvčí češtiny jako projevy komplimentu. Pokud jsme se podrobně zaměřili na tyto mluvní akty, shodli se v druhé evaluaci respondenti na tom, že se může jednat rovněž o komunikační funkci výtky, v níž je obsaženo pozitivní hodnocení.

SPONTÁNNOST A ELICITACE KOMPLIMENTU

V českém prostředí jsou pozorovány komplimenty dvojího typu. Pro vyjádření solidarity se užívají komplimenty s primární komunikační funkcí. Primární funkce, projevující se shodou, souladem či solidaritou v širším smyslu, je v českém prostředí konverzační strategií, *jejímž cílem je zapůsobit na adresáta a/nebo ho potěšit poukázáním na jeho kvality* (Válková, 2002: 43). Český kompliment má tedy sociální rozměr v podobě altruistického chování, ale má také rozměr egoistický, který napomáhá hladkému průběhu komunikace a posiluje pozitivní vztahy mezi účastníky komunikační události (srov. Dvořáková, 2017: 40). Toto má strategický charakter, neboť chování českých mluvčích sice generuje zisk na straně adresáta, ale toto chování je zisté. Zabezpečuje totiž určitým způsobem zisk v následných konverzačních sekvencích. Takové řečové jednání má přípravný charakter a je spojováno s vypočítavostí.

Nejtypičtějším příkladem komplimentu s primární komunikační funkcí je kompliment při povšimnutí, které se někdy považuje za tzv. *noticing* (Golato, 2005). Jedná se o mluvní akt zcela řízený mluveností, neboť *dovoluje okamžitou reakci na událost či podnět* (Čmejrková – Hofmannová, 2011: 32).

Povšimnutí lze vydělit do dvou pragmatických kategorií: a) spontánní povšimnutí a b) elicitované povšimnutí. Při spontánním povšimnutí reaguje mluvčí automaticky tak, že kompliment pronese ihned, co zaregistruje vjemově hodnocený předmět. Pronášet kompliment v okamžité reakci vede k tomu, že kompliment je zcela nepřipravený. Naopak elicitované povšimnutí je vyvoláno adresátem, který se snaží mluvčího k povšimnutí navést. Oba tyto typy povšimnutí hrají výraznou úlohu v komparaci dvou areálů, neboť odhalují rozdílné behaviorální charakteristiky mluvčích. Ty jsou skryty pod pragmatickými funkcemi, kterých komplimenty v českém a španělském prostředí nabývají. Pragmatická analýza ve spojení s komunikačními funkcemi je tedy nezbytná.

Spontánní kompliment. U komplimentů spontánních potvrzujeme, že prvotním akustickým signálem vyslaným k adresátovi, je

citoslovečné ocenění *hmmm*, které je výrazně delší než kontaktní *hm*. Takto pronesené citoslovečné vyjádření je univerzální pro všechny společnosti při hodnocení jídla (srov. Golato, 2005). Následuje zpřesňující informace v podobě větné konstrukce (*to je fakt dobrý / chutná to výborně / vypadáš skvěle / co ty vlasy?* atp.).

Komplimenty při povšimnutí nejsou v češtině realizovány vždy v okamžiku povšimnutí, ale předchází jim často též presekvence, aby si byl mluvčí jist, zdali jsou splněny podmínky pro formulování mluvnického aktu. Účelem presekvence je vyhodnotit *posloupnost (verbálních) akcí, v jejímž průběhu mluvčí ověřuje, za jsou splněny základní předpoklady k provedení určité akce* (Nekvapil, 1999: 83). Jako presekvence se často užívají otázkové výpovědní formy (*Tos šila sama? / Fakt sis koupil nový auto? / Že bys měla nověj přeliv? / Že ty jsi zhubla?* atp.). K presekvenčním velmi často připojují čeští mluvčí tzv. upoutávky (*hele*, různé typy oslovení) (srov. Liddicoat, 2007).

Elicitovaný kompliment. Kompliment ovšem nemusí být vyjádřen jen při povšimnutí mluvčího, nýbrž může být také vyvolán adresátem. Jsou to mluvnické akty, které jsou *reakcí na akci komunikačního partnera, jenž upozornil na předmět komplimentu a tím elicitoval jeho produkci* (Dvořáková, 2017: 50). Reakce na elicitovaný kompliment je především citoslovečná, prostřednictvím prodlouženého *jé*, jak potvrzují i další analýzy (Chejnová, 2006, 2003, Dvořáková, 2017). Jako velmi zajímavý se jeví také fakt, že samotné upozornění se vždy v češtině realizovalo pozitivním hodnotícím adjektivem, které jako by naznačovalo stupeň kvality (*Hele, jaké mám pěkné tričko!*). Kompliment, který má mluvčí vyslovit, je do značné míry již tzv. sémanticky i lexikálně předznačen, tj. je *pragmaticky primován*.²⁹ Mohli bychom tedy označit toto řečové chování za tzv. evaluační primování, neboť mluvčímu z hlediska

29 / Hovoříme o syntaktickém primování, kdy mluvčí užitím určité struktury vede adresáta k tomu, aby užil podobné struktury v odpovědi. Typickým příkladem záměrně užitého syntaktického primování je školský dialog, kdy je odpověď žáka vyžadována učitelem v určité souvětí struktuře. Ve školském dialogu jde o záměrný výchovný proces; v prostředí mimo školu dochází k přirozenému syntaktickému primování zcela běžně. Domníváme se, že existuje i pragmatické primování, kdy je téma rozhovoru, popř. celý mluvnický akt předznačen mluvčím tak, aby adresátovi nezbývalo nic jiného než takto předznačený mluvnický akt v řeči realizovat. Jde o typ manipulativní řečové strategie.

zvykového nezbyvá nic jiného, že takto ustanovenou kvalitu přijmout. Řečové chování s účelem přimět druhého k vyjádření komplimentu je projevem tzv. verbální agrese; navíc je tato agrese zaměřena na ne zcela přirozeně formulovaný mluvní akt zabezpečující zisk. Mluvní akt je projevem vychloubání, které podporuje mluvčího egoistickou složku – altruismus ustupuje do pozadí. Domníváme se, že takto ustanovené sekvence mezi komunikujícími složkami jsou projevem lovení komplimentů (*fishing for compliments*) (srov. Golato, 2005), které se projevují v určitých typech společností více než v jiných.

Elicitace komplimentu může být vyvolána také pomocí sebehany, kdy se v první replice vytváří kontext ustanovující očekávání určité, konkrétně sémanticky orientované výpovědní reakce. Touto reakcí je právě a jediné kompliment. U sebehany, kterou chápeme jako negativní sebehodnocení na straně adresáta, se automaticky očekává nesouhlas (*Podívej, jak se mi to dneska nevydařilo – Ale, to ne, vždyť je to pěkné*). Zajímavým postřehem je také replika typu *Jak vypadám?*, kterou lze zařadit do kategorie lovení komplimentů.

Ke komplimentům s primární komunikační funkcí se řadí i komplimenty tematické, jejichž funkcí je uvedení nového tématu v konverzaci. Dochází k posunu tématu tím, že je proneseno pozitivní hodnocení. Nové téma bývá signalizováno speciálními výrazy pro to určenými (*mimochodem; no tak řekl bych, že...*). Mimo to existují v českém prostředí též komplimenty se sekundární komunikační funkcí, jež mají za účel posílit nebo zcela nahradit některé jiné mluvní akty. Stojí na místě zmínit především omluvu či poděkování, které jsou komplimentem nahrazeny, či jsou komplimenty vyjadřovány za účelem zmírnění aktu ohrožujícího tvář (kritiku, požadavek, rozkaz), který doprovázejí nebo se s ním v jedné výpovědní strategické formulaci dokonce překrývají. Český kompliment lze také očekávat v situacích při navázání kontaktu či při nutnosti změny tématu (srov. Dvořáková, 2017: 40).

KOMPLIMENT A NE/PREFEROVANÁ AKCE

Komplimenty hrají důležitou roli ve vztahu k akci. Akce mohou být preferované či nepreferované a tato distribuce může ovlivňovat strukturu konverzace, neboť *preferované verbální akce jsou z hlediska vyjádření strukturně jednoduché (nepříznakové) a jsou častější. Nepreferované verbální akce jsou strukturně složitější (příznakové) – začínají pauzami, různými hezitačními výrazy a charakteristickými částicemi (v češ. no, v angl. well), a jsou-li vysloveny, následuje po nich vysvětlení, proč byla užita alternativa nepreferovaná* (Nekvapil 1999: 83). Komplimenty doprovázejí nepreferované akce za účelem zmírnění aktu ohrožujícího tvář. Nepřijetí pozvání k jídlu či jiný typ odmítnutí jsou nepreferovanými akcemi a jsou vnímány jako ohrožení. Vyjádření komplimentu je v takovém případě strategickým vyvovnáním ztráty, kterou taková nepreferovaná akce znamená. Hovoříme o tzv. oddalovací konverzační technice (Golato, 2005).

Do oblasti preferovaných akcí patří poděkování. Mluvní akt poděkování je vyjádřen pragmatickou formou komplimentu, tedy pozitivním hodnocením vyjádřeným vůči adresátovi (srov. formy poděkování u Chejnové, 2005). Poděkování obsahuje hodnotící entitu (*To je moc pěkné / Jsi opravdu moc milá / Takovou pomoc bych od tebe nečekal* atp.), jedná se tedy o komplimenty přímé. Existují i hodnotící vyjádření nepřímá, kdy je explicitace komunikační funkce poděkování vyjádřena slovesem *děkovat*, popř. variantou *díky*, která je uzavřena ritualizovanou formou *není zač*. Děkovné komplimenty jsou ritualizované do té míry, jak je potřeba v dané situaci komunikační funkci poděkování vyjádřit. V češtině se jedná vždy o takové situace, kdy je na straně mluvčího generován zisk, ať už jsou status a role adresáta jakékoliv. Někdy se zmiňuje i děkovný kompliment při odchodu z návštěvy (*Fakt se vám to dneska povedlo / To grilování bylo moc fajn / Moc jsme si to užili / Tak tudle pěknou akcičku zopakujeme, tentokrát ale u nás* atp.), kde se jedná o tzv. předzavírací sekvence (*pre-closing sequence*) (srov. Golato 2005, Liddicoat 2007).

Zde je potřeba se pozastavit nad přímostí a nepřímostí komplimentu. Přímý kompliment je adresován tomu, kdo je skutečně původ-

cem hodnocené kvality. Přímé komplimenty jsou nejčastější, mluvčí se na adresáta obrací tváří v tvář a kompliment je doprovázen neverbálními gestickými či posturickými nebo haptickými projevy. Nepřímé komplimenty jsou pozorovány jen velmi zřídka; v češtině mluvčí formulují nepřímé komplimenty jen velmi výjimečně (Dvořáková 2017: 78).

Preferovanou akcí je též souhlas. Souhlasný kompliment nahrazuje souhlas či názorový soulad mezi komunikujícími složkami. Souhlasný kompliment je reakcí na předcházející repliku, v níž se vyjadřuje hodnocení. První komunikant se vlastně táže, zda jeho hodnocení je v souladu s interpretací kvality na straně mluvčího. Situace, která může nastat je a) buď akce preferovaná, kdy mluvčí vyjadřuje soulad s hodnocením druhého, popřípadě toto hodnocení podporuje další intenzifikací, b) anebo akce nepreferovaná, kdy mluvčí vyjadřuje nesouhlas s hodnocením na straně komunikačního partnera. Takové reakce jsme rovněž zaznamenali, což svědčí o určité postojové stránce českého mluvčího vůči komunikačnímu partnerovi. Umístění zisku na stranu adresáta je tedy redukována tím, že se hodnocení snižuje³⁰. Objevuje se tedy reakce nesouhlasná, která se v českém prostředí nestává zřejmě velmi často, nicméně existuje jako jedna z možností, především v prostředí kompetitivním, kdy mezi oběma komunikanty existuje určitá míra rivality.

ODMÍTNUTÍ NABÍDKY

Mezi nepreferované akce patří především odmítnutí nabídek. Odmítnout nabídku je akt ohrožující tvář adresáta. Je to mluvní akt, který je v češtině velmi častý, podle našeho názoru mnohem častější než ve španělštině. Odmítnutí charakterizovali čeští respondenti jako projev slušnosti, na rozdíl od Španělů, kteří jakékoliv odmítnutí pozvání považují za projev nesolidarity, tedy za projev nezdvořilý.

Pozvání a nabídka jsou projevem solidarity. Tendence k jejich odmítání jsou projevem udržování sociální vzdálenosti. Z dotazníkového

30 / Dvořáková (2017) snižování hodnocení nezaznamenala.

šetření vyplývá, že pro české mluvčí je odmítnutí projevem, kterým chtějí ukázat, že odmítající nemá zájem generovat zisk na své straně. Respondenti uváděli především odmítnutí pozvání do bytu či vybídku k dalšímu jídlu či nabídce nápoje. Čeští mluvčí si uvědomují, že odmítnutí je do značné míry problematické tím, že může způsobovat na druhé straně negativní reakce. Odmítnutí je proto nutno strategicky vyrovnat komplimentem. Jeho pragmatická funkce se přibližuje komplimentu děkovnému, který je následně zesílen hodnotícím výrazem: *Dáte si ještě? – Ne, ne, děkuji, bylo to výborné.*

Taková sekvence je prototypicky česká. Jedná se o ritualizovanou podobu nepreferované akce, která je považována za standard ve společenském kontaktu. Mluvčí si nepřeje vypadat tak, že návštěvou či přijetím pozvání či vybídka chce generovat zisk na své straně. Je to pro český prostor poněkud zvláštní, neboť, jak se domníváme, generování zisku na své straně je pro české řečové chování daleko typičtější než ve společnostech, kde je chování řízeno především solidaritou. Sociální vzdálenost a rituálnost, se kterými se odmítnutí v češtině řečově realizuje, se zdá být projevem až pokryteckým. Vypadá to, jako by měl český mluvčí obavy pozvání přijmout, neboť by mohl být považován za nezdvorného z hlediska preferování zisku na své straně. Takto generovaný zisk by byl vjemově zřejmý pro všechny účastníky komunikace (mluvčí by si nabídl další porci zákusku atp.).

Situace při odmítnutí je v českém prostředí komplikována také tím, že je typické ze strany adresáta na nabídce trvat. Adresát byl sice vyhodnocen pozitivně (*bylo to výborné*), nicméně chybí mu důkazní břemeno. U takového hodnocení pátrá adresát po splnění podmínek upřímnosti a trvá na opakování nabídky/vybídka/pozvání (*ale no tak, jen si vezmi / fakt si už nedáš? / ale prosím tě, ber si, je dost atp.*). Opakování nabídky vystavuje mluvčího situaci, v níž již není možno znovu odmítnout, neboť odmítnutí by vedlo k opětovnému aktu ohrožujícímu tvář adresáta. Mluvčí tak pozvání přijímá, nicméně reaguje zvláštní ritualizovanou replikou, která se významově blíží komplimentu omluvy (*abych neurazil / když jinak nedáš*) anebo vyjadřuje omezující počet či míru nabízeného (*no tak ještě jeden kousek si vezmu / dobře, ale už jenom trošičku*).

Odmítnutí v češtině však nesouvisí nikterak s kvalitou nabízeného. Je spojeno s představou, že to nezdvořilé je generovat zisk na své straně, především v takové situaci, kde je zisk na straně mluvčího vjemově zaznamenatelný.

JAZYKOVÉ PROSTŘEDKY ČESKÉHO KOMPLIMENTU

Prostředky strukturní

V institucionálním styku, v ceremoniální podobě řečového kontaktu, tedy v situaci, která má ritualizovaný průběh, se v češtině užívá explicitních performativních formulí. Jedná se o předem vytvořené fosilizované struktury, které dodávají celé události absolutní rituální řád. Z tohoto rituálního řádu vychází jejich interpretace na straně adresátů (příjemce komplimentu i ostatních zúčastněných posluchačů) jako mluvčího aktu s vysokou sociální prestiží (*Vyslovuji vám veřejnou pochvalu za záchranu života / Chválím kolegu Nováka za včasné varování*). Performativní slovesa *chválit* a *vyjadřovat pochvalu* jsou zde centrálními prostředky; společenskou prestiž také dodává explicitace adresáta (*kolegu Nováka*) a čin či objekt, který je s aktivitou adresáta propojen. Jako prostředky periferické figurují slovesa *velebit*, *oslavovat*, *oceňovat*, *uznávat*, jejichž performativní užití je sporadické, navíc se slovesa *velebit* či *oslavovat* rezervují spíše pro komplimenty ne zcela sekulární povahy – jde tu spíše o určité religionismy.

V neoficiálních situacích se silnou asymetrií se kompliment vyjadřuje prostřednictvím souvětných struktur s predikátem slovesně-jmenným, anebo pouze slovesným (*Je dobré, že jste si vybral právě tento oblek / Těší mě, že se vám podařilo uspět ve výběrovém řízení*). Taková výpovědní forma komplimentu je jednoznačně dominována ilokučným zřetelem; adresátovi je tak nabízen mluvčí akt, který je jednoznačně interpretovatelný.

V situacích sociálně asymetrických lze vysledovat i takové řečové jednání, které vykazuje tendence k symetričnosti (*Ten oblek vám fakt sekne, šéfe*). Tam, kde bychom předpokládali užití registru

spisovné češtiny, pronikají lexikální prostředky substandardu. Jedná se především o asymetrické institucionální rozhovory, v nichž je patrná tendence asymetrii eliminovat, čímž dochází i ke sbližování registrů řeči, a to ve prospěch hovorových výrazů. Zdvořilostní registr je zde nastaven pragmaticky správně, neboť mluvčí vystaví mluvní akt komplimentu tak, aby byl jednoznačně interpretovatelný. Navíc, jeho souvětňá výpovědní forma odpovídá stále vyjadřování spojeného s určitou mírou institucionálnosti; slovní zásoba uložená v této výpovědní formě uložená ovšem ukazuje, že se registry obou mluvcích sbližují; *realizace komunikačních rolí se v interakci může vzdalovat od původního rozložení sociálních rolí, ale základní institucionálně založená asymetrie přetrvává* (Hoffmannová, 2016 :47). Je potřeba zmínit, že asymetrie vztahů mezi komunikanty v českém prostředí určuje, kdo z komunikujících je profesionál a zároveň v dané situaci je nositelem moci. U těchto mluvcích pak bude vyjadřování spíše tendovat ke standardu, neboť se v jeho řečovém chování spíše projevují automatismy, stereotypy, realizované zdvořilostními prefabrikáty; dominujícím prvkem komunikace jsou ustálené zdvořilostní formule (srov. Hoffmannová, 2016: 46-47).

Komplimenty jsou v českém prostoru ve formálních situacích vyslovitelné jen velmi obtížně; svou roli zde sehrává sociální vzdálenost, která je v českém prostředí dominujícím rysem všech komunikačních událostí i tam, kde taková sociální distance není na místě, např. ve *small talku*; *menší míra distance mezi partnery má za následek spíše neformální vyjadřování. Je-li situace formálnější, mají mluvčí s formulováním komplimentů větší obtíže, pochvalu často ani nevysloví* (Chejnová, 2006).

K výpovědním formám se řadí celá škála výpovědí větných. Evaluační větné typy jsou především konstrukce, kde je nositelem kvality sloveso (*Sekne ti to / Vypadáš skvěle / Máš pěkné tričko / Uvařilas dobré jídlo / Chutná mi to*). Je zde zajímavá délka věty, řekli bychom až její úsečnost, která je pro české komplimenty, pokud jsou vyjadřovány přímo, typická. Spadají sem i výpovědní formy slovesně-jmenné, kde je nositelem pozitivního hodnocení adjektivum, popř. adverbium (*To je boží / To je super / Jde ti to pěkně / Jsi jednička*). Výše uvedené způsoby vyjadřování komplimentů jsou centrálními prostředky tehdy,

pokud se jedná o komplement přímý. Z hlediska ilokučního zřetele jde o věty hodnotící, kterými je podporována pozitivní tvář mluvčího přímo; ilokuční zřetel je tedy na straně adresáta bezpečně interpretovatelný.

Takto ustavené výpovědní formy můžeme považovat za konvencionalizovanou strukturu komplementu přímého. Ve značném množství se zde prosazuje substandardní, kolokviální registr, především ve slovní zásobě. Toto pronikání hyperbolických výrazů nepřímo potvrzuje, že se tedy komplementy vyjadřují v situacích spíše sociálně symetrických; předpokládáme, že do situací asymetrických by takové výrazy podporující expresivnost nepronikaly, neboť by mohly vyvolat u adresátů nežádoucí konotace. Komplementy ukazují v českém prostředí spíše na kulturu sociálního vzdalování, neboť je jim vymezen pouze určitý prostor; jiné prostory společenského styku jsou pro komplementy zapovězeny.

Z hlediska jazykových prostředků nabývajících podoby pragmému se komplementy realizují především strukturami (sou)větnými, které utvářejí základovou pragmatax od struktur nekomplexnějších, po struktury nejjednodušší s maximální mírou elize:

1. explicitní performativní formule
2. výpovědní formy souvětné s predikátem slovesně-jmenným
3. výpovědní formy souvětnými s predikátem slovesným
4. výpovědní formy větné
5. elidované formy větné

Syntaktické ekvibrátory³¹ nejsou pro komplement to nejpodstatnější, neboť se jedná primárně o akt neohrožující tvář. Z toho vyplývá, že komplement musí být zejména vyjádřen tak, aby byla jeho ilokuční síla co nejlépe interpretovatelná adresátem. Syntaktická forma tedy nevyrovnává ztrátu na jeho straně, a komplement tudíž nenabývá kon-

31 / O ekvibrátorech jsme hovořili jako o typech pragmému, jež mají vyrovnávací funkci.

vencionalizovaných strukturních forem, které by byly vyžadovány řečovou normou. Srovnajme následující výpovědi:

Dneska ti to sluší.

Sluší ti to.

Pěkné.

Dostáváš pochvalu za to, jak ti to sluší.

Poslední výpovědní forma užívá pragmataktického prostředku, který zde může působit přehnaně. Mluvčí sice takové mluvní akty formulují, ale rezervují si pro složitou pragmataktickou výpovědní formuli jen určité velmi omezené množství situací. Navíc, u komplimentu není potřeba vyjadřovat explicitně ilokuci, která by připisovala mluvnímu aktu jeho komunikační funkci, neboť kompliment je především vystaven na sémantice centrálního prostředku, jenž je nositelem adresované kvality.

Strukturní distribuce pragmemů v komplimentu tedy osciluje mezi různými výpovědními formami, z nichž musí být patrná především funkce sdělit adresátovi, že mluvčí registruje příslušnou kvalitu s adresátem propojenou. Funkci komplimentu lze závěrem shrnout v definici: *kompliment je vyjádření pozitivního hodnocení určené komunikačnímu partnerovi, který je přítomen v dané komunikační situaci (většinou se jedná o adresáta sdělení) a podle mluvčího si může za předmět komplimentu, tj. předmět, o kterém mluvčí předpokládá, že jej komunikační partner hodnotí pozitivně, připsat zásluhy* (Dvořáková, 2017: 15).

LEXIKÁLNÍ STABILIZÁTORY

Adresovaná kvalita je uložena v lexikálním stabilizátoru, který funkci komplimentu udává sám o sobě a mluvní akt tak stabilizuje v první rovině jeho interpretace – v rovině lexikální. Užívají se kvalitativní adjektiva, popř. kvalitativní adverbia, jež dodávají mluvnímu aktu jeho sociálně-sémantickou hodnotu: *Máš krásné vlasy / Ta polévka je moc dobrá / Plaval jsi opravdu rychle / Moc mi to chutnalo* atp.

Lexikální stabilizátory adjektivní se vydělují na slabé a silné. Slabé stabilizátory jsou nejfrekventovanějšími hodnotícími adjektivy (*pěkný, dobrý, hezký, krásný*). Jejich frekvence v komplimentech byla velmi vysoká. Celkově tyto čtyři lexémy představovaly 98 % všech hodnotících mluvních aktů. Tato výrazová distribuce jde ruku v ruce s automatizací, a také rezervuje prostor takto formulovanou evaluaci následně intenzifikovat. Výrazová redukce tedy umožňuje intenzifikační aktualizaci (*To se mi líbilo. – Byl to pěkný film – Moc pěkný – Fakt bombastickéj biják*). I další analýzy potvrdily distribuci pozitivního hodnocení do limitovaného souboru lexémů (Golato, 2005, Mustapha, 2012, Válková, 2012). Důvodem by mohlo být, aby mluvčí distribuoval pozitivní hodnocení takovými výrazy, které snižují možnost dezinterpretace na straně adresáta. Proto hovoříme o výrazově-hodnotící automatizaci. Dvořáková vidí výrazovou limitaci daleko strážlivěji: *možnost užít tato adjektiva při hodnocení velkého (snad dokonce neomezeného) množství předmětů komplimentů vede k vysoké frekvenci výskytu těchto adjektiv, mluvčí se tedy s nimi v komplimentech běžně setkávají, a tak se jejich užívání do značné míry automatizuje* (Dvořáková, 2017: 96).

Intenzifikace probíhá lexikálními jednotkami silnými, které ovšem spadají spíše do vyjadřování mladší generace, která jimi nahrazuje původní slabé výrazy (*supr, mega, hustý, bomba, megahustý, brutal*). Mezi silná hodnotící adjektiva užívaná staršími generacemi je pak výraz *luxusní, perfektní, nejlepší, královský, našlapaný*. Zpravidla se výrazy hodnotící užívají v pozitivu, zřídka se mluvčí ubírají k formulování superlativů (*Hej, tak to je fakt nejlepší*), i když se nejednalo o komparaci. Dvořáková uvádí také komparativ ve spojení s negací (*Nemohli jste bejt úspěšnější*) (Dvořáková 2017: 97).

Můžeme si všimnout, že ve výše uvedených větách se lexikální stabilizátory opírají navíc o intenzifikátory (*moc, velmi, opravdu* atp.). Nejfrekventovanějšími intenzifikátory jsou však napříč všemi mluvčími *fakt* a *docela* (*Takovou zahradu bych docela chtěla / To se mi fakt líbí / To je fakticky moc dobrý* atp.). Invazivním intenzifikátorem je v hodnocení výraz *strašně*, který se objevuje napříč všemi mluvčími; vystupuje též jako intenzifikátor intenzifikátoru (*strašně moc*). K intenzifikátorům

řadíme i výraz *teda*: *To je teda bomba / To se ti povedlo, fakt teda*. Funkce intenzifikátorů není pouze intenzifikovat, nicméně také evaluovat, neboť intenzifikátor dodává původně neutrální výpovědi charakter hodnocení: *to je teda rychlost*. Takové výpovědi uvádí Válková (2012), dodáme jen, že takto strukturovaná výpověď vede spíše k hodnocení spojenému s překvapením, navíc ve strukturní výpovědi zvolací. Překvapení je rovněž projevem hodnocení, neboť nepřímě oceňuje, vyhodnocuje konkrétní kvalitu tím, že je pronesena tak, jako by byla neočekávána.

Do struktury komplimentu mohou vstupovat i morfémické stabilizátory, které se projevují v deminutivních tvarech podstatných jmen: *To je fakt dobrůtka / To jsou ale botičky / Hm, kvalitka atp*. Deminutivní strategie reflektují vztah solidarity mezi mluvčími. Při užití deminutivních tvarů jsme registrovali dva typy interpersonálních vztahů: vztah přátelský, nebo vztah sociální symetrie. Ve většině případů se deminutivní strategie týkaly pouze respondentů žen. Vztah českých mužů k užívání deminutiv je rezervovaný; mužské deminutivní strategie jsme zaznamenali jen u starší generace mluvčích v hodnotících výpovědích typu *To je pohodička*, popř. *To je pohodka*, který jsme zaregistrovali jako výraz módní u českých teenagerů.

Schopnost hodnocení na sebe nabalují i slovesa: *chutnat, líbit se, seknout, sednout* (oba ve významu 'padnout'), *vonět*. Slovesa byla téměř vždy užitá s hodnotícím adverbem (*Mě to strašně chutná / Mami, je to moc dobrý / To krásně voníííí*).

Významnými hodnotícími výrazy se staly číslovky či výrazy, které naznačují prvenství či jinou výjimečnost: *Tadle polívka to je značka ideál / Seš jednička / Hraješ na výbornou / Češete vlasy na jedničku* (srov. Válková, 2012, Chejnová, 2006, 2012). Hodnotit mohou čeští mluvčí také prostřednictvím výrazů substantivních: *borec, hvězda, královna, šikula, princezna, umělec*; uvádí se také *chlap* (Dvořáková, 2017: 97). Často se dovednost vyjadřovala v komplimentu určitým profesním výrazem: *Ty jsi hotový malíř / Máme z tebe zpěvačku / Podívejte na krasojedkyni atp*.

KOMPLIMENT VE ŠPANĚLŠTINĚ

V peninsulární španělštině se do komplimentů řadí veškeré mluvní akty, které vyhodnocují entitu adresáta na základě stejných kritérií, jako tomu bylo v češtině. Pragmatická struktura valorizačního mluvního aktu vychází z potřeby ustanovovat solidaritní prostor. Většina studií o španělských komplimentech vychází z předpokladu, že se jedná o mluvní akt, kdy je mezi komunikujícími složkami přítomna důvěra (*confianza*). Právě tento aspekt je základním zdrojem formulování komplimentů vůči adresátům. Ukazuje se, že španělské komplimenty nejsou mluvními akty strategickými, neboť žádná z provedených studií neodhalila takovou strategii španělských mluvčích; jedná se tedy o mluvní akt po výtce pochvalný. V některých případech se pak jedná o mluvní akt reagující na kritiku z třetí strany čili jde o mluvní akt odmítnutí takové kritiky.

Funkce španělského komplimentu je rovněž zmírňovat kritiku, odmítnout nabídku a vyjadřovat nesouhlas, což jsou diskurzní praktiky, které se dle kulturních řečových premis vyskytují ve španělštině častěji než v češtině a jsou nekonfliktními konverzačními událostmi. Pokud se tedy v rozhovoru vyskytují častěji, je potřeba na ně reagovat; a tehdy může kompliment nabývat strategického charakteru.

Kompliment ve španělštině se neformuluje pouze v jediné výpovědní formě. Velmi často se zde kombinuje několik hodnotících mluvních aktů, z nichž první vyjadřuje pochvalu přímo (konvenčně), následuje pak další vyhodnocení, které již na konvenčnosti ztrácí. Všimněme si následující dialogické sekvence:

- A) *Hola, ¡qué tal!, ¿cómo estás?, ¿qué haces por aquí?*
- B) *Hola, ¡qué hay!, yo muy bien, ¡Anda! ¡Qué bolso más bonito! A ver si me lo dejas un día.*
- A) *Es viejito. Era de mi abuela.*
- B) *Te queda muy bien, a ver, con el look que tienes, es un puntazo.*

Stejně jako existuje sekvence pozdravů, které se postupně přibližují k osobě adresáta, je i kompliment pragmaticky řazen tak, aby

postupně zvyšoval míru expresivnosti a vyjadřoval tak afektivitu. I tento způsob zapojení hodnocení můžeme považovat za prostředek sociálního zoomu, i když se komunikantka A nevyjadřuje přímo k osobě B, nýbrž k předmětu, kterým je reprezentována. Tímto způsobem dochází ke zkracování vzdálenosti mezi komunikanty a pravděpodobnost další konverzace se zvyšuje.

Někteří respondenti uváděli, že španělský rozhovor v podstatě nemá začátek. Že se jedná o interakční výměny, které nemají z hlediska tématu konverzace nic společného. Že si komunikanti prostě jen vyměňují emoční energii, která je uložena do různých typů mluvních aktů, ať je jejich původní sémantika jakákoliv. Co musí být patrné, je ovšem pozitivní emoce, které mluvní akty přenášejí. Emoce jsou pak dány mimikou, haptikou, posturikou a dalšími extralingvistickými jevy.

GENDROVÁ A SITUAČNÍ PRAGMATIKA ŠPANĚLSKÉHO KOMPLIMENTU

Kompliment ve španělštině vykazuje značnou shodu s projevy afiliace; pozitivní vyhodnocení adresáta je v podstatě přítomno v každé komunikační události. Z přímého pozorování si dovoluujeme tvrdit, že Španěl tenduje k nastolení příjemného komunikačního kontextu i v takových případech, kdy by Čech své hodnotící soudy (ačkoliv pozitivně orientované) vůči adresátovi raději neformuloval (muž k ženě; muž k muži). Takové řečové chování je rovněž potvrzeno analýzou jazykových i řečových prostředků (viz níže). V běžně mluveném komunikátu totiž dochází k výraznému navýšení kontaktních a zvolací výrazů, které oproti češtině v mnohem větší míře přibližují mluvčího a adresáta; tedy dochází k silnější afiliaci.

Ve španělštině se nám nepodařilo zaregistrovat rámování komplimentu do mluvního aktu kritického, jako tomu bylo v češtině.

Tendence k afiliačnímu přibližování mezi mluvčími je patrná i z toho, že velmi výrazně se dotazovaní Španělé bránili uvádět do do-

tazníků pozitivní hodnocení v určitých typech situací: v situaci výrazné sociální distance (např. mezi vrátným v činžáku a obyvatelem domu) sotva dochází k pozitivnímu hodnocení. Důvody, které byly uváděny, odpovídají nevypěstované důvěře mezi komunikanty (důvod první), anebo vnímali práci vrátného jako tu, která nevyžaduje zvláštní druh konverzace (důvod druhý). Respondenti uváděli, že s některými osobami (*camareros*, *conserjes*, *limpiadoras*, *acomodadoras*, *porteros*), kteří kolem vykonávají práci v podobě služby (*servicio*), vůbec nevstupují do konverzace. Pokud by ovšem z určitého důvodu do konverzace vstoupili, nedokázali se mluvčí rozhodnout, jaký typ komplimentu by vyjadřovali, tj. nebyli schopni určit téma pochvalného mluvnického aktu. Na otázku, zda by to mohla být alespoň odvedená práce, odpověděli negativně, že takový typ konverzační situace by považovali za nepřirozený. Nazvali jsme takové osoby „jako službu konající“. Mohlo by se zdát, že tito „službu konající“ by mohli být ze španělského sociálního egalitarismu vyjmuti.

Ve vyjadřování komplimentů ve španělštině existuje přímá závislost mezi sociální vzdáleností a stupněm nepřímosti komplimentu. Sociální vzdálenost mezi komunikanty byla relevantní u faktoru, kde byl jeden z mluvčích hierarchicky vyšší. Celkově vyjadřovali v takových situacích Španělé komplimenty mnohem více než Češi, nicméně z výsledků lze vyčíst tendence k vyjadřování pomocí nepřímých výpovědních forem.

Výzkumy potvrzují, že komplimenty se realizují většinou v takových situacích, kde mluvčí i adresát vykazují stejný sociální status a jsou přiměřeně stejného věku (Wolfson, 1983, Holmes, 1995, Herbert, 1990). Komplimenty tedy závisí na moci, kterou má jeden komunikant nad druhým. Pokud není tato podmínka rovnosti splněna, ne že by se mluvčí ke komplimentům neuchylovali, nicméně vyslovují je spíše ti, kteří vykazují známky autority nad druhým.

Ve španělštině jsme vysledovali také faktor věku. Vyšší věk adresáta znamená, že se kompliment vyjádří. Témata zde nehrají roli. Věkový rozdíl tedy není v rámci komplimentu relevantní. Postrádalo by to smysl, zejména pokud uvažujeme o španělské společnosti jako o té, která stírá rozdíly mezi jednotlivými mluvčími napříč společenských spektrem.

Konkrétně ve španělštině se pak ženy staly příjemkyněmi komplementů ve velké míře, neboť se na ně vztahuje vyšší míra realizovaných komplementů za účelem pochvaly fyzického vzhledu. Ženy zase vyjadřují komplimenty spíše afektivního charakteru (Holmes, 1995). Španělské ženy vyjadřují komplimenty mnohem více ženám, a to zejména známým ženám. Španělští muži realizují komplimenty méně vůči mužům, ve zvýšené míře ovšem vůči ženám mladšího věku a těm, které mají k mluvčím mužům vztah buď z prostředí rodinného nebo pracovního.

Objevují se ovšem i časté případy, kdy muži formulovali komplement vůči ženám neznámým. Jde zde o určitou diskurzivní praktiku typickou pro španělské společenství – *piropo*, které je v jiných kulturách považováno za společenský přestupek (Achugar, 2002). Většina španělských žen však tento způsob kontaktu považuje za komplement nebo pochvalu (Moore, 1996). Posun ve španělské společnosti sice doznal v posledních letech poklesu frekvence jevu *piropo*, nicméně z kulturních diskurzivních praktik *piropo* nevymizelo. Změnou společenského postavení žen došlo spíše k tomu, že i ženy se odvažují vyjadřovat tzv. *piropo* vůči mužům (*Qué culito*) a vystavují je tak situaci, kterou ony samy prožívají, když jsou takto osločovány.

TEMATICKÁ ORIENTACE ŠPANĚLSKÉHO KOMPLIMENTU

Nejčastější témata, která se ve španělštině stávají zdrojem komplementu, jsou fyzický vzhled, jídlo a dovednost adresáta. Velmi zřídka uváděli respondenti předmět vlastněný adresátem. Činnost adresáta byla považována za téma komplementu pouze v případě, jednalo-li se o výkon v soutěži; rozhodně se tématem nestává pracovní činnost či pracovní úspěch (povýšení atp.). Zdá se, že téma práce a zaměstnání vůbec se nestává tématem rozhovorů mezi španělskými mluvčími. Rovněž se tématem komplementu nestává byt a jeho vybavení či snad čistota v bytě (což byla témata, která se vyskytovala u respondentů v češtině).

U fyzického vzhledu vyjadřují Španělé přímou referenci, nepřímá reference se vyskytuje méně často. Fyzický vzhled se stává tématem i tam, kde lidé navzájem neznají, což užití přímé reference zvyšuje, neboť mluvčí musí dát jednoznačně najevo, co má mluvním aktem na mysli. U fyzického vzhledu (předmětu i osoby) se pak objevovaly různé sekvence hodnocení, které kombinovaly přímou i nepřímou referenci. Pouze v minimu případů se respondenti rozhodli u fyzického vzhledu kompliment nevysslovit. U fyzického vzhledu je pak nejtypičtější formou nepřímé reference identifikace (*¿Qué abrigo más cool!*).

U dovednosti adresáta se užívají ve zvýšené míře opět přímé reference, nepřímé reference se vyjadřují méně. Velmi nízká je zde kombinace dvou referencí (pouhé čtyři případy). U nepřímých referencí se vyskytují výpovědní formy identifikace, osobního názoru, závidění, vtipkování či žádosti.

SPONTÁNNOST A ELICITACE ŠPANĚLSKÉHO KOMPLIMENTU

Kompliment se ve španělštině vyhodnocuje jako mluvním akt neinvazivní; jedná se o řečové chování nestrategické, které nemá generovat zisk na straně mluvčího, ale má nabízet zisk na straně adresáta. Řečové chování Španělů tíhne k vyjadřování pozitivních kvalit a vychází z potřeby sociálního zoomu, který je pro konverzaci příznačný.

Zdá se, že u Španělů nedochází k nespontánním řečovým mluvním aktům. Španělské řečové chování není svázáno u komplimentů s žádnou vypočítavostí za účelem vyvážení situace. Vyslovení komplimentu navozuje solidaritní vztahy a manipuluje situaci nedůvěry do situace důvěry. Proběhne-li přiblížení mluvčího a adresáta prostřednictvím sociálního zoomu, není již potřeba, aby se jeden z komunikantů dožadoval pochvalného řečového chování ze strany partnera v komunikační události. Z toho vychází i to, že komplimenty jsou ve španělštině spíše charakteru spontánního; elicítace komplimentu respondenti nezmínili a uváděli u ní, že se jedná o chování příznačné pro situace, kde

je přítomna konfliktnost. Takovou konfliktnost charakterizovali jako nedostatečné povšimnutí pozitivní hodnoty ze strany muže směrem k ženě a tento typ konverzace považovali za neveřejný, intimní.

Podobně se vyjadřovali také k sebehaně, prostřednictvím které by mohli vyvolat u komunikanta vyřčení pochvaly, nicméně takovou sekvenci považovali rovněž za pragmaticky nepřijatelnou. Spíše se vyjádřili k sebehaně tak, že je možno sám sebe vidět kriticky, nicméně sám mluvčí tuto kritiku v následujícím mluvnickém aktu zaobalí do makroaktu s pozitivní sémantickou orientací (*La comida hoy no me ha salido muy bien, pero eso importa poco*).

ILOKUČNÍ ZŘETEL ŠPANĚLSKÉHO KOMPLIMENTU

Španělé vyjadřují komplimenty spíše přímo. Zajímavým zjištěním byla možnost kompliment nevyjádřit. Tuto variantu jsme rovněž zaregistrovali. Nevyslovit kompliment se v západní civilizaci objevuje jako jedna z variant řečového chování, na rozdíl od kultur asijských, kde se kompliment stává součástí složitého honorifikačního systému, kde je vyjádření komplimentu vyžadováno normou i tehdy, nedojde-li u mluvčího ke skutečnému povšimnutí.

Ve španělštině se komplimenty rozlišují na základě přímosti, se kterou se hodnocení uplatňuje. Existují řečové struktury, které odkazují svou konvenční formou ke komplimentu (*¡Qué camiseta tan bonita!* / *¡Qué bien cantas, macho!* / *Eres una chica muy inteligente*). Hodnocení prostřednictvím komplimentu se ve španělštině vyskytuje (jak uvidíme později) poměrně často, a tudíž existují také řečové struktury nepřímé, které lze považovat za nekonvenční (*Me podrías dar clases de baile* / *A ver si un día me lo dejas (un pintalabios)*). U konvenčních forem se setkáváme s přímou referencí, která je dána též syntaktickou strukturou: *Te queda muy bien* / *Estás estupenda* / *¡Qué elegante!* / *Está muy rico todo* / *¡Jo, qué inteligencia!* / *¡Jolín, qué moderno!* / *Vaya cochazo que tienes* / *¡Cómo mola tu camiseta!* / *Está buenísimo* / *Estás guapísima* / *Te veo muy bien* – *has adelgazado* / *¡Qué bien te cuidas!* / *Te has puesto cuadrado* /

¡Qué guay eres, tío! / Es buena idea / Interesante la idea / Es todo muy bien pensado.

Z těchto struktur je patrné, že se jedná o přímou referenci, jež se vztahuje na adresáta, vlastníka předmětu, prostřednictvím něhož je adresát hodnocen, anebo je adresát nositelem vlastnosti či činu, který mluvčí rovněž pozitivně vyhodnocuje. U přímých referencí se ve španělštině uplatňují pozitivní příslovce (*bien*), anebo hodnotící adjektiva s pozitivní sémantikou (*bonito / moderno / inteligente / interesante / estupendo / maravilloso / impresionante / guay*). Tyto prostředky fungují jako pragmatické evaluátory, které prostřednictvím pozitivního sému vnášejí do jednoduché syntaktické struktury jednoznačnou informaci o komunikační hodnotě – že se tedy jedná o mluvní akt hodnotící, o kompliment. Jako pragmatické intenzifikátory zde fungují předně příslovce *muy* a také morfologie superlativu (*buenísimo / riquísimo / guapísimo*). K nesporným projevům solidarity patří užívání intenzifikátorů augmentativních (*cochazo / besazo / grandote / musculón*), jejichž účelem je intenzifikovat vlastnost předmětů adresátem vlastněných, či jeho samého.

Komplimenty ve španělštině bývají často doprovázeny zvoláními, která je doprovázejí jako výpovědní kondenzátory (*Vaya / Jolín / Jo / Hala / ¿eh? / ¡ea!*) – uvozují tak mluvní akt komplimentu, který vychází z momentu překvapení. Takové upoutání pozornosti má apelovou funkci. Spadají sem různé typy těchto kondenzátorů:

- Kontaktové interjekce konceptuální: *Ojo / Venga / Oye / Oiga*
- Emocionální výkřiky: *Halá / Huy / Olé*
- Emocionální zvolání: *Andá / Vaya / Hombre*
- Tabuizované vulgarismy: *Joder / Me cago en Dios / Me cago en la leche*
- Eufemismy vycházející z vulgarismů: *Jo / Jolín*
- Interjekční fráze: *Vaya*

Tento moment překvapení se tu ovšem odlišuje od češtiny, protože ve španělštině dochází ke komplimentům při povšimnutí v podstatě při každém konverzačním setkání. Vysledovali jsme, že po pozdravové

sekvenci většinou přichází na řadu sekvence komplimentů, která jako by otvírala či lépe řečeno uváděla celou konverzační událost. Mnohdy se také stává, že hodnocení se stalo základním tématem dialogu a k dalšímu tematickému posunu nedošlo. Kompliment se tak stává ve španělštině jedním ze základních témat *small talku*, tematicky ihned nastupuje svou frekvencí po tématu počasí.

Co se týče syntaktických struktur, je potřeba vyzdvihnout

- Konstrukce se slovesně-jmenným predikátem (*Estás muy guapa / La comida está riquísima*)
- Konstrukce zvolací (*¡Qué elegante! / ¡Qué inteligencia!*)
- Konstrukce se slovesem jako nositelem pozitivní hodnoty (*Me mola tu camiseta, Me encantan tus zapatos / Me parecen guay tus uñas*)
- Konstrukce slovesné vyhodnocující aktivitu adresáta (*Te has puesto cuadrado / Has adelgazado mucho / Qué bien te cuidas*)

Komplimenty se ve španělštině ovšem nelimitují pouze na mluvní akt vyjádření prostřednictvím syntaktické konstrukce hodnotící s přímou referencí. Ve valné většině jsou dále doprovázeny hodnoceními vybočujícími z konvenčního rámce. Jedná se tu o typickou diskurzni praxi. Její zvláštnost tkví v tom, že se pro vyjádření pochvalného hodnocení adresáta užívají i takové výpovědní formy, které jsou z hlediska interpretace intence mluvčího složitější. Hodnocení je v nich vyjádřeno nepřímě.

Nepřímost je zpravidla postponována referenci přímé, které tak ve španělštině nastavuje prostředí, kterým je jednoznačně komunikantům sdělován ilokuční zřetel mluvního aktu. Formy, které nabývají hodnoty nepřímého hodnocení oscilují mezi několika formami:

- Identifikace (*Qué tinta de pelo tan bonita, ¿es nueva?*)
- Otázka (*¿Dónde la has conseguido?*)
- Vyjádření vlastního názoru (*A mi parecer está muy bien pensado*)
- Hodnotící vtip (*A ver si un día nos liamos*)

- Formulování žádosti (*¿Me podrías ayudar con mi inglés que es de nivel muy bajito?*)
- Vyjadřování závisti (*Qué envidia me das*)

Identifikace se objevovala nejčastěji, zhruba ve třetině případů. Jedná o mluvní akt založený na přímém pozorování, tj. je formulován kompliment při povšimnutí. Povšimnutí se děje na základě identifikace předmětu (*¿Coche nuevo?* / *¿Abrigo de pasarela?*). Může jím být i vyhodnocení minulé akce (*Te has cortado el pelo* / *Te apuntaste al gimnasio* / *Te has vestido, ¿sí?*). Všimněme si, že mluvčí se vyjadřuje sice o aktivitě adresáta, nicméně nevyhodnocuje samotný výsledek této činnosti. Jak bude tento mluvní akt interpretován, záleží na inferenční schopnosti adresáta. Dalším typem výpovědi může být ještě méně přímá výpověď typu *Te veo algo diferente*.

Jinou strategií pro vyjadřování komplimentů je otázka (zhruba pětina případů). Mluvčí se ptá na bližší informace k provedené akci (*¿Cuánto tiempo llevas vistiéndote así?* / *¿Dónde lo has comprado?* / *¿Dónde lo venden?* / *¿Dónde se puede conseguir esta monada?* / *¿Por cuánto te lo vendieron?*). Položením otázky se mluvčí nepřímou přihlašuje k hodnotě adresáta a otázkou vyjadřuje svou touhu po ní. Zde se španělština trochu míjí s podmínkou upřímnosti mluvního aktu, neboť respondenti uváděli, že se touto otázkou na adresáta pouze obracejí, ale neočekávají odpověď. Z toho vyplývá, že se pragmatická hodnota takové otázky skutečně přibližuje komplimentu, neboť nevyžaduje komplementární doplnění ve formě odpovědi (i když i tyto se v řeči vyskytují). Pokud ovšem adresát odpoví, pak je reakce na takto položenou otázku mluvním aktem s funkcí snížit hodnotu sebe sama nebo předmětu, velmi často se tak děje prostřednictvím výpovědního kondenzátoru (*Bah, es de Zara, no es nada* / *Ah, por allí, no tiene nada* / *Es que no tiene nada*).

Za způsoby vyjádření nepřímého komplimentu lze považovat i dodatkové komentáře mluvního (*Veo que el gimnasio te viene muy bien* / *Parece que las cosas empezaron a funcionar* / *Te ha sentado muy bien el curso* / *Creo que ahora puedes salir adelante* / *Se ve que te has esforzado mucho* / *Veو que te lo curraste*). Objevují se méně často, většinou figurují

až na třetí pozici jako dodatky, kterými mluvčí komentuje mluvní akty předcházející, založené na větší přímosti.

Ke komplimentům se řadí také žádosti, kterými mluvčí vyhodnocuje kvalitu adresáta (*¿Podrías dejarme este jersey? / ¿Me puedes mandar la receta? / ¿No sabes una peluquería donde me peinen así?*).

Zaregistrovali jsme také vyjádření závisti, které je formulováno s ironií (*¿Qué envidia me das!*). Tento typ formulování pochvalného mluvního aktu je ovšem velmi málo frekventovaný, neboť otevírá prostor k tomu, aby byl mluvčí považován za nezdvořilého a aby tak poškodil svou pozitivní tvář. Porovnáme-li ovšem frekvenci vyjádření závisti s frekvencí žádostí a dodatkových komentářů, zjišťujeme, že ji mluvčí vyjadřují. Explicitně vyjádřená závist zde není mluvním aktem nevhodným. Navíc se objevila pouze jediná struktura (*¿Qué envidia me das! / ¡Qué envidia!*), takže se domníváme, že se rozhodně nejedná o skutečné závistivé postoje. To, že je mluvčími tato forma komplimentu realizována, by mohlo naznačovat, že mluvčí španělštiny utvářejí společnost, kde takový projev není interpretován jako vlastnost mluvčího; spíše se lze domnívat, že španělská společnost zde tíhne k respektu a nepotřebuje takové vlastnosti zastírat a podřizovat autocenzuře. Naopak u Čechů se s projevy závisti ve vyjadřování komplimentů nesetkáváme, i když by se mluvní akt *To ti teda závidím* objevit mohl. Takový typ výpovědi považují čeští mluvčí spíše za projev negativní, kterým by mluvčí ohrozil svou tvář.

Jako nejsložitější na proces inference je vtipkování – funkcí vtipu je spíše přeceňovat hodnotu referenta (*¿Te has operado de tetas? / Me apunto a tu cocina, ¿eh? / ¿Quieres salir conmigo? / ¿Salimos de marcha solo tú y yo?*).

Vysoká frekvence výpovědních forem identifikace a otázek se španělskými mluvčími vyhybají přímo referovat k osobě adresáta; jedná se spíše o vyjádření neosobní, která je považována za neutrální, pragmaticky nepříznavou.

Identifikace a otázky jsou častější mezi komunikanty, kde je adresát hierarchicky vyšší. Adresát má tedy nad mluvčím moc. Tam, kde je sociální vzdálenost mezi komunikanty vyšší, tím spíše pak mluvčí

tendují k vyjádření komplimentu prostřednictvím otázek. V prostředí rodinném nebo v situaci sociální blízkosti mezi komunikanty se spíše užívá strategie „vyjádření osobního názoru“ nebo vtipkování.

NE/PREFEROVANÁ AKCE, ODMÍTNUTÍ NABÍDKY

Odpovědět na kompliment je ve španělštině jev, který osciluje okolo dvou mluvních aktů: A) realizace prostřednictvím poděkování a souhlasu (*Gracias*), B) nesouhlasem (*¿Que dices?! Es que a mí no me parece tan bueno como a tí, pero bueno...*). Obě tyto varianty jsou uváděny velmi okrajově.

Poděkovat za vyjádřený kompliment není typickou reakcí. Poděkování totiž spadá do oblasti akcí preferovaných, nicméně neočekávaných. Všechny ostatní preferované akce, pokud jsou očekávány, nejsou jako zisk na straně mluvčího vyrovnány mluvním aktem poděkování. Preferovaná akce očekávaná je vyhodnocena tak, že konverzace mezi komunikanty nadále probíhá – to je potvrzení pragmaticky správně vedeného rozhovoru. Zaznívá-li ve španělštině *gracias*, pak se jedná o preferované akce neočekávané, tedy takové, které u mluvčího vyvolávají moment překvapení (*Gracias, hija, por tu ayuda, es que no me lo esperaba*). Většinou jsou taková poděkování doprovázena reakcí vyjadřující překvapení (*Muchas gracias, pero ¡qué sorpresa!*). Reakce na kompliment prostřednictvím poděkování není tedy typická, poněvadž poděkování jako mluvní akt se ve španělštině řídí zcela specifickými pravidly.

Rovněž odmítnutí komplimentu je ve španělštině mluvním aktem netypickým, neboť vnáší do konverzace nesoulad. Ten je sice možný z hlediska schopnosti španělských mluvčích vstupovat do konfrontací, nicméně došlo by k ohrožení pozitivní tváře mluvčího, jehož intencí bylo vyjádřit se pozitivně ke straně adresáta. Jiné řešení totiž španělština neposkytuje, negativní emoce a hodnocení jsou vždy upozaděny. Reakcí na kompliment by tedy mělo být něco jiného.

Již jsme hovořili o tom, že vyjádřený kompliment vyvolává u komunikanta reakci, prostřednictvím které se pokusí snížit pochvalu

(*Es que es de Zara / Es sólo un trapo / Qué va, es un coche normal y corriente*). Snížení pochvaly však respondenti rovněž neuváděli jako reakci frekventovanou. Nebylo tudíž překvapením, že reakce na kompliment by nejčastěji ve španělštině měla zůstat nulová – konverzace by měla dále plynout, což samo o sobě naznačuje solidaritní kontext mezi komunikanty. Jiným typem reakce je vrácení komplimentu jiným komplimentem – dochází ke střídání pochvalných mluvních aktů, zejména u žen při povšimnutí fyzického vzhledu.

Ne každé etnikum preferuje všechny typy reakcí na kompliment; za univerzálně platnou reakci je poděkování (Herbert, 1990: 207-208); je tomu tak i pro španělštinu ve Španělsku, ovšem celkově je poděkování mluvním aktem velmi specifickým, a tudíž málo frekvenčně zastoupeným.

SHRNUTÍ POZNATKŮ O KOMPLIMENTECH

Zdá se, že Španělé formulují komplimenty objektivně, nesnaží se zamlčovat svůj skutečný názor na věc, používají přímé i nepřímé mluvní akty, které se kombinují. Kompliment ve španělštině je výrazem neziskovým, je skoro vždy mluvním aktem neironickým, humor se objevuje jen ve specifických situacích. Dobrá nálada je však přítomna téměř vždy.

Češi vyjadřují komplimenty s větší rezervovaností, odstupem. Vyjadřovací struktury odpovídají spíše přímému vyjádření; k nepřímosti se Češi při komplimentech příliš nepřiklání; hrozí totiž nenoremní řečové chování, kde může být interpretováno jako vstup do osobního prostoru adresáta.

Mezi oběma etniky tedy dochází k různému vnímání kvality. Španělé vyhodnocují své komunikanty veřejně, otevřeně, zúčastněně. Hodnota adresáta je obecně platný vztahový jev, je očekáváno, že s člověkem, se kterým se mluví, si budu vyměňovat pochvalné projevy, gesta. Češi vnímají hodnoty spíše ze své subjektivní pozice, která je v nesouladu se sociální pozicí adresáta. Nemohou si tedy být na

veřejnosti jisti, zdali by se neprohřešili proti normě, a proto tíhnou k vyjádření zastřenějšímu. Jedná se tu vlastně o rozdíly ve vyjádření tzv. sociální rozsudku, který ve španělštině může zaznívat otevřeně, v češtině spíše v prostoru soukromém.

Rozdíly jsou patrné i v podmínce upřímnosti. Komplimentem chce mluvčí vyjádřit pochvalu vůči svému adresátovi, anebo se jedná o kompliment, který je vyžadován normou řečového chování jako mluvní akt, který je pro danou situaci předepsán. Ve španělštině se jedná o kompliment očekávaný, jde o preferovanou akci. Stává se součástí celé počáteční sekvence pozdravů, které přecházejí svou sémantikou ke komplimentu a vytvářejí tak sociální zoom. Někteří adresáti komplimentů si nemohou být jisti, zdali se jedná o skutečnou pochvalu, či se jedná o fosilizovanou řečovou strukturu, která postrádá skutečné povšimnutí. Po otázce upřímnosti se ovšem Španělé nepídí, považují kompliment jako projev kontaktní, který nastavuje další podmínky pro vedení konverzace. Pokud vyjadřují kompliment Češi, pak je založen na upřímnosti, neboť téměř vždy dojde k povšimnutí.

Povšimnutí ovšem v češtině ne vždy vyvolá reakci prostřednictvím komplimentu. Nevyslovit kompliment se v západní civilizaci objevuje velmi často, na rozdíl od kultur asijských.

BLAHOPŘÁNÍ

Mluvní akt blahopřání je projevem pozitivní zdvořilosti a znamená zisk na straně adresáta. Nicméně situace při tomto mluvním aktu je zároveň projevem zdvořilosti negativní, neboť ukazuje způsobilost v chování, resp. znalost norem řečového chování v určitých situacích na straně mluvčího. Vyjádřit blahopřání vůči druhému znamená, že ten, komu je tento mluvní akt určen, užívá reaktivní repliky, jež je pragmaticky ztvárněna jako kompliment s funkcí poděkování (*Děkuji, jste velmi laskav*).

Pragmatická definice blahopřání není zcela jasná; existuje celá řada definic mluvního aktu. Haverkate (1994) ji zařazuje k typu komplimentu

jako jeho subkategorií, neboť oba mluvní akty jsou proneseny mluvčím se shodným záměrem – vyhodnotit adresáta jako nositele osobní kvality.

Blahopřání je mluvním aktem, který vyžaduje reakci. Jedná se o reakci děkovnou, kterou Haverkate (1994: 93) vyděluje do tří skupin:

- a) přijmout blahopřání a snižovat tak pochvalu,
- b) přijmou blahopřání a přenést chválu na třetí osobu,
- c) vrátit pochvalu.

Struktury užívané ve španělštině jsou většinou zvoláními: ¡*Enhorabuena!* / ¡*Felicidades!* Z nich vyplývají další výpovědní formy, jejichž základem je podstatné jméno: *Feliz aniversario* / *Feliz cumpleaños* / *Feliz año nuevo*. Jde o ikonická přání, kterým v češtině odpovídají stejná ikonická přání: *Veselé Vánoce*, *Krásné výročí*, *Šťastné narozeniny*, *Hezké svátky* atp.

K podepření síly mluvního aktu jsou užívány kvantifikátory a kvalifikátory: *Muchísimas felicidades* / *Muchísima suerte y enhorabuena.* / *Mi más sincera enhorabuena.* V češtině jsme zaznamenali kvantifikaci v *Stokrát blahopřeji* / *Velice vám blahopřeji* / *Moc gratuluji*. Jedná se o mluvní akty velmi uvolněného mluvního stylu, téměř familiárního, kdy se mluvčí prohřešuje proti pragmatice mluvního aktu blahopřání, neboť neexistuje možnost opačná: **Blahořeji jednou* / **Málo vám blahopřeji* / **Moc negratuluji*. V češtině se totiž nejedná o přání, na rozdíl od španělštiny, kde je v podvědomí mluvčího, že blahopřání je vlastně fosilizovaným přáním.

Další strukturou možnou ve španělštině je blahopřání jako výsledek elize: *Que felicidades a todas las madres de esos días* / *En felicito a toda la congregación*. Z hlediska syntaktického se jedná o defektní struktury (*locuciones*). Nehovoříme zde ani o elizi hlavní věty, ani nejde o elipsu slovesa. V češtině takové struktury mluvního aktu blahopřání neexistují.

Třetím typem blahopřání jsou struktury se slovesem *gratulovat* a *blahopřát* / *felicitar* a *dar la enhorabuena*. Jsou zase typické pro češtinu,

ve španělštině se užívají méně často. Vyskytuje se v nich explicitně vyjádřená komunikační funkce. Jde o explicitní performativní formuli založenou na verbu dicendi, které je podepřeno kvalifikátorem: *Upřímně vám blahopřeji / Srdečně vám gratuluji* atp. Prostřednictvím kvalifikátorů dává mluvčí explicitně najevo, že došlo ke splnění podmínek pro pronesení mluvnického aktu blahopřání, a to podmínek upřímnosti. Je zvláštní, že je potřeba u českých mluvčích tuto podmínku zdůrazňovat. Ve španělštině se lze také setkat s těmito kvalifikátory: *La sincera enhorabuena < Le doy la sincera enhorabuena / Le felicito cordialmente*.

Odpovědi na blahopřání lze následně shrnout do tří forem:

1. poděkování: *gracias / děkuji*, zdvořileji s kvantifikátorem: *Muchas gracias / Velice děkuji, Mil gracias / Tisícere díky* atp.;
2. reciproční vrácení blahopřání druhému: prostřednictvím příslovčí recipročních a příslovčí opakování: *igualmente felicidades / já vám také*;
3. snížení pochvaly: *No es para tanto, No fue nada / To nic nebylo, Není k čemu blahopřát*.

Poděkování

MLUVNÍ AKT PODĚKOVÁNÍ

Mluvní akt poděkování se považuje za mluvní akt expresivní a iminentně zdvořilý. Pragmatika poděkování spočívá na znovuzískání ztráty, kterou mohl znamenat akt adresáta vůči mluvčímu. K poděkování dojde pouze tehdy, předcházel-li mu nějaký jiný akt. Účelem poděkování je tedy, dle Haverkata (1994: 93) *znovunastavení rovnováhy mezi ziskem a ztrátou mezi mluvsčím a adresátem, což odpovídá skutečnosti, že děkovací formule symbolicky kompenzují ztrátu způsobenou adresátem ve prospěch mluvčího*. Akt poděkování (*acto de dar las gracias*) se v češtině a ve španělštině neuskutečňuje ve stejných komunikačních situacích. Pragmatikové, kteří porovnávají dva řečové systémy, jej považují za nejvíce problematický v hledání odpovídajících ekvivalentů, neboť v mnoha případech takové ekvivalenty nalézt nelze. Jinými slovy tam, kde Španěl nepoděkuje a kde zároveň takové řečové chování není považováno za projev nezdvořilosti, musí Čech poděkovat stůj co stůj. V tom spočívá relativnost poděkování jako mluvního aktu vycházejícího z řečové normy. Češi formulují poděkování vždycky, když jim byl prokázán zisk, ať už se jedná o jakoukoliv činnost, kterou pro něj adresát vykoná, ať už jsou popudy a motivace k takovému aktu ze strany adresáta jakékoliv. V českém prostředí není možno nepoděkovat za zisk a zároveň za každou ztrátu, kterou tímto mluvčí adresátovi

způsobí. Na rozdíl od češtiny, je mluvní akt poděkování ve španělštině aktem, který odpovídá pouze na takový provedený akt ze strany adresáta, který není považován za rutinní či automatický. V tomto aspektu se může řečová kultura Španělů jevit z hlediska etického jako nezdvořilá. A naopak, Španělům se ostatní kultury mohou zdát jako příliš zdvořilé, či dokonce servilní.

Tento aspekt je zvlášť viditelný ve studii, kterou provedl Hickey (2005: 327) publikovanou ve sborníku *Politeness in Europe* (2003). Studie se zabývala interpretací různých reakcí na zisk, který se kumuluje na straně mluvčího. Závěry studie hovoří o tom, že se akt poděkování očekává u mluvčích španělštiny v případě, kdy se držitel zisku cítí být adresátem nějakým způsobem pozván; v případě, kdy adresát plní svou pracovní činnost nebo plní jiný, očekávaný společenský úkon, se poděkování ve španělštině neuskuteční. V tomto pozorování se s ním shoduje Álvarez (2005: 75), který uvádí, že *zatímco ve Španělsku není považováno za povinnost poděkovat slovně za akty rutinní a opakované, které odpovídají ustavením sociálním vzorcům (obsluha číšníka v restauraci, pokladní v supermarketu, revizora ve vlaku, řidiče v autobuse atp.), v jiných kulturách je mlčení zákazníka interpretováno jako záměrná nezdvořilost* (překlad autora).³²

Druhým zjištěním je, že poděkovat lze neformálně, nekonvenčně. Mluvčí španělštiny tíhnou k formalizaci poděkování v situacích, kde je požadováno, prostřednictvím mluvních aktů neformálních. S tím souvisí i třetí pozorování založené na faktu, že jakákoliv afektivní reakce na darovaný předmět nebo jakékoliv ocenění poskytnuté služby je ve španělské kultuře považováno za mluvní akt poděkování. Empatie je zde známkou upřímnosti mluvčího. V poslední řadě, mlčení v situaci, která vyžaduje poděkování, se rovněž považuje za projev nezdvořilosti.

Escandel Vidalová (1998: 46) definovala zdvořilost ve třech dimenzích, v nichž lze zdvořilé chování identifikovat. Za první, zdvořilé je to,

32 / *Mientras que en España no se considera necesario agradecer verbalmente actos rutinarios repetidos que responden a patrones sociales y verbales preestablecidos (servicio de una camarero de restaurante, de un cajera de supermercado, del revisor de tren, del conductor de un autobús, etc.), en otras culturas, sin embargo, el silencio del cliente sería interpretado en tal situación como una descortesía intencionada.*

co je považováno za sociálně a občansky přijatelné. Stejně definuje zdvořilé chování Fraser (1990), který za ně považuje veškeré sociálně korektní chování. Za druhé, zdvořilé je to, co je milé a přátelské. Tento typ zdvořilosti definoval Leech (1983), pro něhož být zdvořilý znamená zabezpečit, aby se adresát cítil pohodlně, dobře. Za třetí, zdvořilé je to, co je diskrétní a diplomatické, což vyjadřuje i postoj Brownové a Levinsona (1987), kteří považují zdvořilost za takový projev chování, který nezpůsobuje, aby se adresát cítil nepohodlně.

Pozorování mluvního aktu poděkování v Hickeyově studii (2005: 317) vede k závěru, že *druhá dimenze je ta nejviditelnější ve španělské řečové zdvořilosti* a dodává, že *poděkovat ve Španělsku znamená splnit sociální a občanskou funkci jako typ nastavby funkce být milý a přátelský* (překlad autora).³³ Španělská řečová zdvořilost je tedy v tomto případě skutečně sociální normou spíše než sociální strategií, neboť ten, kdo se prohřeší proti pragmatice poděkování, je považován za nezdvořilého. A to i ten, kdo děkuje v situacích, kdy se děkovat nemá. Reakce mluvčích španělštiny na takové situace jsou explicitní: *No me des las gracias, hombre! No hay de qué!* Mluvčí španělštiny se tak cítí být poděkováním zavazováni vůči druhému, a to není interpersonální vztah, který by vyhledávali. Poděkování je spíše projev jakéhosi interpersonálního nebezpečí, neboť se tím narušuje předpoklad jejich vzájemné solidarity.

Jiná je ovšem situace, kdy samotní mluvčí španělštiny některé akty považují za ztrátové. Hickey (2005) uvádí, že *přínejmenším jeden způsob španělského poděkování je skutečně funkcí poděkovat, ačkoliv bez uznání faktu, že došlo ke skutečné ztrátě nebo že by muselo dojít k nějakému vyvážení ztráty* (překlad autora).³⁴ Escandel Vidalová (1998: 48), když hovoří o očekáváních, dává do protikladu dvě akce: *jestliže vezmu jablko a nechám jej spadnout, počítám s tím, že spadne; pokud pro tebe udělám laskavost, pravděpodobně počítám s tím, že vyjádříš díky* (překlad

33 / [...] la segunda dimensión es la más visible en la cortesía española [...] dar las gracias en España cumple y, requiere cumplir, la función civil y social como incremento de la función amable/amistoso.

34 / Could it be at least one Spanish way of thanking counts as giving thanks but without admitting, even implicitly, that any debt has been incurred or that any valance needs to be redressed.

autora).³⁵ Její příklad uvádí, že ten, kdo provede laskavost, automaticky očekává reakci prostřednictvím poděkování. Jako španělská autorka však neuvedla fakt, že se poděkování nerealizuje vždy. Je možné, že autorka pracuje s termínem laskavost (*favor*), který skutečně znamená pouze takové akty, které jsou chápány jako osobní pozvání, tedy ty, které provede adresát poděkování jakoby navíc, ze svého popudu, ze své vlastní vnitřní motivace. K diskuzi přispívá i Held (1999: 30), který hovoří o *provinění*. Podle něj se v západních kulturách cítí osoba vykazující zisk na své straně vinna za to, že způsobila ztrátu na něčí straně. Proto uvede do pohybu strategie zdvořilosti, aby takovou ztrátu vyrovnala a zároveň odpykala svou vinu. Brownová a Levinson (1987: 67) uvádějí k poděkování, že se jedná o zřetězené mentální procesy *akceptace – dluhu – pokory*. Nicméně Hickey (2005: 328) uvádí, že co do pokory, ta se ve španělském mentálním procesování nevyskytuje.

Česká kultura naopak tíhne k vyjadřování poděkování vždycky, pokud došlo k ziskovosti na straně mluvčího. To znamená, že mluvčí češtiny uskutečňují poděkování ve všech komunikačních situacích jako projev konvence a normy, a jde tedy o skutečný řečový rituál. Pro českou kulturu je typické očekávání tohoto mluvního aktu, o kterém hovořila Escandel Vidalová (1998: 48). Mluvčí češtiny očekává, že za zisk bude jeho držitel vyjadřovat pokoru prostřednictvím poděkování. Mluvčí se tak cítí být vinen za zisk a za způsobení dluhu, který je filtrován přes mentální proces pokory.

ŠPANĚLSKÉ ŘEČOVÉ PROSTŘEDKY PODĚKOVÁNÍ

Řečové prostředky pro vyjádření španělského poděkování jsou, dle Hickeyho (2005), sekundární, ačkoliv jejich užití nemůžeme ponechat bez povšimnutí. Totiž vyjádřit díky lze jakoukoliv hodnotící reakcí či oceněním, a tedy nesčetným množstvím forem, které nejsou řízeny normou, nejsou rituálové, nejedná se o zdvořilostní formule. I přes-

35 / *Si cojo un manzana y la deajo caer, cuento con que se caiga; si te hago una favor, probablemente cuento con que exprees gratitud.*

to lze vypožorovat jakousi vnitřní stavbu mluvního aktu poděkování, která nabízí tyto formy jako možné.

Je možné vyjádřit poděkování explicitní performativní formulí s verbem dicendi: *Se lo agradezco, Agradezco mucho, Le agradezco profundamente su caballerosidad*. Performativní slovesa si rezervují prostor spíše pro situace s vysokou formálností. Pro podepření ilokuční síly výpovědní formy lze užít také modálního slovesa *Quiero agradecer, Hay que agradecer, Tenemos que agradecer* a také infinitivní konstrukci *ser de agradecer*. Je potřeba zmínit skutečnost, že sloveso je vždy v přítomném čase oznamovacího způsobu jako aktuální, současná reakce na minulost.

Pokud je sloveso v budoucnosti, lze taková poděkování považovat za předjímaná (*agradecimiento de antemano*), což se někdy uvádí jako předběžná poděkování (*gracias anticipadas*): *Le agradeceré si me ayuda, Le agradecería muchísimo si usted me acompañara*. Slovesné časy a způsoby modifikují mluvní akt poděkování v tomto případě ve prospěch mluvního aktu direktivního, který je vyjádřen velmi zdvořile. Znamená to, že takovou výpovědní formulí můžeme považovat za velmi strategicky promyšlený mluvní akt invazivní, prostřednictvím kterého vlastně mluvčí vyžaduje, aby pro něj adresát něco vykonal.

V terminologii Austinově se jedná o to, aby si mluvčí předpřipravil kontext pro řízenou adresátovu perlokuci, pro jeho reakci na takto formulovaný mluvní akt. Tento typ poděkování se uskutečňuje rovněž prostřednictvím stereotypizovaných formulí jako *Gracias de antemano, Vaya mi agradecimiento por delante, Te lo agradezco de antemano*. V tomto případě se již nejedná o mluvní akty direktivní, invazivní, neboť se nejedná o žádosti ani výzvy, které by musely být nějakým způsobem vyváženy.

Formální situace vyžadují větné struktury, které explicitně vyjadřují dluh a případnou pokoru mluvčího, pokud ji on sám jako mluvčí španělštiny osobně (nikoli intersubjektivně) pocítuje. Takovými formami jsou: *No sabes cuánto te debo, En deuda contigo para siempre, Espero corresponderle algún día, Gracias, es usted muy generoso, Le estoy muy reconocido*. K těmto typům promluv řadíme i formule odvozené

z náboženského řečového ritu, které vyjadřují božskou náhradu ztráty: *Dios se lo pagará, Gracias a Dios, Que Dios se lo pague*, ačkoliv Álvarez (1995: 76) uvádí, že jejich užití je sporadické a mladí mluvčí španělštiny je prakticky nepoužívají.

V neformálních komunikačních situacích užívají mluvčí španělštiny soubor konvenčních formulí, které zahrnují výraz *gracias*, který je téměř vždy doprovázen intenzifikátorem, jenž zabezpečuje vyjádření stupně naléhavosti: *Gracias, Muchas gracias, Muchísimas gracias, Un millón de gracias, Mil gracias, Gracias de todo corazón*. Explicitní performativní formule *Te doy las gracias por...* nebo zvolání *¡Cuánto te lo agradezco!* / *No sabes cuánto se lo agradezco* / *Siempre te estaré agradecido* jsou také možné.

Nicméně všechny shora uvedené formule či formy jak uskutečnit mluvní akt poděkování ve španělském kulturním prostoru vycházejí pouze z představy, že tvoří pouze jednu součást souboru všech možných děkovacích strategií. Konvence mluvčího španělštiny spočívá též na užívání reakcí, jejichž pragmatická hodnota není zjistitelná z jednotek, ze kterých se mluvní akty skládají. Jednotky, které jsme shora uvedli, obsahovaly ve svých jazykových prostředcích jednoznačně uloženu ilokuční sílu výpovědi. Jakékoliv afektivní hodnocení zisku ovšem nemusí na první pohled vypadat jako mluvní akt poděkování, přinejmenším ne pro toho, kdo není rodilým mluvčím španělštiny nebo kdo nepronikl do pragmatiky španělského řečového kontaktu. Projev afektivního hodnocení, tedy určitého způsobu poděkování může být například překvapení: *¡Hombre!*, *¿por qué te has molestado?*, *Pero, ¿qué es esto?*, *¡Dios!*, *¿cuánto te ha costado?*, *¡Qué bonito!* atp. Jedná se o reakce příznakové, které jsou typické pro neformální komunikační situace. Poděkování je ve španělštině tedy projevem pozitivní zdvořilosti, tzn. že mluvčí španělštiny má tendenci k tomu vyjadřovat se tak, jak by chtěl být vnímán svým okolím. To jest poděkování je ve španělštině méně formální, není vyjádřením pokory a je projevem méně uctivým (*menos deferente*).

ČESKÉ ŘEČOVÉ PROSTŘEDKY PODĚKOVÁNÍ

V češtině se poděkování vyjadřuje explicitními performativními formullemi, a to jak v prostředí formálním, tak i neformálním: *Děkujeme vám za projevenou laskavost, Vyjadřujeme poděkování za vaši práci a přeje-me mnoho úspěchů, Vyslovujeme vám poděkování*. Pro zvýšení rituálnosti poděkování se užívají modální slovesa a také posuny ve slovesném čase a způsobu: *Chceme vám poděkovat, Musíme vám poděkovat, Chtěli bychom vám poděkovat, Chtěli jsme vám poděkovat*. V češtině je typickým projevem explicitně vyjadřovat recipienta prostřednictvím osobních zájmen v dativu, který je v psaném projevu zapsán s počátečním velkým písmenem. Je konvenční uskutečnit tuto referenci v mluvním aktu poděkování navíc podpořenou explicitací existence aktu, který je zrovna vyřčen: *Chtěli bychom Vám tímto vyjádřit poděkování*.

Předběžná poděkování jsou rovněž mluvní akty, které fungují spíše jako mluvní akty direktivní, které jsou realizovány zdvořile a které zastírají zisk, který chce mluvčí získat na svou stranu. Jedná se o složité souvětné konstrukce v kondicionálu nebo v budoucím čase: *Byl bych ti vděčný, kdybys mi pomohl, Budu ti moc vděčný, když mi pomůžeš*. Jedná se o situace spíše formální.

V neformálních situacích se obvykle užívají krátké formy poděkování. Sloveso *děkovat* se používá v celém morfologickém paradigmatu. Jako problematická může být považována první osoba, která může v přítomném čase oznamovacího způsobu mít vyšší a nižší stylovou platnost koncovky: *děkuji* x *děkuju*. Opět zde můžeme zaznamenat určitý typ honorifikačního souladu, který vychází ze stylistického přeregistrování: *Mockrát děkuju – Mnohokráte děkuji*. S tím souvisí i užívání intenzifikátorů. Zaregistrovali jsme strukturu *děkuju pěkně*, v tomto slovosledném pořadí. Tento typ intenzifikátoru je považován za zdvořilý prostředek. Naopak v otočené pozici *pěkně děkuju* je možno tento projev zdvořilosti považovat za mluvní akt parazitický, ironický (*to ti teda pěkně děkuju*). Užívání intenzifikátoru *pěkně* je tedy problematické. Neproblematicky funkční intenzifikátor je *moc*: *moc děkuju, děkuju moc*.

Evolučním výsledkem mluvního aktu promluvy je redukce na větný ekvivalent substantivní: *díky* a *dík*, které se užívají v prostředí solidarity a osobní blízkosti; jsou navíc intenzifikovány příslovcem *moc* (*díky moc*, *díky moc*). Jako reakce, které odkazují přímo na dluh, se užívají konvenční formule: *Jsem ti vděčen*, *Jsem ti moc vděčný*, *Jsem tvým dlužníkem*, *Nevím, jak se ti odvděčím*, které sémanticky vyjadřují rozpoznání dluhu a skutečně explicitně vyjádřenou vděčnost, závazek. Užívají se rovněž reakce nepřímé, které se svou sémantickou a syntaktickou platností spíše přibližují k mluvním aktům valorizačním, v některých situacích ovšem mohou plnit funkci poděkování: *To bylo od tebe hezké/pěkné, laskavé, kdybys mi pomohl*.

Poděkování je v češtině mluvním aktem ritualizovaným. Jedná se o řečovou povinnost poděkovat i v případě, kdy je aktivita adresáta součástí jeho pracovního nebo rutinního úkolu. Poděkování je také součástí odmítnutí nabídky, kdy mluvčí negeneruje žádný zisk, nicméně i tak je nucen tlakem řečové normy poděkovat. Poděkování je součástí negativní řečové zdvořilosti, neboť mluvčí češtiny se snaží řečově chovat tak, aby zamezil negativnímu hodnocení své vlastní osoby. Mluvčí si chrání svou negativní tvář, aby jej adresát nepovažoval za člověka, který neplní intersubjektivní očekávání.

REAKCE NA PODĚKOVÁNÍ

Typickými reakcemi na poděkování je snížení míry zisku/ztráty. Ve španělštině není projevem poděkování pokora, v češtině ano. Reakce na každé poděkování se ovšem pragmaticky shodují v obou sledovaných jazycích. Je potřeba redukovat význam zisku/ztráty prostřednictvím výrazů, které toto snížení významu sémanticky vyjadřují: *za nic / nada, není zač / de nada, není za co / no hay de que, to nic není / no pasa nada, není důvod / no hay motivo, to není důležité / no tiene importancia*. V reakcích se rovněž objevuje snížení významu prostřednictvím výrazů českých *no problem, to nic nebylo, to nestojí za řeč, v pohodě* a výrazů španělských: *no es para tanto, ha sido un placer, con mucho gusto*.

Závěrem uvádíme, že jak ve španělštině, tak i v češtině existují formule pro vyjádření poděkování. Rozdíl mezi oběma jazyky spočívá v rituálnosti poděkování jako mluvního aktu předepsaného pro situace, kdy mluvčí generuje zisk na své straně. Poděkování se tak ve španělštině může realizovat nepřímými formami, které mají za úkol vyjádřit afektivní hodnocení, zatímco v češtině je potřeba vyvažovat dluh prostřednictvím pokory. Právě tato pokora vede mluvčího k vyjadřování poděkování i tam, kde se v běžných situacích ve španělštině děkovat nemusí a nemá, neboť takové poděkování nikdo neočekává. Zjednodušeně řečeno, v češtině potřebujete pro poděkování čerpat ze souboru určitých řečových prefabrikátů, ve španělštině takové prefabrikáty mluvčí nepotřebují, neboť dokážou poděkovat nepřímými formami. Na konec uvedeme ještě slova Hickeyho (2005: 329), který tvrdí, že španělský mluvní akt poděkování je charakteristický *projevem zájmu o darovaný předmět, zatímco úsilí na straně dárce (vyvolávající v kulturách negativní zdvořilosti vděk) se ignoruje; stejně jako když španělská řečová zdvořilost obecně sahá spíše po pozitivní zdvořilosti v podobě vřelosti, osobního entusiasmu, obdivu a chvály druhých, než po formách negativních jako je vyhnout se vnucování nebo omlouvat se bez poděkování* (překlad autora).³⁶

36 / Showing interest in the object presented, while the effort made by the giver, which in negative-politeness societies might evoke expressions of gratitude is ignored, just as Spanish politeness generally takes the positive form of effusiveness, personal enthusiasm, admiration and praise of others, rather than negative forms like avoiding intrusions or apologizing without „thanks“.

Omluva

DEFINICE OMLUVY

Omluva je mluvní akt, kterým se mluvčí zodpovídá adresátovi za své jednání, které považuje za ohrožení tváře adresáta. Jedná se o mluvní akt, který je přímou reakcí na jiný akt, prostřednictvím kterého došlo k porušení konverzačních norem a společenského styku vůbec. Omluva je rovněž mluvním aktem, který podporuje veřejný obraz adresáta, ale také obraz mluvčího. Mluvní akt omluvy je téměř vždy součástí pragmatické makrostruktury, jež je složena ze dvou os:

1. na jedné straně dává najevo, že si je mluvčí vědom svých předcházejících aktů a určitým způsobem se ospravedlňuje;
2. na druhé straně se vyjadřuje k minulosti, a tedy součástí omluvy je uvedeno, že se tento minulý akt již nebude opakovat.

Omluva se tedy opírá od dvě časové roviny (*Promiňte, že jsem obtěžoval, už se to nestane / Perdona por haberle molestado, no volverá a pasar*). Pokud se zaměříme na analýzu omluvy detailněji, zjistíme, že se skládá z několika mluvních subaktů, než by se na první pohled mohlo zdát. Jednotlivé propozice subkatů jsou zřetelně rozděleny:

[výraz lítosti + vysvětlení + garance]

Prosím vás za prominutí, paní, ale já jsem to nevěděl, už se to nestane.

Le pido perdón, señora, no lo había sabido, no lo haré más.

Omluva odkazuje na čtyři podmínky, kterými byl akt narušující společenskou integritu vyvolán: omyl, nehoda, nutnost, opomenutí (Lange, 1984). Je to mluvní akt, který nebyl vyžádán adresátem, a má proto jistou autonomii. Ovšem může být adresátem požadován, proto se může stát odpovědí na adresátovu výzvovou repliku. Pokud mluvčí svého adresáta vyslyší, pak uskuteční mluvní reakci, čímž tento adresátův požadavek přijme a přiřkne mu situační relevantnost. Jestliže k reakci na straně mluvčího nedojde, dává tím mluvčí najevo, že adresátův požadavek za relevantní nepovažuje, čímž opět dává najevo, že veškeré jeho předcházející akty nenarušily žádnou společenskou či konverzační normu.

Není možno opomenout, že v současnosti mluvčí češtiny a španělštiny nerozlišují mezi mluvním aktem omluvy a mluvním aktem vyjádření lítosti. Ve většině případů, jak uvidíme níže, se tyto dva mluvní akty sémanticky neutralizují, neboť jsou součástí jakési diskurzivní makrostruktury. Z pohledu pragmatického se omluvy vydělují do dvou skupin:

1. mluvčí považuje za legitimní omluvit se (*Yo me disculpo*),
2. adresát přijímá mluvní akt omluvy od mluvčího, považuje jej za adekvátní a jeho reakce je ve většině případů přijetím omluvy, tj. odpuštěním (*Te he disculpado*).

Omluva jako mluvní akt se stala významným předmětem zájmu pragmatiků. Ve studii Fräsera (1990) bylo zformulováno deset strategií, kterými lze omluvu uskutečnit. Jedná se vlastně o mluvní akty skryté (*actos de habla encubiertos*), jejichž komunikační (ilokuční) funkce závisí na situačním kontextu:

1. dát najevo, že se omluva vyžaduje
2. potvrdit, že mluvčí je povinen se omluvit
3. nabídnout omluvu adresátovi
4. čekat, až adresát omluvu přijme
5. vyjádřit špatné svědomí mluvčího vůči způsobené škodě
6. požádání o prominutí
7. vyjádřit odpovědnost za způsobenou akci
8. vyjádřit slib vůči budoucnosti
9. výzva k uvedení nerovnovážného stavu do opětovné rovnováhy
10. odmítnutí.

Deset Fraserových strategií bylo podrobena několika úpravám na škále a u některých autorů došlo k terminologickému posunu, např. Cohen a Olshtain (1981) nebo Trosborg (1995), který uvedl, že mluvní akt omluvy je reaktivní replikou na výzvu nebo odmítnutí a že tyto dvě reakce utvářejí koherentní sekvenci (*adjacency pair*). Trosborgova práce je důležitá pro terminologickou stabilizaci se zřetelem k distribuci funkcí jazykových prostředků.

Jazykové prostředky se vydělují do skupin dle diskurzí funkčnosti: prostředky, které zvyšují ilokuční sílu omluvy (*upgraders*), a prostředky, které snižují míru urážky na straně adresáta (*downgraders*). Jsou to jazykové prostředky, které zvyšují zdvořilost uloženou v mluvním aktu omluvy najednou. Čeština nedisponuje vhodným termínem, proto si dovolíme ponechat původní anglický termín.

Upgradersy se dále rozdělují do několika skupin:

- a) přídavná jména, příslovce
 - b) zvolací částice
 - c) výrazy omluvné, lítosti
 - d) opakování
 - e) obavy
 - f) zesilovače

Downgraders se distribuují v podskupiny, které I) snižují urážku na straně adresáta a II) tuto urážku rozptylují:

Ia) zdvořilostní ukazatele	IIa) otázka na předchozí podmínky
Ib) výrazy podněcující	IIb) výrazy s funkcí předstírat nevinu
Ic) výrazy odvádějící pozornost	IIc) orientátory na budoucnost
Id) výrazy subjektivizace	IId) humor
Ie) výrazy zmírňující	IIe) výrazy satisfakce
If) výrazy pochvalné	
Ig) výrazy poutající pozornost	

Takto se teoreticky ustavuje základové schéma, které odkrývá pragmatickou podstatu omluvy všeobecně. Problém pro češtinu, jak jsme již uvedli, je terminologický, výrazy nemají v češtině svůj vhodný pragmaticky orientovaný ekvivalent, a je proto velmi komplikované je užívat v praktické analýze mluvniho aktu. Přesto se pokusíme do naší analýzy tyto termíny zpracovat, i když si uvědomujeme, že některé jejich užití může v textu působit kostrbatě.

OMLUVA V ČEŠTINĚ

Omluva v češtině se uskutečňuje prostřednictvím explicitních performativních formulí, a to v situacích oficiálních a v situacích formálních. Struktura obvykle nese dva až tři větné prvky: $F + p_1 + p_2$, které dají vzniknout složité struktuře $F[p_1(p_2)]$, kde F je explicitní formule s performativním slovesem, p_1 je propozice, která obsahuje ohrožující akci, za niž se mluvčí cítí být zodpovědný, a p_2 je propozice obsahující motivy, které způsobily p_1 . Tyto typy struktur jsou v češtině konvenční.

F může být realizováno slovesem *omlouvát se*, p_1 je zapojena spojkou *že* a p_2 je zapojena odporovací spojkou *ale* jako v příkladu:

Omlouvám se (za to), že jsem nedorazil včas, ale měl jsem dopravní problémy.

V prostředí formálním se ještě tato struktura posílí jakousi autoreferencí mluvního aktu, a to vložním ukazovacího zájmena *tímto*, a také explicitní referencí adresáta zájmenem *vám* (*Omlouvám se vám tímto, že ...*).

Propozice p2 pak obsahuje motivy, které vedly k uskutečnění propozice p1, nicméně tyto motivy mohou narušit podmínku upřímnosti tím, že se nemusí zakládat na pravdě. Grepl (1995: 621) uvádí, že *motivы nutně nemusejí být pravdivé, nýbrž pádné, přesvědčivé, neoddiskutovatelné či nezvratné*. V situacích s vysokou oficiálností, protokolárností nedochází k pronesení propozice p2 v komplexní struktuře, neboť propozice p2 tvoří samostatnou větnou strukturu. Funkce propozice p2 v samostatné výpovědi v sobě obsahuje více naléhavosti, omluva nabírá na důležitosti a je uvedena prostřednictvím spojky *totiž*:

F – omlouvám se, že p1. <i>Totíž</i> p2:	vyšší naléhavost
<i>Omlouvám se, že jsem nezavolal. Měl jsem totiž rozhovor s ministrem.</i>	

x

F- omlouvám se, že p1, <i>ale</i> p2:	nižší naléhavost
<i>Omlouvám se, že jsem nezavolal, ale měl jsem pohovor.</i>	

Kromě explicitních performativních formulí se v češtině vyjadřuje omluva také konvenčními výpovědními formami. Jde o souvětné struktury s evaluační funkcí uloženou v sémantice sloves *mrzet*, *litovat*, *být líto*, které tvoří jádro propozice p1. Propozice p2 je pak zapojena spojkově prostřednictvím *že* nebo vztažným zájmenem *co*: *Mrzí mně, že jsem ti ublížil / Je mi líto, co jsem udělal / Odpusťte, že jsem se takto choval*. Jde o asertivní strukturu, která ovšem v kontextu nabývá komunikační funkce omluvy. Je možné také zakomponovat explicitně vyjádřeného mluvčího, což ilokuční sílu výpovědi znásobuje: *Nezlobte se na mně, že jsem nepřišel, ale nebylo mi dobře*.

Kromě shora uvedeného existuje v češtině ještě jeden indikátor komunikační funkce omluvy: jde o struktury jaksi vůči shora uvedenému defektní. Z komplexní struktury se vypouští propozice p1, kde je uveden ohrožující akt. Jeho vypuštěním se omluva stává méně zatíženou negativním významem, a může se tak jevit jako zdvořilejší:

Omlouvám se, ale měl jsem pohovor / Odpusťte, ale vlak měl zpoždění / Mrzí mě to, ale nefunguje mi telefon.

Ještě výraznější redukce je pouhá performativní výpověď: *Omlouvám se / Je mi to líto / Promiňte / Prosím za prominutí / Pardon / Nic ve zlém* atp. Jde o výpovědi, které jsou užity v případech, že a) mluvčího chování nemá žádné ospravedlnění, b) jeho chování bylo způsobeno vnějšími vlivy (např. při jízdě v autobuse, když mluvčí zavadí vlivem jízdy vozidla o spolucestujícího).

STRATEGIE PRO INDIKACI ILOKUČNÍ SÍLY

Pro ilokuční sílu, kterou mluvčí uloží do výpovědi a která vychází z jeho záměru, sahají uživatelé češtiny po různých strategiích. Jde o strategie, jimiž lze modulovat ilokuční sílu v mluvním aktu omluvy (*illocutionary force indicating devices*; Fraser a Nolen, 1981).

1. výrazy špatného svědomí: slovesa *litovat*, *omlouvat se*, *promiout*, *odpustit*;
2. nabídka omluvy prostřednictvím imperativních struktur (*Přijměte moji omluvu*), modální struktury (*Chtěl bych se omluvit, že...*), přímé žádosti (*Žádám vás o prominutí*);
3. požádání o omluvu: *Promineš mi to? / Odpustíš mi? / Omluvíte mne?*;
4. uznání chyby: *To byla moje chyba / To je mojí vinou / Vina je na mé straně*;
5. vyjádření nezáměrnosti: *To bylo nechtíc (nechtěně) / To jsem nechtěl / To nebylo schválně / Neudělal jsem to schválně / To nebylo naschvál*;
6. uznání pravdy na straně adresáta: *Omlouvám se, máte úplnou pravdu; Je mi líto, samozřejmě s vámi souhlasím*;
7. stud: *Ani nevíte, jak se stydím, že... / Je hanba, že... / Je ostuda (ostudné), že...*
8. uznání motivů: *Promiňte, neviděl jsem vás / Odpusťte, měl jsem si to lépe připravit / Omlouvám se, mohl jsem přijít dříve*;
9. odmítnutí viny: *Promiňte, na dálnici došlo k nehodě / Za takových podmínek je složité zpracovat všechna data / Omlouváme se, ale nebylo v našich silách splnit všechny vaše požadavky.*

Kromě výše uvedených strategií se mluvčí češtiny ubírají též k nápravě škody a znovunastolení společenské rovnováhy mezi mluvčím a adresátem. Výpovědi, které se k tomu užívají, jsou orientovány na budoucnost: *Ihned to napravím / Okamžitě se do toho pustím / Dám vám vědět hned, jakmile to bude hotovo.* Je možno také formulovat hypotézu: *Bude-li něco v nepořádku, ozvěte se a problém vyřešíme.* S touto strategií se pojí rovněž utvrzení adresáta, že se ohrožující akt nebude opakovat: *Už se to nestane / Bylo to naposled / Propříště se to nebude opakovat.*

UPGRADERY V ČEŠTINĚ

V češtině se užívají přídavná jména a příslovce jako intenzifikátory (*Velice se omlouvám / Je mi velmi líto / Strašně mě to mrzí / Je mi to strašně moc líto.* K jejich užití dochází tehdy, pokud došlo k velmi vážnému ohrožení adresáta, kdy jde na jeho straně o velmi silnou urážku. Tento typ situace může vést k tomu, že mluvčí tuto naléhavost pocítuje a omlouvá se expresivními prostředky: *Ježíši, promiňte / Proboha, omlouvám se.* Je možné také reduplikovat omluvu užitím po sobě jdoucích performativních sloves: *Promiňte, omlouvám se.* Prostředky, které zvyšují účinek omluvy, jsou také výpovědi orientující se na zájem mluvčího na současném stavu adresáta: *Promiňte, nestalo se vám nic? / Omlouvám, je všechno v pořádku? / Neublížil jsem vám? / Neublížila jste si?*

DOWNGRADERY I. TYPU V ČEŠTINĚ

Jako zdvořilostní identifikátor se v češtině používá *prosím* jako prototypický prostředek k zeslabení urážky na straně adresáta: *Uklidněte se, prosím / Neplačte už, prosím.* K zeslabení lze přistoupit také minimalizačními strategiemi. Použitím deminutiv se závažnost výpovědi snižuje: *Promiňte, přišel jsem trošičku pozdě / Promiňte, potřeboval bych na to ještě hodinku.* Minimalizační strategie se užívají v situacích, kdy mezi komunikanty je určitá familiárnost, známost. Naopak v situaci, kdy

má adresát omluvy nad mluvčím moc, může tuto minimalizační strategii odhalit: *Promiňte, paní učitelko, ale trochu jsem se zdržel – Trošku? X Promiňte, paní učitelko, že jsem se opozdil – V pořádku, sedni si.*

Pokud má mluvčí nad adresátem moc, může docházet k omluvě prostřednictvím výrazů odvádějících pozornost: *Nikdy se mi nic podobného nestalo / Promiňte, vždyť se nic vážného nestalo / Myslím, že se více méně nestalo nic závažného.* V tomto případě se ovšem prohlubuje nesoulad mezi mluvčím a adresátem a tato strategie je v češtině považována za nezdvořilou, neboť manipuluje se skutečností.

Ve veřejném prostoru, např. mezi politiky nebo politikem a moderátorem se objevují v omluvách výrazy subjektivizace: *Promiňte, že vám skáču do řeči, ale nemohu s vámi souhlasit / můj názor je zcela opačný / zřejmě jste mne nepochopil.* Jsou to omluvy velmi agresivní, nicméně jsou docela časté v rozhovorech, kde se vlastně nejedná o žádné ohrožení adresáta, neboť s tímto typem vzájemného nesouladu se předem počítá. Samozřejmě pak tento typ rozhovoru působí modelově, neboť je veřejným projevem autorit; pokud se takto mluvčí v běžném rozhovoru řečové chovají, je toto chování nezdvořilé.

Mluvčí češtiny také používají příslovce *pouze* a *jen* jako výrazy zmírňující: *Omlouvám se, pouze jsem chtěl vyjádřit svůj názor / Lituji, jen jsem prošel / Lituji, pouze jsem se zeptal.* K této skupině se řadí i zvláštní idiosynkratická výpověď s jádrem na slovese *myslet*: *Já jsem myslel, že je to tak správně / Myslel jsem, že je všechno zboží v pořádku.* Jde o omluvy pragmaticky nesprávné, jednak se mluvčí orientuje pouze na své vlastní motivace, a jednak se neomlouvá, nepovažuje totiž svůj akt za akt ohrožení druhého. V prostředí sociální blízkosti může adresát reagovat ironicky: *Jeden myslel a přišel o oko.*

V případě výrazů pochvalných se v češtině uplatňují částice *tak*, *dobře*, *tedy*: *Dobře tedy, já se ti omlouvám / Promiň, tak já se tedy omlouvám.* Jejich užití se omezuje na neformální komunikační situace. Tyto omluvy spadají spíše do uvolněného mluvního stylu. Adresát může mít i takový dojem, že omluva je vynucena.

Posledním typem výrazů jsou výrazy poutající pozornost. Fungují jako jakési otázkové dovětky: *Však už se nějak domluvíme, ano? / Jestli*

chcete, sejďeme se ve vhodnější dobu, souhlasíte? I zde se jedná o manipulativní techniku, která vlastně není řádnou omluvou. Je to projev nezdrovilosti. Jde o mluvní akt nátlakový.

DOWNGRADERY II. TYPU V ČEŠTINĚ

Pro rozpuštění, rozptýlení urážky na straně adresáta si český mluvčí poslouží strukturou, kterou ověřuje, zda došlo k splnění předcházejících podmínek. Užívají se výrazy *opravdu*, *doopravdy*, *vážně*, *vskutku*, *fakt/icky*, které jsou součástí propozice p2: *Omlouvám, že jdu pozdě, ale skutečně jsme se domluvili na pátou hodinu?* / *Lituji, ale skutečně jste nic nezanedbali?* K této strategii se řadí rovněž orientátory na budoucnost: *Už se to nestane* / *Bylo to naposled* / *Propříště se to nebude opakovat*. Tyto věty ovšem nejsou jen součástí mluvního aktu omluvy, ale mohou být také reakcemi adresáta, který má nad omlouvajícím se moc. Například otec se po synově omluvě může ke skutečnosti vyjádřit výpovědí *To bylo naposled*, kterou celou sekvenci omluvy uzavírá právě on.

OMLUVA VE ŠPANĚLŠTINĚ

Ve španělštině se explicitní performativní formule užívají méně často, kromě situací s vysokou mírou oficiálnosti: *Me disculpo abiertamente ante todos ustedes y expreso mi personal humildad*. Struktura mluvního aktu omluvy může obsahovat dva nebo tři větné elementy: F + p1 + p2, které utvářejí mluvní akt složený ze subaktů. Stejně jako v češtině zde F znamená explicitní performativní sloveso, které řídí subordinované propozice p1 (obsahující ohrožující akt) a p2 (obsahující motivy mluvčího). Tento typ omluvy ovšem nebyli schopni mluvčí španělštiny přijímat bez rozpaků. Chápali, že se jedná o omluvu, ale považovali ji za příliš oficiální, strojenou, přehnanou, a dokonce jeden z nich uvedl, že působí na španělštinu příliš cize. Respondenti uváděli, že ve španělštině se takto omluvy nevyjadřují, že je potřeba omlouvat se

mnohem více solidárně. Nicméně i tak je potřeba se pozastavit nad gramatickými strukturami, které jsou nositelkami mluvnického aktu ve složité konstrukci:

F (nezávislé), p1 + p2

Lo siento. Llego tarde, pero es que ha habido un accidente.

F(p1 substantivizace) – zastírání původce děje

Siento haberlo hecho.

F(p1) + p2

Siento haberlo hecho. Fue sin querer.

F(p1) pero p2

Siento tener que decírtelo, pero debes saberlo.

STRATEGIE PRO INDIKACI ILOKUČNÍ SÍLY

Ve španělštině existují stejné strategie pro indikaci síly ilokuce uložené v mluvnickém aktu. Oba jazyky se ve strategiích prakticky překrývají.

1. výrazy špatného svědomí: slovesa *sentir, lamentar, disculpar, perdonar* ve strukturách jako *Lo siento / Siento que... / Discúlpame / Perdóname / Le pido perdón (disculpas);*
2. nabídka omluvy: slovesa *dar, presentar* jako ve strukturách *Te doy mis excusas / Le presento mis disculpas;*
3. žádost o omluvu: slovesa *disculpar* a *perdonar* jako ve strukturách *¿Me disculpas? / ¿Me perdonas?;*
4. uznání viny na straně mluvčího: *Lo siento, es mi culpa / Es por mi culpa / Lo lamento;* mluvčí španělštiny rovněž užívají přenesený význam *Yo soy lo peor, Esto no tiene excusas, Soy un bárbaro;*
5. vyjádření neintencionalnosti, nezáměrnosti: *No era mi intención / Fue sin querer / No ha sido adrede;*

6. uznání důvodů na straně adresáta: *Oye, tienes (toda) la razón / Es cierto lo que dices, lo siento;*
7. stud: *Me da vergüenza / No sabe la vergüenza que me da haberlo hecho;*
8. uznání motivů: *Perdona, no te he visto / Lo siento no he podido venir antes / Lamentablemente no oí el teléfono;*
9. odmítnutí viny: impersonální konstrukce *Se me ha roto el reloj / Ha habido un accidente de tráfico / Con este tráfico no se puede llegar a tiempo.*

Další skupinu strategií utváří nabídky k ustavení rovnováhy mezi mluvčím a adresátem. Jde o struktury odkazující na blízkou budoucnost: *Lo haré ahora mismo / Lo repararé inmediatamente / No se preocupe / Le llamaremos lo antes posible.* Je možno také využít hypotézu: *Si hay algo mal, ya lo corregiremos.* Poslední strategií jsou výpovědi utvrzující adresáta, že se ohrožující čin nebude opakovat: *No te preocupes, no volverá a pasar / La próxima vez prometo estar aquí a tiempo / A la próxima tendré más cuidado.*

UPGRADERY VE ŠPANĚLŠTINĚ

Těmito výrazy mluvčí španělštiny dosahuje zvýšení efektivity omluvy. Adresát pak takovou omluvu přijímá mnohem snáze.

Mezi nejtypičtějšími prostředky jsou příslovce (*Lo lamento mucho / Siento muchísimo lo que ha pasado / No sabes cuánto lo siento*). Užívají se v případech velmi silné urážky adresáta. Mluvčí španělštiny také užívají v omluvách zvolací výrazy, které do mluvního aktu vnášejí emoční hodnotu: *Uy, perdona / Ay, lo siento / Doooos, me equivoqué.* Escandel Vidalová (1993) je považuje za tzv. *elementos de apertura*. Tyto prostředky se ovšem nemohou užívat tam, kde má adresát nad mluvčím moc, což potvrzuje Klaver (2008).

Další strategií typicky španělskou je oznamovací struktura, prostřednictvím které dává mluvčí svému adresátovi najevo, že jeho

záměrem je omluvit se, kdyby náhodou adresát tento typ záměru u mluvčího nerozpoznal: *Perdona, te pido disculpas / Lo siento, discúlpeme, por favor*. V situacích familiárnosti nebo v případě velmi vážné urážky adresáta může dojít k omluvě ihned po ohrožujícím aktu, tedy v minimálním časovém sledu. Omluva je pak zatížena touto časovou tísní a působí nepřipraveně: *Lo siento, lo siento / Lo siento, de verdad, lo siento*. Dochází zde k opakování základní omluvové lokuce *lo siento*.

Jinou strategií jsou také otázky po stavu adresáta poté, co byl vystaven ohrožujícímu aktu: *Perdón, ¿está usted bien? / Siento llegar tarde, ¿estás esperando desde hace mucho? / Uy, ¿le ha pasado algo?* Jako poslední strategie se užívá nabídka nastavení rovnovážného společenského stavu: *No te preocupes, en cuanto pueda lo traeré / Lo firmaremos lo antes posible / En seguida voy*.

DOWNGRADERY I. TYPU VE ŠPANĚLŠTINĚ

Jako zdvořilostní identifikátor prototypický pro španělštinu funguje výraz *por favor*, kterým se snižuje urážka na straně adresáta. Je to mluvní akt, který se obvykle uskutečňuje v imperativu, jehož impozitivní síla je snížena právě výrazem *por favor*: *Tranquilízese, por favor / No llores, por favor / Por favor, no se preocupe que no pasa nada*. Minimalizační strategie se může uskutečnit prostřednictvím deminutivních výrazů, které snižují míru adresátovy urážky: *He llegado un poquito tarde, pero ya estoy aquí / Perdona por hacerte esperar cinco minutitos, pero es que ... / Bueno, podría haber pasado algo más grave, sólo está rayadito por aquí* (u automobilové nehody).

Další kategorií prostředků jsou výrazy odvádějící pozornost. Patří sem především *algo así, más o menos*, jako ve výpovědích *Perdone, nunca me ha pasado algo así / Lo siento creo que no ha pasado nada, más o menos*. Nicméně dle studií Klavera (2008: 57) rodilí mluvčí španělštiny obvykle při omluvách nic nezastírají. Tento typ omluvy je tedy ve španělštině poměrně málo frekventovaný, stejně jako výrazy subjektivizace. Ty jsou totiž typické pro angličtinu, např. ve výpovědi *I don't*

think you didn't understand me well, anebo v češtině ve výpovědi *Pro miňte, ale nemyslím si, že jste mne špatně pochopil*. Proto je ve španělštině nemožná konstrukce **Lo siento pero no creo que usted me haya comprendido mal*. Manipulace na subjektivní dojem ze situace se ve španělské omluvě neobjevuje.

Na druhou stranu jsou typické výrazy zmírňující: *solamente, sólo, tan sólo*, které jsou užívány ve výpovědích typu *Lo siento, solamente quise ayudarte / Perdóname, tan sólo he preguntado*. Existují prostředky, které jsou chápány jako určité ukazatele modality: *pues, pero es que, bueno, o sea, pues nada*. Příkladem takových výpovědí jsou *Bueno, pues perdóname / Disculpa, pero es que no me he dado cuenta / Pues hijo mío, lo siento de verdad*. Podle pozorování, které provedl Klaver (2008: 59), se zdá, že tyto prostředky nejsou zcela adekvátní pro formální komunikační události, zatímco jejich frekvence je velmi vysoká v situacích neformálních; jedná se tedy o prostředky omluv velmi hovorových.

Je zajímavé sledovat, že mluvčí španělštiny pohybující se spíše v prostředí solidarity užívají mluvní akt omluvy jako určitý typ pozvání, které má za následek zredukovat ztrátu na straně adresáta. Jedná se otázkové struktury na konci mluvního aktu: *Oiga, no se lo tome mal, ¿vale?* / *Bueno, pues lo siento, ya nos pondremos de acuerdo de alguna forma, ¿te parece?* Tyto otázkové dovětky mohou fungovat samozřejmě také jako výrazy přitahující pozornost. V prostředí solidarity je možno se takto omlouvat, neboť právě solidární prostředí má vést mluvčí k upuštění od negativních psychických stavů způsobených vzájemným nesouladem. Je to způsobeno i tím, že konverzační nesoulad, názorový střed a vstup na pole konfliktности není ve španělštině negativním jevem, spíše je to součást řečové kultury, která pak všechny mluvní akty modifikuje v jejich pragmatické funkci.

DOWNGRADERY II. TYPU VE ŠPANĚLŠTINĚ

Jazykové indikátory pro rozpuštění urážky na straně adresáta jsou otázky po splnění předchozích podmínek, jako v příkladu *Lo siento mucho, pero ¿de verdad estás seguro de que habíamos quedado hoy?* Jiným příkladem této před-podmínky by byla výpověď *Perdona, pero ¿es cierto que realmente ha sido un problema?* S touto strategií velmi úzce souvisí i užívání otázkových dovětek *¿de verdad?* a *¿de veras?* jako výrazů překvapení, jejichž prostřednictvím se mluvčí snaží předstírat svou nevinu. Ve formálních komunikačních situacích se může mluvčí opřít o podmínky, které měly být splněny, ale nebyly splněny jeho vinou. Mluvčí tak ustavuje prostředí nutnosti, naléhavosti, aby pohnul adresátem a donutil jej k nějaké aktivitě, čímž jej nutí zapomenout na urážku: *Bueno, bueno, pues lo siento, pero ahora vamos bien, ya estamos aquí y podemos empezar.* Jedná se o velmi manipulativní strukturu a domníváme se, že v češtině by byla považována za nezdvořilou. Ve španělštině je to součást zdvořilosti, neboť lpět na urážce a zároveň trvat na tom, aby se mluvčí omlouval, je v podstatě v rozporu s emočním rozpoložením v prostředí solidaritního sdílení. Prostředí naléhavosti je ještě zdůrazněno opakováním (*¡Vamos, vamos, hala, adelante!*).

Velmi zajímavým zjištěním je rovněž užívání humoru a ironie v komunikačních situacích vyžadujících omluvu. Klaver (2008: 61) uvádí, že *sociální vzdálenost a sociální moc nemají, zdá se, přílišný vliv na užívání této strategie [humoru a ironie] a mluvčí španělštiny raději užívají humor jako strategii pro odvedení pozornosti u osoby, která byla uražena* (překlad autora).³⁷ V češtině by se taková možnost humoru či ironie rozhodně záležela na tom, je-li mluvčí adresátovi nějak podřízen, je-li mezi nimi sociální vzdálenost atp. Humor je tedy ve španělštině častější strategií než v češtině. Ve španělštině je méně nebezpečný, v češtině je jeho užití téměř vždy problematické, zejména pak v situaci, kdy došlo k ohrožení, a kde je tedy potřeba se omluvit. Humor totiž snižuje váhu mluvního aktu, a to je v českém řečovém styku považováno za konfliktní.

37 / *La distancia social y el poder social no parecen tener mucha influencia sobre el uso de esta estrategia y [...] los hablantes nativos del español prefieren utilizar el humor como estrategia para distraer a la persona que han ofendido.*

ANTICIPOVANÉ OMLUVY A OMLUVY V PŘENESENÉM VÝZNAMU

Omluva jako mluvní akt, který primárně odkazuje na minulé ohrožující akty, prošla také společenskými proměnami do té míry, že mluvčí mohou vyjadřovat omluvu i za to, co teprve nastane. Jde o typ mluvního aktu, který je typický pro společnosti západního světa. V našem civilizačním okruhu chápeme jako povinnost vyjádřit lítost nad tím, že se v budoucnosti něco stane: *Perdona que te lo diga / Lo siento, pero no será posible que te vayas de excursión*. Tyto výpovědi se uskuteční v okamžiku, kdy mluvčí plánuje (anebo ví, že nastanou) určité nepříjemné budoucí akty, kterým se nemůže vyhnout. V češtině jsou předčasné omluvy rovněž možné: *Je nám líto, ale někteří z vás budou muset naše pracoviště opustit*.

Jazykové prostředky omluvy fungují jako diskurzní indikátory pro střídání konverzačních replik. Ve španělštině jsou nejčastějšími právě neperformativní výrazy *perdona y disculpa* a varianty s výrazem *perdón* jako v příkladech *Disculpe, disculpe, me deja hablar, por favor / Perdón, perdona que te interrumpa / Perdón, Mario, sí que tienes razón, pero la situación no está tan grave como parece*. V češtině jsou tyto diskurzní identifikátory rovněž možné. Jsou jimi výrazy *promiňte* a v mnohem menší míře *odpusťte*. Rozdíl je však ve frekvenci jejich užití. Ve španělštině totiž mohou mluvčí hovořit zároveň, jde o jakousi konverzační syntézu, která je idiosynkratická, tedy jde o kulturní konverzační zvyklost. V běžném hovoru se tedy střídání replik vynucuje ve španělštině těmito prostředky mnohem více než v češtině, neboť v české kultuře je skákání do řeči považováno za projev neslušnosti; sledujeme-li televizní debatu, můžeme vnímat, že pokud k takovému řečovému souboji dojde, budou se mluvčí ohrazovat vůči partneru v komunikační události právě omluvou a zároveň vytýkáci výpovědí *Promiňte, ale neskákejte mi do řeči / Promiňte, nechte mne domluvit*.³⁸

38 / Sledujete-li diskurzní pořad ve španělské televizi, zjistíte, že role moderátora jde zcela jiná. Hosté-mluvčí hovoří najednou, nenechají jeden druhého dokončit repliky, hovoří někdy i několik mluvčích zároveň a, jak se zdá, této debatě posluchači rozumějí. Pokud by totiž nerozuměli, moderátor by zasáhl. Ovšem nestane se tak. Pro Španěly je to základní konverzační vlastnost – svobodné rozhodnutí, kdy promluví, vychází z podstaty toho, kdo chce něco říct, nikoliv z toho, koho poslouchám.

Výraz *perdón* a *promiňte* mají také v obou jazycích metadiskurzivní funkci. Lze ji spatřit např. v situaci, kdy mluvčí je nucen svůj projev přeformulovat: *En 2004 casi el 78 por ciento, perdón, 68 por ciento del funcionariado no había estado de baja*. Zdvořilostní funkce výrazu *perdón* lze také registrovat v mluvních aktech asertivních, kde je používán pro vyjádření nesouhlasu: *Con perdón, me parece todo un poco una historia / Perdón pero no es verdad lo que dice*. Strategie spočívá v tom vyjádřit nesouhlas, a ještě před ním vyjádřit jakousi kvaziomluvu. Stejně se užívají tyto strategie i v češtině: *Promiňte, ale nemyslíte si, že pravda je na straně občana?*

Součástí španělské zdvořilosti je také výraz lítosti *siento* a *lo siento*. Z hlediska diskurzního se jedná o indikátory nepřímých mluvních aktů. Tyto mluvní akty, jak uvádí Haverkate (1994: 100) mají specifickou funkci zmírňovat perlokuční efekt. Mluvčí, kteří užívají tuto strategii zařazováním stereotypizované formule '*lo siento*', se snaží zmírňovat negativní dopady zapříčiněné přenosem nepříjemných zpráv adresátovi. Všimněme si, že se zřením k jeho významu, vyjadřuje výraz '*lo siento*' empatii nebo sympatii vůči adresátovi, a to tak, že vynikajícím způsobem dosahuje účelu, ke kterému je indikován (překlad autora).³⁹

Sloveso *sentir* je schopno do sebe pojmout dva různé pragmatické významy. Všimněme si výpovědi *Carlos siente haber revelado el misterio*, což je výpověď, jejíž přísudek není performativním slovesem, nýbrž jde pouze o přísudek neperformativní. Naproti tomu výpověď *Siento mucho haberlo roto* už nabývá svého performativního statusu a je tak možno ji považovat za zdvořilý mluvní akt omluvy.

Funkce výrazu *lo siento* se přibližuje frazeologické lokuci právě svou schopností vyrovnávat negativní odpovědi: A: *¿Me podrías acercar a casa*, - B: *Lo siento. No puedo, hoy estoy apurado*. Mluvčí španělštiny navíc upřednostňují užití osobního zájmena jako syntaktického prostředku, který podporuje důležitost motivů omluvy:

39 | [...] con la función específica de producir un efecto perlocutivo atenuador. Los hablantes que aplican esta estrategia utilizando la fórmula estereotipada *Lo siento*, intentan reducir los efectos negativos inherentes a la transmisión de mensajes desfavorables para el interlocutor. Obsérvese que, en virtud de su contenido léxico, *Lo siento* expresa empatía y simpatía por el interlocutor, de modo que funciona perfectamente para conseguir la finalidad comunicativa indicada.

A: *¿Puede usted ayudarme con la balanza?*

B: *Lo siento, me llaman a la dirección.*

A: *Oye, hace falta hacer cosas, ¿eh?*

B: *Lo siento, me tengo que marchar.*

Reakce mluvčího B jsou ospravedlněním toho, že nemůže vykonat to, k čemu byl vyzván nebo o co byl požádán. Mluvčí A tak rozpoznává, že mluvčí B není schopen uskutečnit akt z důvodů mimo jeho vůli. Bez osobních zájmen by tak mohlo dojít k nedorozumění prostřednictvím nedostatečného sdělení důvodů:

A: *¿Puede usted ayudarme con la balanza?*

B: *Lo siento, el tiempo corre / Lo siento, mi hijo está en el hospital.*

Mluvčí B v tomto případě vyjadřuje mluvní akty nepřímé. Aby takto mohly zůstat, je potřeba do nich vložit ještě další prvky, aby bylo ospravedlnění mluvčího B skutečně relevantní: *Lo siento, mi hijo está en el hospital y ahora mismo me tengo que ir a verlo.*

Podobné pragmaticko-diskurzivní charakteristiky vykazuje také sloveso *temerse*, jehož funkce je rovněž zmírňovat ohrožení na straně adresáta. Zaregistrovali jsme jeho užití v následujících funkcích:

- a) Jde o primární, doslovný význam. Mluvčí vyjadřuje své obavy o to, že určitá aktivita může být ohrožující:

Me temo que sean pocos / Va a ser difícil, me temo, ¿no?

- b) Jde o indikátor, který uvádí nesouhlas mluvčího:

Pero, me temo, señor Matutes, que Luiz Rodríguez apuntaba un poco más allá.

- c) Jde o omluvu se stejnou funkcí jako *lo siento*:

*Me temo que para esta tarde no queda ni una plaza libre
Lo siento, para esta tarde no queda ni una plaza libre.*

Strategie stejného typu se užívá i v češtině; užívá se sloveso *obávat se*, které může být užito jako zastírací prostředek, nebo prostředek nezastírací:

- a) Jako zastírací prostředek se užívá tehdy, když mluvčí ví s jistotou, že nebude moci určitou aktivitu vykonat:
Obávám se, že dnes nebudu moci vystupovat = Víím, že dnes nebudu moci vystupovat.
- b) Jako nezastírací prostředek se užívá tehdy, když si mluvčí není jist tím, zda aktivitu vykoná či nikoliv:
Obávám se, že dnes nebudu v kanceláři = Myslím si, že dnes nebudu v kanceláři.
- c) Třetí funkcí je pak zmírňování negativní zprávy:
Obávám se, že vám budu muset sdělit něco nepříjemného.

Výrazů *perdona* a *promiňte* se rovněž užívá v situacích, kdy je potřeba prolomit ticho a provést kontakt s neznámým: *Promiňte, nevíte, kolik je hodin? / Perdona, ¿sabe qué hora es?* Tyto prostředky jsou tedy velmi blízko svou funkcí k pozdravům v širším slova smyslu.

Mluvní akty komisivní

PRAGMATICKÁ STRUKTURA KOMISIVNÍHO AKTU

Mezi mluvní akty komisivní patří ty, jimiž chce mluvčí vytvořit zisk na straně adresáta. Celou soustavu mluvních aktů komisivních utvářejí sliby, návrhy a pozvání. V pragmatice se pracuje také s termínem mluvní akt kompromisivní. Struktura mluvního aktu je v tomto případě podložena třemi podmínkami:

- a) základní podmínka
- b) podmínka upřímnosti
- c) podmínka obsahu

Podmínka základní musí splňovat předpoklad, že mluvčí chce něco vykonat ve prospěch adresáta. Podmínka upřímnosti spočívá na faktu, že mluvčí, pokud něco nabízí adresátovi, koná upřímně. Nakonec podmínka obsahu nutí mluvčího vyjádřit přímo či nepřímo laskavost v konkrétní výpovědní struktuře. Kromě toho definuje základní podmínka rovněž to, které výpovědní formy či výrazy (*locuciones*) jsou konvenční pro vyjádření nabídky, např. prostřednictvím performativního nebo neperformativního slovesa.

V této části analýzy se budeme věnovat také dalším podmínkám, které utvářejí mluvní akty komisivní: jsou jimi schopnost (*habilidad*),

přijatelnost (*aceptabilidad*) a důvodnost (*razonalibilidad*). Jedná se o tři extralingvistické prvky, které řídí užívání jazykových prostředků, formulí a forem pro vyjádření slibu, pozvánky a návrhu. Tyto prvky jsou základními předpoklady mluvčího o podmínkách, ve kterých se nachází adresát. V pragmalinguistice se těmito prvkům přiřazuje název předcházející podmínky (*condiciones previas*).

NABÍDKA A NÁVRH V ČEŠTINĚ

V češtině jsou mluvní akty komisivní uskutečňovány prostřednictvím a) tematizace předpokladu, b) oznamovací formou, c) tázací formou, anebo d) složitou strukturou podmínkovou.

Tematizace předpokladu se vyskytuje v mluvních aktech, v nichž mluvčí materializuje slovně předpokládanou možnost. Užívá k tomu výrazy *patrně*, *třeba*, *možná* jako ve výpovědích *Patrně by sis dal kávu* / *Třeba bychom si mohli dát kávu* / *Možná by sis dal i pivo*. Jedná se o struktury, které mají oznamovací formu.

Otázková forma se pak vyskytuje v mluvním aktu nepřímém: *Co abychom zašli do kina?* / *Nechtěl bys jít do kina?* / *Půjdeš se mnou do kina?* V komunikativních situacích, v nichž mluvčí vyjadřuje nabídku adresátovi, ale v nichž zároveň netrvá na uskutečnění aktu, jsou typickými strukturami podmínková souvětí: *Jestli chceš, mohu ti pomoci*.

Pozvánka a návrh se obvykle nerealizují prostřednictvím performativních formulí; sloveso *pozvat* a *navrhovat* nemohou figurovat v performativním schématu F(p): **Zvu tě, abys šel se mnou na oběd* / **Navrhují, abyste šli se mnou do kina*. Takové výpovědi působí nepřirozeně. Je tedy pravidlem, že mluvní akt komisivní není nutno uzavírat do performativního rámce, neboť by měl být pro mluvčí zcela jasně zřetelný ve své komunikační funkci i bez tohoto rámce. Navíc nabídka a návrh se v češtině uskutečňují prostřednictvím druhé osoby singuláru/plurálu a jsou orientovány na budoucnost.

Předcházející podmínka schopnosti je vyplněna především slovesem *moci* ve dvou modalitách: v indikativu a podmiňovacím způsobu, jako

v *Mohu ti pomoci / Nech to být, to bych mohl udělat já / Můžu to udělat, ty si sedni*. Podmínka schopnosti se může (ale ne nutně vždy) v mluvním aktu komisivním vyjádřit pomocí negace, pokud se jedná o otázku: *Nemohu ti pomoci? / Nemohl bych ti pomoci? - *Nemohu ti pomoci / * Nemohl bych ti pomoci*. Negace je tedy v tomto případě podmíněna otázkovou intonací.

Předcházející podmínka přijatelnosti užívá sloveso *chtít* v oznamovacím nebo podmiňovacím tvaru, jako v *Chceš, abych ti pomohl? / Chtěl bys, abych ti pomohl?*; v hovorovém stylu pak *Chceš s tím pomoci?* Otázky mohou být v záporu; negace je v tomto případě znakem zdvořilosti, neboť se nejedná o mluvní akt imanentně nezdvorný, takže rozdíl je pouze stylistický: *Chceš jít do kina? – Nechceš jít do kina? / Chtěl bys jít do kina? – Nechtěl bys jít do kina?*

Otázka se jako prostředek užívá také se slovesem *mít* v nabídkách jako v *Mám jít s tebou? / Mám ti pomoci? / Mám tě doprovodit?*, které rovněž mohou být negovány: *Nemám jít s tebou? / Nemám ti pomoci? / Nemám tě doprovodit?* V češtině jsou otázky v první osobě jinak nemožné: **Půjdu s tebou?* V současném jazyce se ovšem i taková otázka vyskytla jako možnost: *Přijedu pro tebe v šest? / Vyzvednu tě jako obvykle?* U těchto výpovědí se domníváme, že původně do české pragmatiky nepatřily a že sem pronikají vlivem cizích jazyků, kde jsou tyto typické: ve španělštině je běžné slyšet *¿Te recogo a las seis?* nikoliv jako otázku, ale jako nabídku, rovněž v angličtině se lze s takovou výpovědí setkat (*Pick you up at six?*).

Třetí podmínka je podmínkou důvodnosti. Jde o valorizační strategii uskutečněnou v oznamovacím mluvním aktu; obsahuje přídavná jména a příslovce s funkcí hodnotící: *Bude lepší, když to udělám já* (oznamovací) / *Bylo by lepší, kdybych to udělal já* (podmiňovací způsob). Podmínka důvodnosti může být vyslovena také otázkou *Potřebuješ pomoci?* Rovněž podmínka důvodnosti může být negována: *Nebylo by lepší, kdybych to udělal já sám? / Nepotřebuješ pomoci? / Nebude lepší, když to udělám já?* Jako sporné se jeví případy, kdy je nabídka a návrh vyjádřen v první osobě: *Pomohu ti? / Přijedu k tobě v šest? / Udělám to raději já sám?* I tyto struktury dle našeho názoru jsou výsledkem pragmatického průniku z cizích jazyků.

Dalšími typy mluvního aktu nabídky jsou otázkové struktury s částicí *co, což*: *Co říkáš, abychom šli dnes do divadla?* / *Co bys řekl tomu zajít na pivo?* / *Co abychom jeli k moři?* / *Což takhle vzít si dva dny volna?* Otázka v tomto případě odkazuje na mluvní akt nepřímý a konvenční. Grepl (1995: 615) uvádí, že *návrh a nabídka v češtině nemusí jít nutně reaktivní, to znamená, že nemusejí být vyvolány adresátem*. Je to právě mluvčí, kdo vyjadřuje, že si je vědom toho, co adresát ve skutečnosti chce, co si přeje nebo o co se zajímá. Vtělení osoby mluvčího do budoucího aktu je rozhodně ziskové pro oba komunikanty. Tento způsob se v češtině vyskytuje ve formulích se slovesem *vědět*: *Víš co, zajdeme si dneska večer do opery* / *Víš co, zítra ti s tím pomohu a odevzdáme to dříve*. Tyto struktury mohou také obsahovat částici *že* a jsou otázkové: *Že bych ti s tím zítra pomohl?* / *Že bychom jeli přece jenom už zítra?* Hovorově se užívají výrazy adverbialní, přesněji příslovce pravděpodobnosti, které se v těchto případech transponují, neboť mluvčí si je jist svou propozicí: *Snad abychom se o to pokusili* / *Možná, abych mu zavolal hned*. Mluvní akty komisivní se vyjadřují také rozkazovací formou slovesa, pokud mluvčí má sociální moc nad svým adresátem: *Pojďme!* / *Zkusme to!*

NABÍDKA A NÁVRH VE ŠPANĚLŠTINĚ

Ve španělštině se nabídka a návrhy také vydělují do skupin dle předcházejících podmínek.

Podmínka schopnosti užívá sloveso *poder* nebo *preferir*, a to jak v oznamovacím, tak i v podmiňovacím způsobu: *Yo podría hacerlo* / *Puedo hacerlo yo* / *¿Podría ser útil?* / *¿Puedo ayudarte?* / *¿Prefiere usted que llame más tarde?* / *¿Les viene bien esa hora?* Jak vidíme, struktury mohou a nemusí být otázkové. Nejsou možné ve španělštině tyto struktury v záporu: **¿No puedo ayudarte?* / **¿No podría ayudarte?* Podmínka schopnosti je rovněž vyjádřena v mluvním aktu nabídky v souvětne struktuře: *Podría ayudarte, si quieres*.

Předcházející podmínka přijatelnosti se vyjadřuje prostřednictvím slovesa *querer* a vždy se jedná ve španělštině o otázku: *¿Quieres*

que te ayude? Na rozdíl od češtiny ovšem sloveso *querer* nemůže být ve formě podmiňovacího způsobu: *¿Quisieras que te ayudara?

Předcházející podmínka důvodnosti je identická jako v češtině, sloveso *ser* se spojuje s výrazy hodnotícími ve struktuře s přísudkem v budoucím čase nebo v podmiňovacím způsobu: *Será mejor que lo haga yo* / *Sería mejor que lo hiciera yo*. Nemyslíme si, že tyto struktury mohou být ve španělštině otázkové: **Sería mejor que lo hiciera yo?* / *¿*Será mejor que lo haga yo?* Nicméně, shora uvedené možnosti s budoucím časem a kondicionálem se posouvají spíše směrem k mluvním aktům zastřeným (*encubiertos*) a jako mluvní akty pozvání či návrhu by mohly působit příliš invazivně. Mluvčí by totiž byl nucen uskutečnit akt mimo svou vůli jako nutnost vyplývající z neschopnosti adresáta. Tím by mohl narušit adresátovu tvář, ačkoliv se snažil adresátovi pomoci. Jedná se o mluvní akt problematický, neboť na jedné straně je dotován ziskem na straně adresáta, ale může rovněž vyvolat na adresátově straně urážku. Navíc, nebyla by splněna podmínka upřímnosti skutečně adresátovi např. nějak pomoci. K mluvním aktům pozvání a návrhu ve spojení s přecházející podmínkou důvodnosti se rovněž řadí mluvní akty ve druhé osobě singuláru: *Oye, necesitas ayuda, según veo* / ¿*Necesitas que te ayude?*

Uvnitř mluvního aktu nabídky existuje prototypická španělská struktura; jde o přítomný čas oznamovacího způsobu v přímé otázce: ¿*Voy contigo?* / ¿*Te acompaño?* / ¿*Sigo o lo apago?* / ¿*Te recojo a las tres?* Je třeba mít na zřeteli, že otázková intonace je zde nezbytná, jinak by nešlo o mluvní akt komisivní. Mluvní akt bez otázkové intonace by mohl působit jako invazivní mluvní akt direktivní (Beinhauer, 1985).

ČESKO – ŠPANĚLSKÉ EKVIVALENTNÍ STRUKTURY

Pokusíme se shrnout nabídku a návrh v českém a španělském řečovém prostředí z hlediska tří předcházejících podmínek v následujícím schématu:

SCHOPNOST	podmínka	<i>Puedo ayudarte, si quieres. Mohu ti pomoci, jestli chceš.</i>
-----------	----------	--

	otázka	<i>¿Puedo ayudarte? Můžu ti pomoci?</i>
--	--------	---

	záporná otázka	<i>*¿No puedo ayudarte? Nemůžu ti pomoci?</i>
--	-------------------	---

Otázka po schopnosti se v češtině může negovat. Ve španělštině taková negace není možná, pokud se jedná o první osobu. Pokud je sloveso v jiné osobě, negovaná otázka je i ve španělštině možná:

*Proč nejdeme do kina?
¿Por qué no vamos al cine?*

PŘIJATELNOST	otázka	<i>Chceš, abych ti s tím pomohl? ¿Quieres que te ayude con eso? Chtěla bys, abych přijel? *¿Quisieras que fuera a verte?</i>
--------------	--------	--

	záporná otázka	<i>Nechceš s něčím pomoci? *¿No quieres que te ayude? Nechtěla bys, abych přijel? *¿No quisieras que fuera a verte?</i>
--	-------------------	---

Otázka po přijatelnosti se slovesem *querer* není ve španělštině možná v negované podobě. V češtině lze tyto otázky negovat. Ovšem španělština pro tento případ užívá strukturu, která rovněž vyjadřuje podmínku po přijatelnosti, a to prostřednictvím konstrukce *te gustaría*: *¿Te gustaría si fuera a verte?* (přijatelnost – otázka – podmi-

ňovací způsob), v záporu je existence takové nabídky sporná: *¿No te gustaría si fuera a verte?* Domníváme se, že zde by se mohla tato nabídka přibližovat spíše pragmatické funkci výtky, pokud adresát odmítá mluvčího pomoc.

DŮVODNOST	konstatování	<i>Bude lepší, když to udělám já.</i> <i>Será mejor si lo hago yo.</i> <i>¿Bylo by lepší, kdybych to udělal já.</i> <i>¿Sería mejor si lo hiciera yo.</i>
	záporná otázka	<i>Nebude lepší, když to udělám já?</i> <i>*¿No será mejor si lo hago yo?</i> <i>Nebylo by lepší, kdybych to udělal já?</i> <i>*¿No sería mejor si lo hiciera yo?</i>

V této situaci je důvodnost rozhodně funkční při konstatování. Právě konstatování v indikativu a bez otázkové intonace je nabídkou, kdy mluvčí chce převzít odpovědnost, kdy jednoznačně vyhodnotil důvody, pro které nabízí adresátovi pomoc. Proto se jedná o nabídku, jež působí invazivně. Je to právě pro objektivně vyhodnocenou důvodnost, která by neměla být zasažena hypotetickou platností – proto se domníváme, že struktury s kondicionálem nejsou nabídkou, nýbrž že se přibližují pragmatické funkci stížnosti či lamentování nad tím, že se situace již nedá napravit. Alespoň v češtině by to tak mohlo být, neboť podmínka nereálná v přítomnosti dnes nahrazuje i funkci podmínky nereálné v minulosti: *Bylo by lepší, kdybych to udělal já* < *Bylo by bývalo lepší, kdybych to byl udělal já*. Ve španělštině to takto být nemůže, souslednost časů musí být dodržena. Funkce politování by tedy byla ve španělštině vyjádřena strukturou *Hubiera/Habría sido mejor si lo hubiera hecho yo*.

BEZ PODMÍNKY	imperativ	<i>Jen pojdte dále. Nechte si chutnat. Adelante por favor. Toma, toma.</i>
	otázka	<i>*Přijedu v šest? / *Půjdu s tebou? ¿Voy a las seis? / ¿Voy contigo?</i>

Poslední otázkové struktury ve španělštině nemají doslovnou strukturu v češtině; velmi se jí ovšem přibližuje struktura se slovesem *mít*: *Mám přijet v šest? / Mám jít s tebou?*

Všechny výše uvedené výpovědní formy byly formami přímými. Komunikační funkce je jednoznačně interpretovatelná; setkali jsme se i s problematickými strukturami, které jsme označili otazníkem. Jejich komunikační funkce nabídky či návrhu musí být podpořena situačním kontextem. Nabídka a návrhy se mohou ovšem realizovat také nepřímými formami zastřenými, které jsou do značné míry považovány za pragmaticky problematické.

SPORNÉ FORMY NABÍDKY A NÁVRHU

Zajímavou formou nabídky a návrhu je performativní formule *tener intención de*: *Tengo intención de establecer un buen contacto con vosotros*. Tuto větu lze registrovat ve velmi formálním prostředí instituce. Přesněji řečeno tuto konkrétní výpověď jsme zachytili mezi dvěma komunikanty, z nichž každý z nich reprezentoval jinou finanční instituci. Jedná se o otevřenou nabídku, nicméně není konvenční. V češtině takové struktury odpovídá rovněž nekonvenční struktura *Mám (eminentní) zájem s vámi navázat spolupráci*. V češtině se jedná o velmi institucionalizovanou výpověď. Navíc, obě uvedené výpovědi nelze považovat za projevy zdvořilosti, neboť z nich nelze jednoznačně vyčíst zájem mluvčího generovat zisk na straně adresáta, ale spíše naopak. Jedná

se o uzavření strategického partnerství, které je ziskově výhodné pro oba komunikanty.

Nabídka a návrh jako mluvní akt komisivní je podmíněn splněním benefitu ve prospěch adresáta, jedná se tedy o projev zdvořilosti pozitivní. Nicméně tento mluvní akt může být také aktem ohrožujícím tvář adresáta, neboť pokud nabídku přijme, může být považován za toho, kdo chce situace využít. Navíc, pokud nepřijme nabídku, rovněž se vystavuje ohrožení, neboť nepřijmout v určitých kulturách nabídku je projevem nesolidarity. Ohrožení je v takovém případě závislé na tom, jakým způsobem bude nabídka odmítnuta. V češtině i ve španělštině je nutno odmítnutí nabídky uskutečnit prostřednictvím poděkování s následným uvedením důvodů, s ospravedlněním; *v případě, že by nabídka byla neakceptovatelná pro adresáta, je běžné, že zdůvodní své odmítnutí, aby tak zabránil ohrožení tváře toho, kdo nabízí* (Haverkate, 1994: 109). Jediná odpověď *ne/no* je nepřijatelnou, protože *je velmi přímá a nevyrovnává slovně vynaložené úsilí* (Haverkate 1994: 109) a porušuje maximum kvantity, neboť dostatečně nezdůvodňuje odmítnutí.

Nabídky nejčastěji formulované v prostředí solidarity jsou ve formě otázek: *¿Te apuntas al sorteo?* / *¿Te quedarás en el juego?* Jedná se o přímou nabídku, výzvu, pozvání a jejich komisivní upřímnost vykazuje vysoký stupeň, na rozdíl od otázek záporných, které mohou mít určitou zastírací funkci; zastírají totiž neupřímnou nabídku. Dle pragma-lingvistů je nabídka jako v *¿Por qué no te vienes al plató?* / *Proč nepřijdeš sem k nám před kamery?* problematická v tom aspektu, že mluvčí předem počítá s tím, že adresát nabídky nemůže, anebo nechce tuto aktivitu vykonat. Jak uvádí Hirschová (2006: 181), *negovaná forma sugeruje, že tazatel od dotazovaného nečeká, že bude platit kladná varianta [...] a nabízí navázat (jako echo) zápornou odpověď, tj. odmítnutím*. Zdvořilost spočívá v tom, že byla vyřčena nabídka, ačkoliv stupeň upřímnosti je v tomto případě relativní. Mluvčího zkušenost v té či oné kultuře vyžaduje čas, aby mohl rozpoznat, zda byla nabídka vyřčena s upřímností či nikoliv. Zdvořilost v nabídce můžeme pozorovat také v mluvních aktech, kde mluvčí převádí svůj zisk na stranu adresáta: *¿Quieres ir a nadar mañana? Tengo dos entradas libres*. Nabídka a její zdvořilost tedy tkví v celém

makroaktu. Pro adresáta tak bude tím snazší přijmout nabídku, čím menší ztrátu to pro něj bude znamenat. Leech uvádí (1983: 134), že *je zdvořilejší učinit nabídku způsobem, aby vypadala tak, že nepředstavuje žádné úsilí ji přijmout, a tak bude méně nezdvořilé, když ji adresát přijme*. Nabídka může znamenat ztrátu na straně adresáta. Na jedné straně se adresátovi nabízí určitý zisk, na druhé straně, aby tento zisk skutečně získal, musí uskutečnit nějaký ztrátový akt. Jako příklad poslouží pozvání na schůzi bytového družstva. Adresát musí vyčlenit čas na toto setkání, což pro něj znamená ztrátu, až poté se může pozastavit nad tím, zdali informace, které mu byly sděleny na setkání pro něj znamenají nějaký zisk. Proto jsou tyto parazitické nabídky jsou zmírňovány pragmatickými prostředky. Zmírnění může mít formu nepřímou: *¿Qué te parece si vamos esta misma tarde a la ópera?* / *¿Por qué no os venís a cenar?* Lze rovněž zmírňovat nepřímou formou zastřenou, která odkazuje na předcházející podmínku: *¿Tienes que hacer algo esta tarde?* / *Hola, ¿qué estás haciendo?* / *¿Tienes algo organizado para este fin de semana?* / *¿Estás muy ocupada?* Lze použít i otázku po zájmu (*¿Le interesaría venir?*), po satisfakci mluvčího (*Nos encantaría que participara*) či prostřednictvím aktu, který se přibližuje direktivnímu mluvního aktu (*Lo esperamos a las seis*). Všechny tyto struktury jsou parazitické, jsou manipulativními technikami, které nemají s řečovou zdvořilostí nic společného, spíše naopak, jsou invazivními mluvními akty, které narušují integritu adresáta a ovlivňují jeho rozhodovací schopnosti.

Zvláštním mluvním aktem komisivním je pro španělštinu imperativní výpověď forma, která se užívá opět v prostředí solidarity, které je pro španělskou kulturu primárním interpersonálním kontextem. Imperativní forma je zvláště frekventovaná v situacích servility: *Pasa* / *Pase, pase* / *Siéntese* / *Túmbese* / *Sírvase* / *Ponte más en el plato* / *Repíte si quieres*. Tomuto typu nabídky se říká direktivní nabídka (*invitación exhortativa*), která je většinou reakcí na žádost: A: *¿Puedo probar?* – B: *Toma, pro favor* / *Dale, dale, sin miedo*. Imperativ je zde doprovázen výrazem *por favor*. Imperativ, jak jsme viděli, může být ve španělštině docela zajímavým zdvořilostním prostředkem, pokud je užit v tomu příhodném kontextu. Jsou případy, kdy jeho užití sice způsobuje pro-

hřešky proti konverzační normě, nicméně v mnohých případech je vhodný právě pro svou přímost a explicitnost.

Mluvní akty asertivní

ASERTIVNÍ MLUVNÍ AKT

Asertivní mluvní akty patří do skupiny mluvních aktů, které nejsou považovány za nezdvořilé. Asertivní mluvní akty vyjadřují zdvořilost ne-inherentně, neboť vlastní tvrzení, prohlášení (*aserción*) je pouze v souladu s tím, zdali je mluvčí považuje za pravdivé, anebo ne. Pravdivost či nepravdivost nejsou nositelkami imanentní zdvořilosti. V této souvislosti budeme hovořit spíše o argumentu nebo o tvrzení, neboť argument, či argumentace se lépe terminologicky pojí k pojmu *aserción*. Argumentace ustavuje stav věcí, jako kdyby se jednalo o ověřitelnou pravdu platnou jak pro mluvčího, tak pro jeho adresáta. Je to řečové chování, které může vyvolávat třecí plochy mezi komunikanty, neboť invazivní charakter argumentace může na straně adresáta být poměrně vysoký, a tak může ohrožovat jeho, ale i mluvčího.

Zdvořilost přítomná v mluvních aktech asertivních má funkci udržovat rovnováhu a uskutečňuje se prostřednictvím několika strategií. Pro udržení rovnováhy mezi invazivností mluvního aktu na straně adresáta a jeho veřejným obrazem je nutno užít jazykových prostředků jako indikátorů, jimiž bude invazivní charakter výpovědi snižen. Čeština i španělština využívají jazykových prostředků ze všech jazykových rovin. Co se týče snížení ilokuční funkce argumentační (asertivní) výpovědi, užívá se zastírání a zmírnění. V tomto typu mluvního

aktu se zastírací prostředky uplatňují v největší míře. Argumentační mluvní akty se vyjadřují nezměrným množstvím forem a předpřipravených struktur, které nabývají různého stupně zdvořilosti. V této kapitole se budeme zabývat pouze těmi prostředky, které budou mírnit nebo zastírat invazivní charakter názoru mluvčího.

PŘÍPUSTKA A ODPOROVÁNÍ V KONTRAARGUMENTU VE ŠPANĚLŠTINĚ

Prvním prostředkem je vedlejší věta přípustková. Přípustka má funkci snižovat konfliktnost názoru mezi mluvčím a adresátem; způsobuje, aby protiřečení (*contradicción*) mluvčího i adresáta bylo co nejmenší. Samotné sloveso *conceder/připouštět* svým významem vlastně otevírá další možnost vyjadřovat se v kontraargumentu, a tím relativizovat pravdivost tvrzení. Španělština má dvě syntaktické struktury přípustkových souvětí: indikativní a konjunktivní:

Aunque llueve, llegarán a tiempo.

Aunque llueva, llegarán a tiempo.

V případě indikativní konstrukce se jedná o kontraargument vyjádřený mluvčím. To znamená, že když prší, obvykle se nedojede včas, neboť silnice jsou nesjízdné. Nicméně hlavní věta uvádí pravý opak – proto mluvíme o kontraargumentu. Proto, jak uvádí Haverkate (1994: 119), je pochopitelné předpokládat, že mluvčí vysloví přípustkovou vedlejší větu, aby vyvážil možnou negativní reakci adresáta na to, co mluvčí tvrdí v hlavní větě a snaží se tak vyhnout se právě tomuto názorovému střetu.

Podle teorie argumentace Anscombra a Ducrota (1994) je hlavní věta v indikativu jak argumentem, tak i finálním závěrem. Z toho vyplývá, že vedlejší věta přípustková je argumentem, který jde proti vlastnímuzávěru, tedy v tomto případě proti závěru parciálnímu:

<i>Aunque llueve</i>	<i>llegarán a tiempo</i>
Arg1	Arg2
↓	↓
Parciální závěr:	Finální závěr:
<i>No llegarán a tiempo</i>	<i>Llegarán a tiempo</i>

V tomto případě chce mluvčí předejít tomu, aby vznikla následující řečová situace:

<i>A: Llegarán a tiempo</i>	<i>Arg</i>
<i>B: No creo, está lloviendo</i>	<i>ArcArg</i>

V této situaci by totiž adresát použil skutečnost, že prší, jako argument proti výpovědi mluvčího A s finálním závěrem, že „nedojedou včas“.

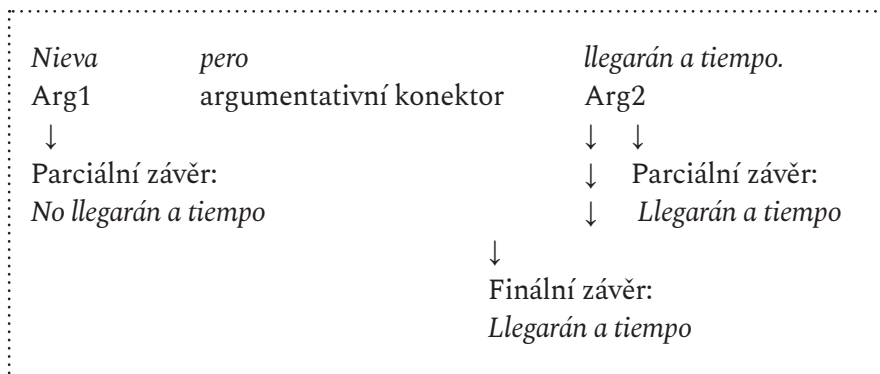
Použití přípustkového souvětí s vedlejší větou v indikativu má výrazný dopad na reakce na straně adresáta, kterému mluvčí jako by vzal jeho argumentaci a názor z úst. Je to opět zajímavý typ manipulace s názorem druhého, který do zdvořilosti spadá tím, že mluvčí touto větnou strukturou nabízí adresátovi možnost toho, že jeho názor je rovněž možný. Nicméně z celé struktury vyplývá jeden podstatný fakt, a to, že mluvčí sám již formuluje finální závěr a nenechává mluvčímu dostačující prostor pro reakci.

Jiným možným prostředkem pro tento typ kontraargumentace je změnit přípustku v odporovací strukturu:

<i>Nieva pero llegarán a tiempo</i>	<i>ArcArg + Arg (Concl.)</i>
-------------------------------------	------------------------------

Zde se již setkávají dvě tvrzení, tedy dvě argumentace ve vztahu koordinačním. Není mezi nimi již tak úzký vztah, jako tomu bylo v předcházejícím případě, kdy byl mezi propozicemi vztah dominance. Mluvčí si tak připravuje prostor pro závěry, které vyvstanou proti argumentům opačným. Je součástí zdvořilosti ponechat adresátovi

prostor pro to, aby si vybral mezi závěrem argumentace parciálním, anebo finálním. Proto se užívá spíše odporovací spojky *pero*:

Vidíme, že argumentativní konektor může uvést jak parciální, tak i finální závěr. Záleží tedy na komunikační situaci, jak bude druhá propozice v pořadí interpretována: buď jako parciální závěr, který se nemusí vyplnit, protože může být přetížen parciálním závěrem propozice první (to, jestli dojedou, anebo nedojedou, je 50:50). Pokud jej adresát chápe jako závěr finální, pak je mu znemožněna možnost vyjádřit vlastní názor, a jde tedy o výpověď invazivní.

Dalším typem této konstrukce může být struktura s argumentativním konektorem *sin embargo*, která má jinou pragmatickou funkci:

Tento typ asertivní výpovědi je nezdvořilý, nenabízí totiž adresátovi možnost vyjádření vlastního názoru. Z mluvčího výpovědi jed-

noznačně vyplývá finální závěr a adresátovi tak není poskytnut dostatečný prostor pro vyjádření jeho vlastního názoru, který by mohl být opačný. Je potřeba tento typ asertivní výpovědi vnímat optikou následujícího přirovnání: „já si myslím to a tak to bude“.

Co se týče přípustky s konjunktivem, samotný fakt, že sněží, je sdílen oběma komunikanty zároveň, a utváří tak společný prvek jejich kognitivních světů. Se slovesem v konjunktivu je více možné, aby došlo ke splnění hlavní propozice. Znamená to, že konjunktivní tvar slovesa *nieve* dělá skutečnost, že dojedou včas, pravděpodobnější. Je to také hlavní propozice, která je mluvčím vyslovena, jako kdyby šlo o reakci na výše uvedené odporovací výpovědi. Takovou reakcí je pak souhlas mluvčího B s tvrzením mluvčího A, jako v následující sekvenci:

A: Nieva pero llegarán a tiempo / Nieva, sin embargo, llegarán a tiempo

B: Sí, aunque nieve, llegarán a tiempo.

Přípustkové souvětí s konjunktivem v závislé propozici může fungovat jako výraz souhlasu, je tedy mluvčím aktem argumentativním, asertivním, ale zároveň zdvořilým.

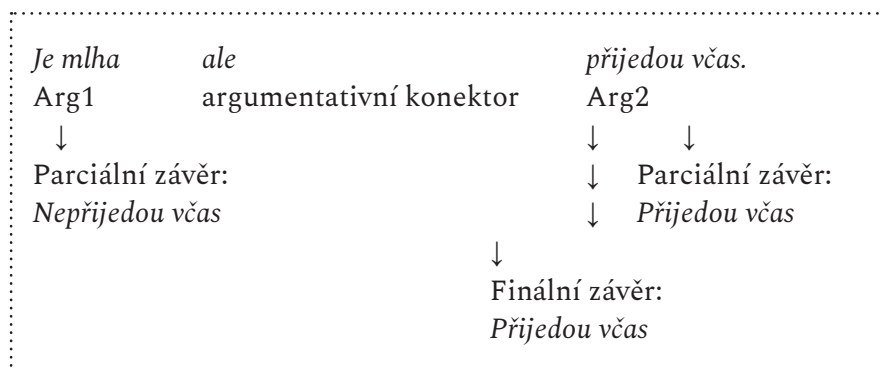
Čeština nemá konjunktivní slovesný tvar. Český jazyk tedy nemůže mít stejnou strategii pro vymezování prostoru pro adresátovu argumentaci. Nicméně zdvořilost může být v kontraargumentu vyjádřena v češtině různými přípustkovými výrazy, které uvozují výpověď: *beztak, přesto, přece, stejně, tak jako tak, nicméně, alespoň, zato, jenže, však*. Mohou pak v souvětě struktuře vystupovat jako indikátory finálního, anebo parciálního závěru: *I když je mlha, přesto přijedou*. Jedná se tu o stejnou kontextovou situaci jako v příkladech, které jsme uvedli pro španělštinu. Jde o dva argumenty, z nichž druhý funguje jako kontraargument adresáta. Vyjděme z příkladu:

A: Nepřijedou. Je mlha. / Nepřijedou, protože je mlha.

B: Přijedou. = I když je mlha, přesto přijedou.

Kontraargumentace se může uskutečnit na úrovni hlavní věty. Čeština tíhne ke koordinaci argumentů, k jejich juxtapozici: *Nepřijedou. Je mlha. – Přesto přijedou.* V češtině se argumentace jeví jako mnohem striktnější mentální proces. Mluvčí ani adresát nejsou otevření přijímat názory druhého a už vůbec nechtějí druhému vytvářet prostor pro názorový nesoulad, neboť ten je konfliktní, a tudíž nezdvorný. Argumenty se v češtině stavějí do polohy přesvědčivé striktnosti, uzavřenosti: *Přesto přijedou včas / Však se to včas dozvíte / Tak jako tak to bude veliký úspěch.* A ještě jedno pozorování ve vztahu k fungování těchto syntaktických struktur: zatímco přípustkové výrazy češtiny nabývají podoby a funkce spojky, skutečné spojky jako *ale* a *avšak* ztrácejí tuto charakteristiku ve prospěch chování jako částice: *Ale to dobře dopadne / Však ta krize brzy přijde.*⁴⁰

V češtině tedy existuje možnost kontraargumentovat prostřednictvím odporovací konstrukce se spojkou *ale*: *Je mlha, ale přijedou včas.* Zde se adresátovi otevírá prostor vybrat si, zdali je závěr, že nepřijedou včas, pouze závěrem parciálním, a může tak na tuto výpověď reagovat, anebo jej považovat za závěr finální.

Stejně jako ve španělštině, pokud nahradíte spojku *ale* výrazem *nicméně*, dojde k uzavření možnosti volby na straně adresáta. U adresáta

40 / Více o přípustce v češtině v argumentativních mluvních aktech v *Mluvnice češtiny III* (1987: 347-349).

bude vyvolán dojem, že nemá možnost participovat na odhadu a že je mu znemožněno se k problému vyjadřovat.

<i>Je mlha</i>	<i>nicméně</i>	<i>přijedou včas.</i>
Arg1	argumentativní konektor	Arg2
↓		↓
Parciální závěr:		Finální závěr:
<i>Nepřijedou včas</i>		<i>Přijedou včas</i>

V anglosaské pragmatice se pracuje s pojmem *opting-in-devices*. Strategie spočívá v užívání stereotypických formulí: *no quiero molestar pero...* / *si que es una indiscreción pero...* / *siento interrumpirte pero...* Jde o situace, v nichž mluvčí narušuje osobní prostor adresáta. Mluvčí si je tohoto narušení vědom, a proto užívá odporovací strukturu, prostřednictvím které nabízí možnosti, a ukazuje tak své uznání. Tento typ strategií je běžný i v češtině: *nerad bych vás obtěžoval, ale...* / *nechci vás vyrušovat, ale...* / *Je to trestuhodné, ale ...* / *nechci se vnucovat, ale...* Mluvní akt asertivní tedy může být zmírněn ve své invazivnosti strukturami, které se přibližují funkci omluvy. V obou jazycích je pak vyjádření názoru na určitou věc zmírňováno stereotypizovanou formulí *Si no me equivoco...* / *Jestli se nemýlím (nepletu...)*.

PSEUDOPERFORMANCE

Slovesné formy jsou zodpovědné za zdvořilost uloženou v argumentačních mluvních aktech. Jde především o podmínovací způsob a minulý čas oznamovacího způsobu (*imperfecto de ind.*). Funkce takového transponovaného slovesného tvaru způsobuje, že argumentace je modulována do situace, kdy působí jako méně reálná, hypotetická, v čase vzdálená. Hypotetická platnost vzdaluje propoziční obsah od propozice reálného okamžiku. Všechny tyto morfopragmatické elementy vnáší do mluvního aktu různý stupeň zdvořilosti:

<i>Říkám</i>	neutrální	performativní sl.	přítomný čas
<i>Řekl bych</i>	+ zdvořilé	performativní sl.	podmiňovací způsob
<i>Můžu říct</i>	+ zdvořilé	hypotetické sloveso	přítomný čas
<i>Chtěl jsem říct</i>	++ zdvořilé	volitivní sloveso	minulý čas
<i>Mohl bych říct</i>	+++ zdvořilé	hypotetické sloveso	podmiňovací způsob
<i>Chtěl bych říct</i>	++++ zdvořilé	volitivní sloveso	podmiňovací způsob
<i>Digo</i>	neutrální	performativní sl.	přítomný čas
<i>Puedo decir</i>	+ zdvořilé	hypotetické sloveso	přítomný čas
<i>Diría</i>	+ zdvořilé	performativní sl.	podmiňovací způsob
<i>Quería decir</i>	++ zdvořilé	volitivní sloveso	imperfektum
<i>Podría decir</i>	+++ zdvořilé	hypotetické sloveso	podmiňovací způsob
<i>Quisiera decir</i>	++++ zdvořilé	volitivní sloveso	podmiňovací způsob

Čeština i španělština užívají pro vzdálení propozice argumentace od okamžiku promluvy alternaci mezi několika morfopragmatickými kategoriemi:

1. kategorie času: alternace mezi přítomným a minulým časem; minulý čas vzdaluje propozici výpovědi od okamžiku promluvy;
2. kategorie způsobu: podmiňovací způsob vnáší do argumentaci vyšší stupeň hypotetičnosti, tedy nereálnosti;
3. kategorie složeného nebo jednoduchého predikátu: složený predikát odvádí pozornost na modální sloveso, čímž zbavuje mluvčího odpovědnosti – mluvčí jako podmět výpovědi není gramaticky vyjádřen na argumentativním slovesu *říci/decir*, které zůstává v neurčitěm (neosobním tvaru);
4. kategorie epistémické modality: volitivní nebo hypotetické sloveso (*chtít/querer* – *moci/poder*).

Sporným případem je užití struktury *podría decir* v první osobě jednotného čísla ve španělštině, protože tato struktura jednak nebyla

uvedena respondenty jako možná, ani jsme ji nikde nezaregistrovali v běžně mluveném jazyce; pragmalingvistická literatura se touto možností zabývá pouze do té míry, že existuje její impersonální podoba: *Podría decirse que la semántica es un aburrimiento* - **Podría decir que la semántica es un aburrimiento*.

Jinou strategií je změna ilokučního performativního slovesa, které může působit příliš invazivně: *hago constar*, *digo que*, *constato* atp. Proto je potřeba sloveso vzhledem ke zdvořilostní funkci posunout do tzv. pseudoperformace. V pragmatice se obvykle hovoří o výrazech pseudoperformativních, které mohou mít charakter deotnický (*tener que*), volitivní (*querer*) a hypotetický (*poder*). Výše jsme uvedli, jak právě volitivní a hypotetické sloveso vstupuje v performativní části výpovědi do hry za účelem oddálení propozice od mluvčího. Uvedli jsme také, jak se právě na tato slovesa dokážou nabalit další morfopragmatické identifikátory zdvořilostní funkce. Dochází tak k vytváření ikonické situace, která manipuluje mluvčího pozici vůči vyřčené propozici. Tak zvané zproštění se zodpovědnosti pak dává vzniknout hypotetické argumentaci (*aserción volitiva*), jako v příkladu *Se podría decir que la cortesía verbal española acentúa más la cortesía positiva*, anebo argumentaci volitivní jako ve výpovědi *Queríamos afirmar que la cortesía negativa viene expresada más en el checo que en el español*. Tyto výpovědi užitím pseudoperformačního slovesa, navíc posunutého morfopragmatickými prostředky směrem od okamžiku a místa promluvy, tj. od mluvčího, ale i od adresáta, jsou jedním z typických prostředků úspěšně vedené argumentace, který minimalizuje argumentační konfliktnost, zejména pak v prostředí veřejném, školním, vědeckém, politickém atp.

REZERVOVANÁ ARGUMENTACE

Na tomto místě je vhodné uvést, že jednou ze strategií, jak vzdálit obsah propozičního obsahu od mluvčího je uvést propozici jinými autoritami, navíc tyto autority nejsou explicitně vyjádřeny: *Según afirmaron las fuentes iraquíes, los combates han sido provocados por los americanos*.

V této výpovědi se objevuje v propozici konstativní sloveso, což by v ještě více zastřené manipulaci mohlo vést k posunu i na propozičním slovesu, a to do pravděpodobnostní modalitý: *Según afirmaron las fuentes iraquíes, los combates serían provocados por los americanos*. Pravdivost propozičního obsahu je tak relativizována, ačkoliv se může zdát na první pohled jako pravdivá. Jedná se o manipulativní techniku užívanou především ve sdělovacích prostředcích. Ty velmi často, aby se neprohřešily vůči etice novinářské práce, užívají právě těchto zastíracích manévru, čímž se zbavují odpovědnosti za sdělovaný obsah. Sami původci těchto výpovědí se nestaví do role autority a přesouvají pozornost na jiného garanta: *Según menciona El País... / Cómo dicen los testigos del crimen... / A juicio del vecindario...* Někdy se tento typ strategie považuje za součást španělského probabilitivu.

V češtině je situace stejná; existují struktury, které se především ve sdělovacích prostředcích snaží zbavovat se odpovědnosti za pronášené sdělované zprávy. Čeština pracuje se stejnou argumentační strategií – propozice v podmiňovacím způsobu a uvedení externího garanta: *Podle výše uvedeného zdroje by mohla americká pomoc dorazit do dvou týdnů*.

Jak v češtině, tak ve španělštině se ovšem tyto posuny uskutečňují spíše v publicistickém stylu, takže nemají s řečovou zdvořilostí tváří v tvář nic společného. Uvedli jsme je pouze jako ukázkou určité manipulativní techniky, která do argumentativních mluvních aktů spadá a která je právě četností ve sdělovacích prostředcích tou, kterou je dobré v mluvených publicistických projevech odhalovat.

PSEUDOREFLEXE

O pseudoreflexi hovoříme jako o zmírňující strategii, jejíž funkce je vymazat konkrétního mluvčího z výpovědi. Je to opět strategie vedoucí k odstranění osobní zodpovědnosti mluvčího za pronesou argumentaci uloženou v propozičním obsahu, který se může již samotnému mluvčímu jevit jako problematický (Haverkate, 1994). Proto se

mluvčí svého tvrzení zřiká. Jedná se o zvratnou výpověď, kde je zvratný prvek se pouze manipulační strategií; nejedná se tedy o skutečný zvratný přísudek. Jinými slovy se jedná o uměle vytvořený dojem zvratnosti. Dle našeho názoru jde ale spíše o odvrat od agentně orientované výpovědi k výpovědi deagentní, ke které se tento typ konstrukce přibližuje mnohem více, než že by se jednalo o určitou vmanipulovanou tendenci k reflexivitě. Není zde úkolem řešit problém terminologický, neboť tak či onak, výpověď *Se hace constar que la teoría de Brown y Levinson actualmente es anacrónica* splňuje funkci deagentizace. Tato deagentizace se může objevit i v samotné propozici: *Se hace constar que la teoría de Brown y Levinson se considera anacrónica*. Tato dvojí deagentizace již působí poměrně strojeně, nicméně v mluvených projevech se objevuje velmi často; situace je způsobena tím, že impersonální výpovědi se ve španělštině užívají jako standardní způsob běžně mluvených komunikátů, dokonce i v písemném projevu se s nimi setkáme velmi často. Jedná se o typickou strukturu, která spadá jako syntaktická struktura mezi centrální vyjadřovací prostředky. Tento typ deagentních výpovědí může působit tak, že se mluvčí snaží manipulovat svou vlastní výpověď v jakousi obecně přijatelnou pravdu, čímž zvyšuje persvazivní účinek výpovědi a tedy manipulativní efekt na adresáta: *En la jefatura se decidió retirarte del asunto < Yo decidí retirarte del asunto / Tu jefe decidió retirarte del asunto*.

V češtině funguje deagentizace jako výsledek hierarchizace větné propozice stejným způsobem, jen se méně užívá zájmena *se*, i když i toto je v některých případech možné; je nutno ovšem vyjádřit agenta zastřeného v podobě všeobecného podmětu nebo skupiny lidí, v níž se zodpovědnost mluvčího rozpouští: *Výbor se rozhodl zbavit tě funkce / Rozhodli se zbavit tě funkce*. Všeobecný podmět rovněž vnáší do výpovědi takový významový aspekt, který manipuluje adresáta tím způsobem, že může nabýt dojmu (a mnohdy nabývá), že k rozhodnutí došlo skutečně ve větším počtu členů, nebo že dokonce došlo k jednoznačnému hlasování. Tento typ výpovědí lze vysledovat v politickém diskurzu (politický diskurz je manipulativní vždy, jinak by nešlo o politický diskurz): *Sněmovní výbor se rozhodl poslance ke stíhání vydat*.

K deagentním strukturám patří také pasivní výpovědi: *Bylo rozhod-*

nuto, že budeš zbaven funkce / V závěru schůze bylo tajnou volbou rozhodnuto, že budeš zbaven funkce. Jako pseudodeagentní strukturu považujeme v češtině struktury v druhé osobě množného čísla: Konstatujeme, že jsme zjistili nové nedostatky / Definujeme situaci jako trestný čin. Zde se mluví, který vystupuje na veřejném místě snaží zbavit zodpovědnosti tím, že ji schovává za institucionální, tedy za abstraktní autoritu. Tento typ výpovědi užívají představitelé nebo členové ozbrojených sil, hnutí, politických stran, názorových proudů náboženských či obecně vzato skupiny utvářející jeden homogenní názorový celek. Jde vlastně o jakési institucionální my.

EPISTÉMICKÉ A DOXASTICKÉ FORMULE

Vyjadřovat zdvořile určitý typ argumentace lze rovněž prostřednictvím zastření performativní formule. Obecně se vydělují tři typy přísudků: epistémický, doxastický a dubitativní, kterým odpovídají slovesa *saber*, *creer* a *dudar*. Z nich jsou strategicky významné pro zdvořilost pouze přísudky epistémické (*saber*) a doxastické (*creer*).

U epistémických formulí se jedná o imanentně vyjádřenou nezdvořilost, neboť mluvčí dává najevo svou schopnost něco vědět, něco znát, i když je adresátovi zřejmé, že mluvčího tvrzení se nemusí zakládat na pravdě. Jedná se o mluvní akt útočný a agresivní, kam spadají např. výpovědi typu *Sé que es la verdad / Sé que tengo razón / Yo sé perfectamente que ... / Sabemos todos que estás fuera del juego*. U poslední z nich dochází i k tomu, co jsme v předcházejícím oddíle pojmenovali jako pseudodeagentizaci. K epistémické platnosti přísudku přispívají i další výrazy příslovečného typu, např. *sé a ciencia cierta que ... / estoy seguro de que ... / es seguro que ... / no cabe duda... / no hay duda alguna de que ... / cierto que ... / claro está que...* Agresivita, kterou mohou tyto mluvní akty působit na adresáta, by měla být z hlediska posunu ke zdvořilejšímu vyjadřování eliminována prostřednictvím posunu k doxastickému typu přísudku, který výpověď manipuluje tak, aby

1. byla vyhodnocena jako tvrzení (argument), ale aby rovněž dávala najevo, že se zde jedná o osobní názor, náhled, proti kterému lze rozhodně v konverzaci položit kontraargument;
2. byla vyhodnocena jako názor, který je jako propozice vnořen do dalšího typu propozice, která odvádí performativní pozornost adresáta;
3. snížila u adresáta dojem, že názor mluvčího není pro adresáta nikterak zavazující.

U doxasticky vyjádřených argumentací se ve španělštině užívají jazykové prostředky *en mi opinión / según mi opinión / si no me engaño / puede que me equivoque pero...* Jde o struktury, v nichž je entita mluvčího explicitně vyjádřena, čímž mluvčí dává najevo, že je zodpovědný za obsah propozice. Haverkate (1994) uvádí také výraz *en mi modesta opinión*, nicméně příkládá mu spíše hodnotu ironickou než hodnotu zmírňovací.

U českých doxastických přísudků jde především o formule: *podle našeho názoru / zdá se nám, že ... / myslíme si, že ...* V těchto typech konstrukcí je propoziční obsah jaksi vzdálen na vyšší pozici ve struktuře, takže není syntaktickým jádrem výpovědi, i když z hlediska sémantického je právě propozice nositelem mluvního aktu asertivního. Jako méně časté se pak užívají v češtině struktury se slovesem *tušit, myslet* nebo *hádat* v první osobě jednotného čísla, které se proměňují v jazykové prostředky blízké částicím: *Tuším jsem to někde už slyšel / On hádám nepřijde / Bude myslím pršet.*

S doxastickými přísudky se propojuje také poziční změna, která zvyšuje stupeň zdvořilosti. Pro zmírnění invazivního charakteru argumentace je možno propozici vnořit do performativní doxastické struktury. Jde především o vysunutí negace z vyšší strukturní pozice a zároveň do struktury subordinované. Negace se tak přesunuje z primární pozice matriční klauze do klauze závislé: *No estoy de acuerdo. – Creo que no estoy de acuerdo / Nesouhlasím s tebou – Myslím, že s tebou nesouhlasím.* Podobná poziční strategie se objevuje i v případě, kdy je propozice vysunuta do první pozice z pohledu lineárního řazení:

Creo que tu marido te engaña – Tu marido te engaña, creo / Myslím, že tě tvůj manžel podvádí – Tvuůj manžel tě podvádí, myslím. Je sporné, zda je první struktura zdvořilejší, či je to ta druhá. V obou případech je propozice a její invazivnost zmírněna. S tímto souvisí i to, co jsme již uvedli u češtiny; ve španělštině vzniká tzv. *coletilla*: *creo / me parece a mí / según yo / yo en tu lugar / yo que tú* atp. V angličtině se tento typ poziční strategie nazývá *tail* a je výsledkem dodatečné úpravy výpovědi (*afterthought*), která je syntakticky přerušena. Tato poziční strategie se objevuje též v mluvních aktech, kde je potřeba zmírnit dopad negovaných větných členů uvnitř mluvního aktu. *Coletilla* se tedy ustavuje uvnitř mluvního aktu přímo před propoziční negací: *Su gira, creo, no salió con éxito / Su vida, me parece, está en ruinas.*

Doxastická hodnota výpovědi se uskutečňuje v češtině prostřednictvím slovesa *myslet* společně s dalšími výrazy, jako *jak se zdá* nebo *myslím*: *Jeho život, myslím, není procházka růžovým sadem / Vaše chování je pro mnohé, jak se zdá, zcela nepřijatelné.*

Hledání pragmaticky správně vyměřené pozice pro zdvořilostní jazykový prostředek se řídí i dalšími strukturními pravidly jazyka. Ve španělštině dochází ke zdvořilostní strategii v případě, kdy se jde o tzv. šplhání negace (*subida de la negación*). Ta má za následek změnu ve způsobu slovesa, což s sebou přináší i další aspekt, tentokrát odvedení pozornosti od reálného slovesa, jež je ve tvaru konjunktivu spíše zmírněním jeho platnosti jako spíše hypotetické: *Creo que no puedo estar de acuerdo contigo – No creo que pueda estar de acuerdo contigo.* Dle Haverkata (1994: 127) obě struktury nesdělují shodná stanoviska, jelikož v první struktuře mluvčí oznamuje, že má víru v obsah vnořené propozice, zatímco v druhém případě se jedná o záporně orientovanou víru: tím pádem mluvčí vypovídá pouze to, v co nevěří, a nechává stranou to, čemu věří ve skutečnosti. Opět se setkáváme s touto poziční strategií i v češtině, kde ovšem nedochází ke změně oznamovacího způsobu na konjunktiv, nicméně odpovídá této modalizaci změna z oznamovacího způsobu ve prospěch podmiňovacího způsobu, který má rovněž charakter hypotetického předpokladu: *Myslím, že to není pravda. – Nemyslím, že to je pravda / Nemyslím, že by to byla pravda.*

Mluvní akty nezdvořilé – direktivní

DIREKTIVY

Mluvní akty direktivní, stejně jako mluvní akty asertivní, znamenají invazi do osobního prostoru adresáta, čímž znamenají na straně adresáta ztrátu, která se stává ziskem na straně mluvčího. Je potřeba rozlišit dva typy direktivního mluvního aktu: mluvní akt direktivní impozitivní a neimpozitivní. Toto dělení odpovídá tomu, zda je v mluvním aktu imanentně přítomna zdvořilost či nikoliv. Jinými slovy, rozdíl spočívá v tom, že impozitivnost mluvního aktu představuje zadostiučnění na straně mluvčího, zatímco mluvní akt neimpozitivní nepředstavuje pro adresáta žádné ohrožení. Nejběžnějšími mluvními akty jsou žádost, příkaz, které představují impozitivní mluvní akty, a dále rada, doporučení a návod/poučení, jež představují mluvní akty direktivní neimpozitivní.

Co se týče direktivních mluvních aktů v širším smyslu slova, je potřeba zdůraznit, že každá kultura má v tomto ohledu svou vlastní makrostrategii, kterou mluvčí zaobalují do celého dialogického makroaktu. Jde o konverzační strategii, která je součástí pragmatického návyku a veškeré direktivy jsou v ní pečlivě uschovány tak, aby nezpůsobovaly nenormativní řečové chování a jednání. Nicméně i přesto

existuje společné schéma, jež lze považovat za univerzální. Schematicky lze direktivy v širším slova smyslu vydělit na a) presekvenci, b) samotný direktiv v užším slova smyslu, c) postsekvenci. Mluvčí si nejdříve připraví situaci tak zvanou presekvenci, např. podáním mluvního aktu v podobě anticipovaného poděkování. Teprve pak přistoupí k formulování direktivu a v závěru se mluvčí ospravedlňuje, zdůvodňuje motivy, které ho k vyřčení direktivu vedly. Jako příklad takového makroaktu direktivního v širším slova smyslu je výpověď: *Disculpe usted, sería posible cerrar la ventana, es que hace frío, gracias*. Nemůžeme se na prostoru této práce věnovat komparaci makrostruktur, zaměříme se pouze na jazykové prostředky skutečných direktivů v užším slova smyslu.

Vzhledem k žádostem a příkazům je potřeba uvést, že rozdíl mezi komunikačními funkcemi je dosti relativní, nelze přesně vytyčit delimitační hranici mezi nimi. Existují dokonce mluvní akty, které lze definovat jako žádosti i příkazy najednou; tuto situaci způsobuje širší kontext, který zahrnuje osobu mluvčího a osobu adresáta spíše než u jiných mluvních aktů. Jde tedy o mluvní akty, jejichž hodnota komunikační funkce vyplývá nejvíce ze schopnosti inference účastníků komunikace. Zde se uplatňuje problém relevance, neboť direktivy jsou relevantní ve své funkci pragmatické, i ve svém stupni impozitivnosti, kterou mohou způsobovat na straně adresáta. Z hlediska pragmatiky a rovněž s uplatněním sociálního hlediska jsou mluvní akty direktivní většinou charakterizovány jako příkazy, pokud má mluvčí nad adresátem sociální moc. Obecně pak tato tendence k příkazovosti mluvního aktu klesá směrem k žádosti, přímo úměrně s klesající mocí mluvčího nad adresátem. Podmínku příkazu vyhodnotil Haverkate (1994: 150):

1. *mluvčí se nachází v situaci sociální moci vůči adresátovi, ať už jde o moc fyzickou, jako v případě atentátu, nebo o moc hierarchickou, jako když se nachází na pozici institucionálně vyšší;*
2. *mluvčí je překvapen nebo rozladěn chováním adresáta;*

3. *jsou přítomny vnější okolnosti, které vyžadují, aby se mluvčí vyjádřil pomocí direktivu (překlad autora).*⁴¹

Víme také, že žádost a příkaz by se měly vyslovit v odpovídajícím pořadí. Je vhodné pro mluvčího, aby nejprve formuloval žádost; teprve poté, co nebude vyslyšena, aby formuloval příkaz. Je to typický příklad rozhovoru mezi matkou a dítětem. Prostřednictvím žádosti dochází ke zmenšení vzdálenosti mezi mluvčím jako nositelem moci a adresátem jako mocí zasaženým. Tím vznikají tři podmínky, které jsou potřebné pro žádost:

1. mluvčí má moc nebo autoritu nad adresátem, ale neprojevuje ji;
2. *mezi mluvčím a adresátem není vztah sociální hierarchie;*
3. *adresát má moc nebo autoritu nad mluvčím* (Haverkate, 1994: 150, překlad autora).⁴²

V mluvních aktech direktivních se setkáváme s nejbohatším souborem jazykových prostředků, které se užívají jako prostředky zdvořilostního registru za účelem zmírnění dopadu platnosti propozice a direktivně orientované performance. Z toho vyplývá, že všechny primárně pragmaticky artikulované mluvní akty direktivní, to znamená hloubkově artikulované v imperativu, jsou hierarchizovány v mluvní akty nepřímé. Právě u direktivů je stupeň nepřímosti nejpatrnější, neboť direktivy jsou téměř vždy problematické z hlediska narušování rovnováhy mezi ziskem a ztrátou. Nicméně nepřímost mluvního aktu si ještě vyžaduje jedno upřesnění: existují konvenční formy, které odkazují na komunikační funkci stejně tak přímo, jako kdyby se jednalo o imperativní formu: *¿Te importa cerrar la ventana?* = *Cierra la ventana*. V tomto případě nehovoříme o nepřímosti, neboť konvenční forma

41 / 1. *El hablante se halla en una posición de poder con respecto al oyente, ya sea de poder físico como en el caso de un atentado, ya sea de poder social, como en el caso de que ocupe una posición institucionalmente superior;* 2. *el hablante está emocionado o disgustado por el comportamiento del oyente;* 3. *hay circunstancias externas a la relación interaccional que requieren que el oyente reaccione inmediatamente y la exhortación.*

42 / *El hablante tiene poder o autoridad sobre el oyente, pero se abstiene de manifestarlo; entre hablante y oyente no hay relación social jerárquica; el oyente tiene poder o autoridad sobre el hablante.*

je ve své pragmatické podstatě stále imperativní, příkazová, výzвовá. Pojďme si ukázat několik příkladů, jak lze direktivy rozdělovat do forem přímých a nepřímých:

I.

<i>¿Puedes cerrar la ventana?</i>	Přímý mluvní akt
<i>La ventana, ¿está cerrada?</i>	Nepřímý mluvní akt

II.

<i>Quería que cerraras la ventana.</i>	Přímý mluvní akt
<i>Hace mucho frío aquí.</i>	Nepřímý mluvní akt

III.

<i>Quisiera que se cerrara la ventana</i>	Sporný mluvní akt z hlediska přímosti/nepřímosti
<i>Hay que cerrar la ventana</i>	Sporný mluvní akt z hlediska přímosti/nepřímosti

První dvě struktury mají otázkovou formu, nicméně první z nich je přímou formou, jde tedy o konverzační implikaturu, kterou mluvčí španělštiny neinterpretuje jako uzavřenou otázku, nicméně jako mluvní akt výzvy. Druhou větou je výpověď nepřímá, mluvčímu může trvat nějakou dobu, zda interpretuje tuto výpověď jako výzvu ze strany mluvčího. Očekávaná perlokuce na straně adresáta je tedy bezpečnější u formy přímé.

Tato situace se opakuje i v druhé sadě výpovědí, z nichž první struktura obsahuje explicitně vyjádřenou distribuci rolí: *yo ruego – tú cumples*. Opět existuje nepřímá výpověď, která se může jevit jako mluvní akt direktivní pouze za určitých kontextových podmínek. Ve třetí sadě vět se jedná o příklady, kdy je zastřena osoba adresáta zcela; adresát má sice něco vykonat, nicméně není ve výpovědi explicitně uveden, tedy není propojen s direktivní propozicí. Tyto výpovědi lze považovat jak za přímé, tak i nepřímé.

Nepřímost mluvního aktu klesá, čím méně se mluvčí drží konvenčních forem. Konverzační implikatury se posouvají směrem k ji-

ným výpovědím, které mohou ve stupni direktivnosti klesat až k nule. Jedná se o výpovědi, kde direktivní platnost není určena žádným jazykovým prostředkem, ani explicitním vyjádřením adresáta, ale je vyjádřena pouze interpretací v širším kontextu: *¿!Cómo huele aquí!?* Záleží na schopnosti adresáta, zdali pochopí tuto otázkově-zvolací výpověď jako mluvní akt, kterým chce mluvčí adresáta k něčemu pohnout (např. k otevření okna, ale mohlo by to znamenat i něco zcela jiného).

TEMATIZACE PŘEDPOKLADU

V direktivech má mluvčí nějakou představu o adresátovi a předpokládá jeho dovednosti a schopnosti, které vedou (by mohly vést) k uskutečnění propozice. Jednou ze strategií je tematizovat tuto schopnost adresáta. Zde se objeví rozdíl mezi češtinou a španělštinou, neboť čeština disponuje větší škálou možností jak tuto předchozí podmínku vyjádřit.

Mluvčí španělštiny využívají dvou předchozích podmínek: schopnosti a připravenosti, kterým odpovídají slovesa *poder* a *querer*. Je zřejmé, že podmínka schopnosti musí být splněna vždy, protože mluvčí musí vždy předpokládat, že pokud po adresátovi něco chce, musí být adresát takové akce schopen čili že pro ni má dostatečné schopnosti; výpověď **¿Puedes mandar esta carta a la Luna?* je z hlediska splnění podmínky schopnosti nelogická. Pokud je mluvčí těmito schopnostmi vybaven, musí být ovšem ještě disponibilní akci provést, a musí tedy splňovat ještě navíc podmínku připravenosti:

¿Puedes hacerme un favor?

Habilidad, schopnost

¿Quieres hacerme un favor?

Disponibilidad, připravenost

Obě výpovědní formy užívají otázkovou intonaci, která vyrovnává zisk a ztrátu. Odpověď na takto formulovanou otázku je buď *sí* anebo *no*, tzn. odpovědět negativně na otázku neznamená vždycky odmítnutí výzvy. Totiž v běžně mluveném jazyce se lze setkat také s ironickými

výpovědmi využívajícími podmínky schopnosti jako v *¿Puedes no manchar el mantel?* Jde o otázku po schopnosti, nicméně mluvčí již předem ví, že adresát tu schopnost má, jen je mu ji potřeba připomenout.

Mluvčí španělštiny využívají pro podmínku schopnosti sloveso *podder*; pro podmínku připravenosti se užívá více strategií, zejména charakteru syntaktického, které se odlišují stupněm uložené zdvořilosti:

- a) *¿Quieres escucharme un rato?*
- b) *¿Le importa escucharme un rato?*
- c) *¿Te conviene escucharme un rato?*
- e) *¿Me haces el favor de escucharme un rato?*
- f) *Ten la bondad de escucharme un rato.*

V příkladech můžeme vypořádat, že se jedná o kombinaci dvou typů pragmatických prostředků: jednak je to otázka a jednak je to zdvořilostní lexikum, které svou sémantickou charakteristikou ukládá do mluvního aktu zdvořilostní platnost. Tyto lexikální výrazy mohou plnit funkci zdvořilostního náboje samy o sobě; otázková intonace může být nahrazena imperativem, který je zde u direktivů primárně pragmaticky artikulován:

Cierra la ventana, ¿quieres?
Acércame a casa, ¿puedes?
Tráigame aquel documento, tenga la bondad.

Sloveso v imperativu se může rovněž elidovat a vznikne větný ekvivalent, v jehož jádru se bude vyskytovat podstatné jméno. Vzniká tak nominální fráze, za kterou následuje *coletilla*:

El plano de la ciudad, por favor
El plano de la ciudad, ¿me hace el favor?
Perdone, la calle Hermosilla, ¿me hace usted el favor? (ejemplo tomado de Beinhauer, 1985: 147).

Tento typ výzvy lze uplatnit tam, kde se mluvčí obrací na někoho, kdo je k plnění úkolu předurčen, tj. mluvčí se obrací na toho, kdo zprostředkovává službu. Splnění úkolu je v popisu práce adresáta, proto není potřeba imperativ zastírat. Elidovaný imperativ je zmírněn až následnou strukturou a dochází k vytváření makroaktu.

Imperativní struktura se může proměnit i ve výzvu v podobě indikativu: *Vamos a olvidar todo esto, ¿quieres?* Tento typ výpovědi je vlastně zastřenou omluvou, kdy se mluvčí snaží přimět adresáta k tomu, aby nějaký v minulosti negativní akt byl zapomenut. Jedná se vlastně o pozvání čili v mluvním aktu do značné míry lze pociťovat také funkci komisivní. Teprve coletilla *¿quieres?* je indikátorem výzvové funkce, která v tomto případě využívá podmínky připravenosti.

Čeština, jak jsme již uvedli výše, nabízí mnohem více prostředků pro direktivy. Nejprve se zastavíme u imperativní fráze, která může působit v češtině jako pragmaticky neakceptovatelná. Nejprve jde vždy o žádost, později o příkaz v podobě imperativu, pokud se jedná o mluvčího, který má nad adresátem moc, nebo když je zapotřebí udržet solidaritní prostředí. Navíc je potřeba prozkoumat s jakými předchozími podmínkami čeština dokáže mluvní akty direktivní vyjádřit. Podmínka připravenosti se v češtině uplatňuje v:

Chceš už zhasnout to světlo?

Jedná se o mluvní akt invazivní, nezdvořilý. Jde o strukturu, která je užitím příslovce *už* a odkazovacím zájmenem *to* považována za emfatickou. Proto v tomto případě, kdy je sloveso v pozitivním tvaru, je otázka po podmínce připravenosti považována za projev nezdvořilosti. Situace se obrací v okamžiku, když je sloveso v záporu:

Nechceš zhasnout světlo?

Tato struktura je zdvořilá, neboť negace má v češtině zdvořilostní charakter. Z hlediska konverzační etikety lze při podmínce připravenosti

užít jedině slovesa v záporu. Jak uvádí Hirschová (2006: 11), *negovaná forma sugeruje, že tazatel od dotazovaného nečeká, že bude platit kladná varianta [...] a lze ji přiřadit v tomto případě k minimalizační strategii ve smyslu Leechova zdvořilostního principu – vyslovením záporně otázkové výpovědi se předem minimalizují náklady a úsilí adresáta.*

Mluvní češtiny mohou vyjadřovat také podmínku schopnosti, a to slovesem *moci*. Pokud je sloveso v pozitivním tvaru, jde o přímou otázku, na kterou lze odpovědět *ano* či *ne*. Pokud je odpověď kladná a pokud adresát zareaguje v perlokuci, pak byla přímá otázka interpretována jako mluvní akt direktivní:

A: *Můžeš na chvíli přijít?* Přímá otázka

B: *Ne. Teď nemůžu.*

A: *Můžeš na chvíli přijít?* Mluvní akt direktivní

B: *Ano. Už jdu.*

Kladná otázka po schopnosti není prototypickým mluvním aktem direktivním, neboť může mít dvě interpretovatelné roviny. Naopak, je-li sloveso v záporu, jde o skutečný mluvní akt direktivní:

Nemůžeš na chvíli přijít?

V češtině tedy existuje předcházející podmínka negovaná jako zdvořilostní strategie. Negace je v češtině zdvořilostní strategií jak pro podmínku schopnosti, tak pro podmínku připravenosti:

Nemůžeš zhasnout?

Nechceš zhasnout?

Porovnáme-li tyto dvě struktury, zjistíme, že se mluvní akt direktivní vyjádřený podmínkou připravenosti chová jako méně zdvořilý. Totiž sloveso *chtít* v negované podobě sugeruje, že tazatel sice splňuje podmínky schopnosti, nicméně jeho reakce se nebude řídit jeho vůlí.

Ustavením mluvního aktu s negovaným slovesem již mluvčí předjímá, že adresátovo momentální volní nastavení může být v nesouladu s výzvou uloženou v direktivu. Navíc tím, že mluvčí se táže zápornou formou, otevírá adresátovi možnost reagovat záporně.

Mluvní češtiny rovněž užívají přímé otázkové výpovědní formy:

Zhasneš?

**¿Apagarás la luz?*

V češtině je též možné vyjádřit mluvní akt direktivní prostřednictvím nominální fráze: *Plán města, buďte tak hodná*. A ještě jedno pozorování: u direktivů se objevuje rozdíl mezi češtinou a španělštinou v tom, že čeština kumuluje zdvořilostní jazykové prostředky tak, že se to může jevit jako přehnané. Ve všech zdvořile míněných mluvních aktech se objevují indikátory zdvořilosti jako je *prosím* nebo kvalifikátory *hodný, laskavý, být té lásky, dobrý* atp., dále se pak užívá druhá osoba množného čísla. Všechny se užívají zároveň a dotují tak mluvní akt zdvořilostními prvky, které se navzájem překrývají a z původně intenzivní výpovědi se stává výpověď velmi extenzivní:

Buďte, prosím, tak hodný a přineste mi to do kanceláře

Byla byste tak laskava a zavolala mi, prosím, hned jak to půjde?

Co se týče imperativních konstrukcí, není v češtině možné je vyvažovat ani prostřednictvím elementů, které fungují jako *coletilla*, což považujeme za důkaz toho, že imperativní forma je prostě v češtině považována za nezdvořilou:

**Zavezete mne domů, chcete?*

**Kupte mi tu knihu, můžete?*

Pokud je imperativ nahrazen otázkovou strukturou a zároveň kondicionálem, pak už je situace v češtině možná a mluvní akt působí přirozeně:

Mohl byste mi koupit tu knihu? Můžete?

Mohl bys mě zavést domů? Můžeš?

Jako *coletilla* nemůže v češtině fungovat sloveso *chtít*:

**Mohl byste mi poradit. Chcete?*

**Nechtěl byste mi poradit? Nechcete?*

NEPŘÍMÉ DIREKTIVY

Nepřímý mluvní akt direktivní volá po zvýšené inferenční schopnosti adresáta za účelem interpretace mluvního aktu a jeho komunikační funkce. Opět se zde jedná o podmínky, které musí být splněny, aby byl mluvní akt logicky zasazený do komunikační situace. V tomto případě se ale podmínky užívají ve spojení nikoli s adresátem, nýbrž spíše s předmětem direktivu. Jednou z těchto podmínek je podmínka zřejmosti (*condición de obviada*), která v otázkové výpovědní formě odkazuje na odhalování aktuálního stavu věcí. Jinými slovy, jedná se o strategii, kterou užívají mluvčí nikoliv pro popis současného stavu věcí, nýbrž právě za účelem změny stavu světa. Takový mluvní akt bude interpretovaný jako mluvní akt direktivní pouze v případě, že obsah vyjádřený v propozici nebude odpovídat stavu světa:

A: *¿El coche ya está reparado?*

B1: *Sí. Sí.*

Reakce na otázku

B2: *No, ahora mismo lo llevaré al taller.*

Reakce na výzvu

Tyto dvě sekvence jsou ukázkou toho, že prvotní otázka se může proměnit v direktivní mluvní akt, pokud si je adresát vědom, že si je mluvčí vědom nesouladu stavu světa s propozicí. Teprve tehdy bude výpověď fungovat jako něco, co má vyvolat reakci na straně adresáta. Tento mluvní akt obsahuje negativní řečovou zdvořilost, která spočívá na tom, že je formulována objektivní otázka o možné situaci, a ne-

dochází tak k otevřenému proniknutí do adresátova intencionálního prostoru (Haverkate, 1994: 175)

Druhou podmínkou je podmínka oprávněnosti (*condición de razonabilidad*). Jde o ospravedlnění výzvy, která je tímto ospravedlněním zcela nahrazena. Interpretace takového mluvního aktu direktivního je na schopnostech adresáta takovou výpověď jako direktiv rozpoznat:

Aquí hace frío que pela.

Vamos a ciento cincuenta por hora.

Jde o mluvní akty tak nepřímé, že si mluvčí nemusí vůbec všimnout, že jde o zdvořilé projevy žádosti. Proto, aby bylo zřejmé, že se jedná o direktivní charakter výpovědi, podporuje mluvčí španělštiny interpretaci ještě zasazením výrazu typu *coletilla*:

Aquí hace frío de cojones, ¿no te parece?

Vamos a ciento cincuenta por hora, ¿te das cuenta?

Tyto prvky snižují stupeň nepřímosti a jsou v podstatě v těchto případech nutné, neboť nepřímý mluvní akt v urgentní situaci může způsobit nedorozumění.

Z hlediska modality se u těchto výpovědí jedná o deklarativy, tedy o výpovědi oznamovací; jde vlastně o argumentativní mluvní akt, který volně přechází vlivem situace do mluvního aktu direktivního. U takových výpovědí je potřeba, aby byly nějakým způsobem naznačeny jejich skutečné komunikační funkce:

1. deklarativ je nejvíce nepřímou formou direktivu;
2. deklarativ se proměňuje v direktiv umístěním výrazu *coletilla*;
3. deklarativ je odůvodněním direktivu;
4. direktiv je podepřen odůvodněním v deklarativu:

Cierra, por favor, la ventana aquí allí hace frío que pela;

5. deklarativ-direktiv je doprovázen despektivním/afektivním vokativem:

Vamos a ciento cincuenta, ¡gilipollas!

Tento pátý typ se užívá v případech emergence, kdy se mluvčí cítí být ohrožen a vyžaduje po adresátovi, aby situaci změnil. Strategie 1 - 4 jsou zdvořilé, pátá zdvořilost postrádá.

Situační v češtině je shodná se situací ve španělštině. Také zde se mluvčí ptají po podmínkách zřejmosti a odůvodnitelnosti:

1. deklarativ jako nejvíce nepřímý typ direktivu:
Stěny už jsou špinavé;
2. deklarativ prostupuje v direktiv umístěním výrazu *coletilla*:
Tráva už je dost vysoká, nezdá se ti?;
3. deklarativ je odůvodněním direktivu:
Zajeď do Hypernovy, mají tam dneska zlevněné brambory;
4. direktiv je podepřen odůvodněním v deklarativu:
Zavři, vždyť je průvan a všechno lítá / Dělej, nebo přijdeme pozdě;
5. deklarativ-direktiv s despektivním oslovením:
Ty blbče, tady vždycky stavěj policajti / Dneska jedeš fakt děsně, ty blázne.

Nepřímost mluvního aktu je někdy tak problematická, že adresát není schopen nepřímou odhalit, natož aby ji zařadil k mluvnímu aktu direktivnímu. Taková výpověď je pak nesprávně pragmaticky vyměřena, neboť nesplňuje svůj komunikační účel a nekryje se s komunikačním záměrem mluvčího. Mluvíme zde o tzv. výpovědi neprůhledných (*estructuras opacas*):

Han llamado desde el colegio / Volali mi ze školy.
Tanto trabajo es mucho / To je moc práce.

Z druhé výpovědi lze vycítit, že by se mohlo jednat o mluvní akt odmítnutí práce a vlastně by se mohlo jednat o velmi nepřímou žádost snížit množství zadávané práce. Jde zde o specifický kontext, do něhož musí být každá nepřímá výzva zasazena. Tato výpověď jako kdyby chtěla naznačit, že by mělo platit právě to opačné. Z prvního případu se nezdá být možné považovat výpověď za výzvu. Nicméně ve specifick-

kém kontextu, kdy se dítě vrací domů ze školy, může tuto výpověď ze strany matky chápat jako nepřímou výzvu k nápravě věci:

Han llamado desde el colegio – Nos han dicho que no has ido a clases > Tienes que ir a clases. / No puedes faltar a clases.

Volali mi ze školy – Jak to, že nechodíš do školy? > Musíš chodit do školy!

V těchto případech se také hovoří o netransparentních výpovědích, které mají neprůhlednou komunikační funkci pro ty, jež nejsou přímými účastníky interakční výměny.

DEIKTICKÉ STRATEGIE

Deiktická strategie zahrnuje pseudoreflexivní a pseudoinkluzivní modifikace direktivní propozice. Jako prostředky se zde uplatňují také slovesný čas a způsob. K těmto strategiím patří především odstranění adresáta z performativní výpovědi; elize adresáta zvyšuje nepřímost výpovědi: *hay que + infinitiv* a *hace falta + infinitiv*, které defokalizují zcela osobu, která má být příjemcem mluvního aktu direktivního, tedy na straně, která by měla vykazovat ztrátu:

Hay que ir al súper
Hace falta ir de compras.

V češtině těmto strukturám odpovídají zejména *je třeba* / *je nutno*:

Je třeba zajít na nákup
Je nutno zjistit ještě další informace.

Defokalizace prostřednictvím pseudoreflexivní strategie se uskutečňuje ve španělštině výpovědí s impersonální reflexivitou *Quiero que se vaya al súper* / *Me gustaría que se fuera al súper* / **Se tiene que ir*

de compras; v češtině se rovněž užívá stejné strategie: *Musí se zajít na nákup*. Španělské struktury jednovětné *Se alquila pisos* nelze považovat nikdy ve španělštině za direktivní mluvní akt. Serrano (2006: 68) uvádí také pasivní strukturu bezagentní jako stereotypizovanou zdvořilostní strukturu, což je *prostředek vedoucí k ochraně pozitivní tváře adresáta a užívání pasivních konstrukcí bez agentu a struktur reflexivně pasivních; tímto dochází k neuvedení referenta tú nebo usted [...] jde o prostředek pouze interakčního charakteru, kterého užívají mluvčí za účelem ukázat solidaritu skupiny a za účelem zvýšení sociální symetrie* (překlad autora).⁴³ Uvedeme následující příklad:

No se decidió bien ayer en la reunión.

= *Usted no ha decidido bien* > *Usted tiene que reformular su decisión.*

V těchto výpovědích je reference adresáta nulová. Nejedná se pro-nominální oslovení s implicitním referentem *usted*, ani o referenta *él/ella*, nýbrž jde o zvrtnou pasivní strukturu, která zastírá do té míry, že pouze ti, kteří byli přítomni schůzce, jsou schopni rozlišit, kdo je skutečným původcem děje. Stejný případ probíhá např. ve výpovědi *Esto no está bien dicho* = *Tú no lo has dicho bien.* > *¡Cambia lo que has dicho!* V češtině jde o struktury:

1. *Ta fotografie z tvého aparátu dobře nevyšla.*
2. *Ten pokoj není dobře uklizený.*
3. *Tentokrát se ti ten skok nepodařil.*

Pro zmírnění direktivnosti ve výše uvedených výpovědích mluvčí užívá tři strategie: 1) deagentizace, 2) tematizaci předmětu, 3) hodnotící oznámení.

43 / [...] el recurso encaminado a la protección de la imagen positiva del interlocutor es el uso de las construcciones de pasiva sin agente y de pasiva refleja, pues formulando la oración de este modo se evita la referencia del tú o del usted (y sus correspondientes plurales) [...] recurso básicamente interactivo que los hablantes utilizan como una estrategia para mostrar solidaridad de grupo y para reducir la posible ausencia de simetría social.

Mluvní akty direktivní užívají také pseudoinkluzi, která má funkci zastírat adresáta. Adresát je přítomen v podmětu výpovědi, nicméně není přesně určen, stává se součástí celé skupiny, která jej nahrazuje v množném čísle:

El informe lo mandamos por correo electrónico > Usted lo manda por correo electrónico.

Primero nos ocuparemos del análisis y luego presentaremos los resultados. > Quiero que vosotros primero hagáis el análisis y luego que presentéis los resultados.

Adresát je v těchto případech sice zastřen, nicméně je přítomen v plurálovém tvaru slovesa, popř. v zájmenu *nosotros*. V češtině je tato struktura možná v případě, že se jedná o situace, kdy má mluvčí nad adresátem moc či v prostředí solidaritního sdílení; v situacích, kde se komunikanti navzájem neznají, nelze tuto výpověď takto realizovat:

<i>A ted' si zazpíváme písničku.</i>	situace moci mluvčího nad adresátem
<i>A pěkně spinkáme až do rána.</i>	situace solidaritního sdílení
<i>*Víme, kolik je hodin?</i>	situace neznámých komunikantů

PODMIŇOVACÍ ZPŮSOB JAKO STRATEGIE

Slovesný tvar je jedním z morfopragmatických identifikátorů komunikační funkce výpovědi. Jednou ze strategií u direktivů je transpozice slovesného tvaru, která v případě kondicionálu činí propoziční obsah hypotetickým. Uplatnění podmiňovacího způsobu ovšem není v češtině a ve španělštině shodné. Jde tu především o to, které podmínky mohou být u mluvních aktů vyjádřeny transponovaným kondicionálem:

Španělština:

Podmínka schopnosti:	<i>¿Podrías prestarme el periódico?</i>
Podmínka připravenosti:	<i>¿Quisieras (querías) acompañarme a mi despacho?</i> <i>¿Te importaría venir a las ocho?</i> <i>¿Mañana vamos de marcha, ¿te apuntarías? < Mañana vamos de marcha, ¿te apuntas?</i>
Podmínka zřejmosti:	<i>*¿Habría más salsa?</i> <i>*¿Habría reparado ya el coche?</i>
Podmínka odůvodnitelnosti:	<i>*Haría mucho calor aquí.</i>

Čeština:

Podmínka schopnosti:	<i>Nemohl bys příště přijít včas?</i> <i>Dneska stěhujeme Klářin klavír, nemohl bys?</i> <i>Zavolal bys mi? < Můžeš mi zavolat?</i>
Podmínka připravenosti:	<i>Nechtěl bys mi pomoci s úkolem?</i> <i>Potřebujeme zařídit pár věcí, nechtěl by ses přidat?</i>
Podmínka zřejmosti:	<i>*Byl bys opravil už to auto?</i>

Tato struktura není možná, nicméně je možné formulovat otázku *Bylo by více omáčky?*, která už možná je, poněvadž v ní není obsažen referent.

Podmínka odůvodnitelnosti:	<i>*Jeli bychom moc rychle.</i>
----------------------------	---------------------------------

Nemůžeme opomenout také direktivy, které ověřují podmínku upřímnosti, tj. výpovědi, prostřednictvím kterých mluvčí vyjadřuje své přání, jež má být interpretováno na straně adresáta. Užívají se performativní matriční struktury se slovesy *querer* / *chtít*. Toto sloveso je imanentně nositelem nezdvořilosti, poněvadž se orientuje na přání mluvčího, jehož zisk bude zcela na jeho straně. Podmiňovací způsob je metaforou, která odděluje okamžik promluvy od jeho realizace:

*Querría pedirte el libro del que me hablaste.
Chtěl bych tě poprosit o tu knihu, cos mi o ní říkal.*

Pokud jsou tyto struktury v češtině deagentní, nejsou na rozdíl od španělštiny možné:

*Querría que se me cortara el pelo.
Chtěl bych, aby se mi ostříhaly vlasy.

Kondicionál může vstupovat do mluvních aktů společně s dalšími indikátory zdvořilostních funkcí zejména pak s hodnotícími výrazy: *bueno / estupendo / perfecto / bonito / ideal / apropiado*:

*Sería estupendo que usted me prestara cien euros.
Estaría bien que me dejaras tu coche para ir de viaje.*

V češtině funguje tato strategie identicky:

*Byl byste ten nejvhodnější kandidát na tuto práci.
Bylo by báječné, kdyby to mohlo být už dnes odpoledne.*

Takto orientované výpovědi s hodnotícím výrazem stojí v protikladu k výpovědím s výrazy negativního hodnocení, které jsou pak považovány za projev nezdvořilosti: *urgente / necesario / indispensable / inevitable / nutný / nezbytný* apt. Zde by bylo užité kondicionálu agramatické: **Bylo by nezbytné, kdybys mi půjčil sto korun / *Sería indispensable que firmara el contrato.*

Kromě kondicionálu existuje ještě posun slovesného času z přítomnosti do minulosti, čímž dochází k tomu, že mluvní akt je zářamován do širšího časového kontextu. Tím je pak pro adresáta mnohem akceptovatelnější splnit to, o co mluvčí svou výpověď žádá:

*Quería pedirle que me lo mandaran lo antes posible
Chtěl jsem vás požádat, abyste mi to zaslali co možná nejdříve.*

Obraz světa

V závěrečné části textu bychom rádi opustili transponovanou druhou osobu množného čísla, abychom vyjadřovali naše závěrečná stanoviska se zřejmým vztahem autora k jeho textu. Možná se tak sice prohřešíme proti normě autorského plurálu v odborných textech, nicméně z hlediska toho, co jsme zatím v textu uváděli, považujeme za vhodné používat strategii, jež nevede k žádnému zastírání. Dovolte mi tedy, abych se stal alespoň v závěru první osobou, která se zhostí své zodpovědnosti zcela. Opouštím autorské *my*, neboť žádné takové „*my*“ jednak není nositelem mé osobní řečové zkušenosti, o které se zmíním hned v následujícím oddíle, a jednak zodpovědnost za výroky uvedené v závěrečné diskusi nekrájím na neexistující části.

ŽIVOTNÍ ŘEČOVÁ ZKUŠENOST

Narodil jsem se do panelového domu, kde žilo sto mladých rodin. Každá z nich měla v průměru dvě děti. Jejich otcové a matky se v druhé polovině sedmdesátých let stěhovali do ostravsko-karvinské průmyslové aglomerace za prací. Proč o tom hovořím zrovna na tomto místě? Považuji za důležité, aby si čtenář uvědomil, z jak složitého komunikačního prostředí čerpám svou lingvistickou životní zkušenost. V mém rodném prostředí došlo k míšení jazyků českého, polského,

slovenského, maďarského, a to v jejich různých nářečních podobách; setkávali se tam příslušníci z různých etnických skupin, cizinci, občané z různých kulturních i přírodních prostředí, kteří si s sebou z jejich původního osídlení přinášeli vlastní pragmatický návyk. Společnost byla prosycena růzností, která měla jeden společný prvek. Byl jím hodnotový žebříček uživatelů, který vycházel z jejich vzdělanostní úrovně i profesního zařazení. Pragmatické návyky v kontaktu v nepřírozené migrační situaci způsobily, že se setřely rozdíly mezi různě diferencovanými kulturními rysy a nově vzniklý pragmatický návyk se orientoval spíše na vyjadřování přímé. Přímost byla komunikační hodnotou primární. Šla ovšem ruku v ruce s úsečností mluvních aktů a s racionalizací mluveného projevu, který se soustředil pouze na sdělování informací bez zvláštního důrazu k sociálním hodnotám. Jakési opuštění zdvořilosti se projevovalo silnou tendencí k egalitarismu dělnického typu, neboť dělník se stal základním hybatelem celého regionu ať již svou fyzickou přítomností v mase obyvatelstva hustě zalidněného regionu či vlivem ideologické propagandy, jež mu dodávala status výjimečnosti. Politickým režimem uměle vyvolaná kombinace egalitarismu a výjimečnosti pak vedla k ustavení zvláštního komunikačního napětí, které provázelo komunikační události prakticky po celé mé dětství. Toto komunikační napětí bych z dnešní perspektivy, tj. po čtvrtině století, mohl nazval verbální agresí, která byla založena na přímé konfrontaci, pokud bylo potřeba „vyvažovat“ (ale snad lépe řečeno řešit) vzniklý komunikační konflikt. Prvky řečové zdvořilosti se tu sice uplatňovaly, ale v daleko menší míře a udržovaly se v určitých společenských okruzích. Být příliš zdvořilý, respektive vyjadřovat se kultivovaně bylo v mnoha komunikačních událostech považováno za projev slabosti. Tento typ pragmatického řečového návyku byl v daném místě a v dané době racionálně zdůvodněn, vzešel ze společenské skutečnosti, která byla považována za neoddiskutovatelně jedinečnou a která v daném místě udržovala homogenní styl všech komunikačních situací, čímž bylo splněno očekávání. To vycházelo ze způsobu života, který utvářel skupinu obyvatelstva vydělenou vůči skupinám jiným, v nichž byl způsob života veden jiným způsobem, a tudíž i jinak řečově prováděn.

Řečová zkušenost z prostředí česko-polského smíšeného pruhu zasaženého migrací československých obyvatel ze všech koutů země do mne vryla určitý komunikační návyk, prostřednictvím kterého i dnes parceluji svět. Musím se přiznat, že i když se mé vyjadřování v současnosti snaží nabízet pragmatické a sociální hodnoty kultivovaného řečového projevu, i tak mi zůstala přímost v jednání a úsečnost ve stylu běžně-dorozumívacím, jíž si mí adresáti mimo kamenouhelnou pánev mohou povšimnout. Uvědomuji si čím dál tím více, jak se i dnes můj obraz světa v podobě typu sociální struktury promítá do interpretací kontextu a do vyhodnocování komunikačních partnerů v jakékoliv komunikační události. Přirozenost, se kterou bych se v některých typech situací vyjádřil, jsem nucen upozadovat, neboť by mohla působit nezdvořile, lajdácky, či by byla považována přinejmenším za zcela uvolněný mluvní styl. Toto mé osobní prožití tamního pragmatického návyku bylo následně ještě prohloubeno studiem cizích jazyků; a byla to právě španělština, která mne přitahovala již od raných dob studia, neboť mi v podvědomí připomínala přímost a věcnou racionalitu mé pragmatické matrice, již mám v sobě uloženu jako regulátor řečového chování a společenského jednání vůbec. Různost pragmatických návyků v rámci jednoho národního území mi pak v následujících letech pomohla uvědomovat si, čím je vlastně řečové chování regulováno, a zároveň mi to pomohlo proniknout do podstaty jazykových (ale měl bych spíše říci řečových) trhů, které jsou dominovány právě metapragmatickou bezpečností. Neboť i prostřednictvím verbální agrese lze dosahovat řádné řečové směny, pokud je v dané komunikační události očekávána jako pragmatický princip racionality.

V této studii jsem se zabýval dvěma různými oblastmi vědění o jazyce. Na prvním místě bylo hledání definice řečové zdvořilosti jako fenoménu, který je regulátorem chování projevujícím se v řeči etnickým jazykem. Na druhém místě to byly strategie, které se uplatňují v komunikačním klíči češtiny a španělštiny, a jejich systémový popis. Etnický jazyk je jedinečný dorozumívací kód, který svým vlastním způsobem filtruje všechny možné projevy chování a redukuje je v řečový habitus, jenž upřednostňuje určité sociální aspekty. Ty jsou

pak mluvčími vnášeny do komunikačních událostí a jsou na straně adresátů přijímány jako očekávané způsoby chování. Zdvořilý řečový habitus je v širším smyslu slova etnická dorozumívací hra vedená prostřednictvím makrostrategie, která zajišťuje všem účastníkům komunikace hladký průběh řečové směny. Řečová směna se stává výměnou sociálně-ekonomickou, neboť existuje-li jazykový trh, kde se obchoduje pouze určitým typem platidla (měnou funkční řeči), pak je řečová zdvořilost právě tímto výměnným artiklem.

Řečová zdvořilost zabezpečuje trvání sociální skupiny na základě ontologického bezpečí, do něhož celý řečový kontakt zaobaluje a prostřednictvím něhož se příslušníci jednoho jazykového společenství vymezují vůči jazykovým společenstvím jiným. Pragmatický návyk se stává součástí idiosynkrazie a je nedílnou, a též jednou z hlavních součástí národní identity mluvčích. Ontologické bezpečí je zajištěno pravidlem, které řečovou směnu řídí, a tím je maxima bezpečnosti; všichni účastníci komunikace užívají pravidla funkční řeči v konverzační hře, kterou rozehrávají s ustáleným souborem herních prostředků. Maxima bezpečnosti je důležitá proto, aby mluvčí zaujímal postoje vůči adresátům, a tím potvrzovali sociální strukturu danou typy vztahů, které mluvčí mezi sebou zvykově udržují. Je důležitá také proto, aby mluvčí měli možnost nekonfliktně generovat zisk na své straně, neboť podmínky života člověka ve společnosti jej nutí využívat druhých pro svůj vlastní prospěch. Řečová zdvořilost je tedy proměněnou verbální agresivitou; jde o typ agonálního chování, jež má podobu osobního/etnického kalkulů, který nabízí nejbezpečnější, a tudíž nejefektivnější pravidla řečového styku a získávání společenských výtěžků.

Myslím si, že maxima bezpečnosti u funkční řeči je základem pro formování společenství, které na jejím základě konstituuje soubor řečových rituálů. Jazyk je totiž vývojovým stadiem určitého zvukového rituálu; odtud jeho systémovost a vnitřně organizovaná struktura. Kultura a v ní se vyvíjející jazyk na jedné straně, a jazyk a jím ovlivňovaná kultura na straně druhé vykazují shodné znaky v ontogenezi; rituál je základním stavebním kamenem sociálních konstrukcí. A jazyk jako sociální konstrukce, jak jsem se snažil ukázat, slouží především

k udržení environmentální rovnováhy sociálního světa. Kooperace mezi uživateli jazyka zajišťuje pocit hodnotového sdílení; mluvčí mají podvědomě vnitřně strukturovaný soubor hodnot, které do komunikačního prostředí vnášejí a zároveň je přijímají, což potvrzuje jejich sociální status a nabízí jim zřetelně definované místo ve společenském konstrukt, což pro mluvčí znamená vždy pevně zakotvené komunikační východisko. Ačkoliv se to zdá jednoduché, toto považuji za základ definice řečové zdvořilosti jako fenoménu zkoumaného z perspektivy pragmalingvistické a antropologické.

Jaké jsou pragmatické návyky mluvčích češtiny a mluvčích španělštiny? Pokusím se shrnout poznatky v definici těchto dvou rozdílných řečových habitů prostřednictvím ustavení vnitřního pořádku v komunikačním klíči, jež bude zahrnovat řečové strategie fungující jako bezpečnostní řečové prvky. Ještě předtím však musím konstatovat jednu podstatnou charakteristiku obou etnolingvistických areálů, která vychází z jejich společného indoevropského základu na jedné straně a geografickou přítomností v prostředí západního světa na straně druhé. Oba areály jsou vedeny shodným typem imaginárního herního řečového řádu, kterým je hra s nenulovým součtem. Toto je základ rozvinuté společnosti, která ctí individualitu na jedné straně jako projev liberalismu, nicméně která zároveň individualismus zastírá tím, že vždy nabízí alespoň imaginární, fiktivní vyrovnání čili jakousi řečovou nápravu individuálního zisku. Tato náprava je vždy pozitivní emocí, již pociťuje adresát, který zdvořilě řečové chování mluvčího přijímá. Pozitivní emoce je společná oběma areálům; to, co je tu rozdílné, je její charakter. Španělština vyvolává u adresátů pozitivní emoci tím, že je situuje do prostředí afiliace, tedy všechny společně propojuje pocit komunitního sdílení bez rozdílů sociálně-ekonomického statusu. Naopak v češtině je pozitivní emoce u adresáta zabezpečena tím, že sociálně-ekonomický status adresáta je vyhodnocen jako vysoký, hodnotově relevantní, i když tomu tak ve skutečnosti být nemusí. Uživatelé češtiny tedy preferují spíše opak afiliace, a tou je autonomie. Oba typy řečového řádu zabezpečují, že finální součet řečových výměn je vždy nenulový.

KOMUNIKAČNÍ KLÍČ MLUVČÍCH ŠPANĚLŠTINY

Řečové chování v interakci tváří v tvář u mluvčích španělštiny se uskutečňuje spíše v rovině *afiliace-involvement*, tedy vměšování, jež je chápáno jako pozitivní řečová hodnota, neboť nastavuje blízký vztah mluvčího a adresáta. Blízkost je ve španělštině projevem potvrzení adresátovy pozice. Pozice jsou vnímány jako komunitní, shodné. Španělský etnický řečový stereotyp odmítá projevy vzdalování. Toto se projevuje v sociální indexaci, kdy je vztah mezi mluvčím a adresátem znakován prostředky pozitivního sociálního zoomu. Mluvčí španělštiny užívají pozdravů, které nejsou distantní na úrovni sémů a prakticky se nejedná o fosilizovaná přání. Španělé užívají proximitních pozdravů, které jsou v souladu s tykáním, jež je preferenčním, nepříznakovým prvkem řečového kontaktu. Pozdravy se realizují v sekvencích, jimiž se postupně partneři v komunikační události přibližují jeden druhému. Jde o jakýsi sociální kontaktní rituál, který postupně přechází od pozdravů k vyjádření postojů jednoho vůči druhému a k vyjádření aktuálního psychosociálního stavu jednotlivých aktérů. Tento stav je vždy hodnocen jako pozitivní. Postupně se pozdravová sekvence přesouvá směrem ke zdvořilosti valorizační, kde se prostřednictvím komplimentů mluvčí přibližují ještě více. Konverzační hra je ve španělštině započata afektivními hodnoceními; objevují se zde i afektovaná oslovení či oslovení nevyjadřující sociální status. Tímto způsobem mluvčí španělštiny nastavují při setkání komunikační prostředí solidarity a vzájemné blízkosti, rovnosti.

V prostředí solidarity u mluvčích španělštiny nedochází k akcentaci sociálních souřadnic mluvčího. Ty jsou jako pragmatický filtr nerelevantní, stejně jako předchozí známost, která při kontaktování nehraje roli. Mluvčí španělštiny tedy automaticky přistupují ke komunikační události, jako kdyby se jednalo o prostředí sdílení, „jako kdyby se všichni znali“. Jde o typ *afiliace*, která nepreferuje nastavování formálních vztahů. Do hry vstupuje i fakt, že se tendence ve vyjadřování řídí projevy mladosti, čímž je i věk částečně upozaděn jako pragmatický stylový filtr. Konverzační sdílení lze pozorovat i v užití

prostředků přivlastnění adresáta jako člena širší etnické rodiny. Znamená to, že mluvčí španělštiny nemají z komunikační události apriorní obavu z konfliktu. Konflikt je totiž idiosynkratickým projevem španělského řečového kontaktu. Je projevem přirozenosti společenského řádu a jazykové prostředky, jež konflikt jakoby podporují, jsou afektivní řečové prostředky s mírnou tendencí k užívání vulgarismů, vyjadřování sexuálních postojů při užívání španělského jevu *piropo* atp. Až jakási démonická záliba v konfliktnosti, vyhraněnosti je pro jazykové společenství jednotícím prvkem.

Pozitivní sociální zoom je dán také tendencí k preferovaným akcím a vyjadřování komplimentů je spíše spontánní, kdy se mluvčí skutečně s adresátem identifikuje. Jde o objektivní vyjádření jejich názoru. Takový způsob řečového kontaktu je přímý; přímo odhaluje to, co si mluvčí jako jednotka interakční události přeje, co si myslí, jaký má názor na druhého atp. Veškeré chování mluvčích španělštiny tedy naznačuje silnou tendenci k ustavení vlastní pozitivní tváře. Mluvčí se řečové chovají tak, jak oni sami chtějí svou společenskou tvář budovat, nikoliv tak, jak si druhý přeje či očekává. Jde o druhý typ *afiliace-independencia*. Adresát takový vyhraněný způsob řečové sebeprezentace od svého mluvčího očekává. Jde vlastně o určité verbální dary, které jsou přijímány, ať už je jejich kvalita jakákoliv. Verbální dary jsou přijímány s očekáváním a vyjadřují osobní entusiasmus mluvčích. Konverzace tak nebývá zatížena předpoklady o společenské hodnotě mluvčího (čili sociální předsudečností) a mluvčí nemusejí vyhodnocovat z kontextu celou řadu aspektů; komunikace je tak spontánní a postrádá prvky vyrovnávací. Hovoříme-li o španělské společnosti, můžeme ji nazvat společností vzájemného přibližování s projevy řečové zdvořilosti pozitivní.

K této domněnce mě vede i fakt, že mluvní akt poděkování je uskutečňován pouze tam, kde se vlastně nejdříve uskutečnil akt pozvání. Pokud mluvčí španělštiny pocituje, že je potřeba poděkovat, vyjádří své díky nepřímými formami, anebo skutečným mluvním aktem poděkování v určité strukturní formě. Důvodem ovšem není vyvažovat ztrátu na straně adresáta, nicméně vyjádřit vůči němu pozitivní

hodnocení. Tím pádem může docházet ke snazšímu uskutečnění small talků, neboť mezi mluvčími neexistuje komunikační bariéra. Small talky jsem v naší studii nesledoval, ale při prožití určité doby ve Španělsku zjistíte, že small talk v jakékoliv situaci je spíše očekávaný, jde o normalizovaný způsob potkávání, které se tak nestává pouhým míjením, nýbrž interakcí. Interakce ve small talku ukazuje, že mluvčí tedy ve skutečnosti sdílejí komunitní prostor, ve kterém se pohybují, jako příhodný kontext pro řečovou výměnu. To, odkud pocházejí, kolik vydělávají, jakou mají pověst či co se o nich povídá, nehraje relevantní roli. Small talk je také projevem pozvání ke sdílení shodných pocitů, k vyvolání pocitu sounáležitosti.

Pozvání se tak může stát jedním ze základních předpokladů řečového sdílení. Vyjadřuje se přímo, prostřednictvím indikativu; negace se neužívá jako strategie, neboť nemá co vyrovnávat. Stejně tak je omezena hypotetičnost realizovaná kondicionálem. Pozvání tak odpovídá ekonomické rovnováze. Hypotetičnost ani negace by tu neměly co vyrovnávat, neboť nedochází ke ztrátě na straně žádného z komunikantů.

Solidaritní sdílení je rovněž patrné ze strategie uložené v argumentačních mluvních aktech. Názorový střet je předem vyvažován možností vyvození parciálního i finálního závěru, kterému mluvčí poskytuje subjuntiv jako jeden z prostředků hypotetičnosti či užitím španělského probabilitivu. Adresátovi poskytnutá možnost vyvozovat závěry a určité konstatační soudy vede sice k názorovém střetu, nicméně ani jeden mluvčí tak na svém názorovém postoji netrvá; jde o pouhou relativizaci osobního postoje. Adresátovi promluvy se tak otevírá manipulační prostor, v němž se může projevit.

Solidaritní prostředí je rovněž patrné v direktivních mluvních aktech, které preferují transponované performativní formy. Kondicionál a minulý čas tady již roli hrají, nicméně negace zůstává stále upozaděna. Mluvčí španělštiny tak vystupují v konverzační hře jako jednotky, z nichž ani jedna nemá nad druhou sociální moc; vztahy mezi komunikujícími složkami jsou rovnostářské, nejsou hierarchizovány, hovor je neautoritativní. Navíc jsou uplatněny další prostředky para-

lingvistické jako je skutečná fyzická komunikační blízkost, haptika, postuprika, hlasitost a výslovnostní i důrazová příznakovost, stejně jako schopnost vyrovnat se s prolínáním několika řečových projevů, čímž jsou mluvčí nuceni sledovat najednou někdy i několik hovořících osob. Takové projevy řečového chování jsou určitou sociální symbolikou španělského etnolingvistického areálu.

Podoba španělské funkční řeči má charakter antischizmogennetický. Vnímání společenského prostoru netíhne k nastavování společenských rozdílů, čímž je eliminována apriorní přítomnost konfliktu mezi různými hodnotami sociálních souřadnic. Jde tedy o řečové chování s nižším stupněm formalizace a s nižším stupněm subjektivity; řekl bych že jde o jakýsi španělský „sprechhandling“, který umožňuje mluvčím říci to, co si přejí, bez ohledu na adresáta. Z toho vyplývá i možnost (nikoli nutnost) čerpat z prostředků řečově zdvořilých na jedné straně, a na straně druhé je tak mluvčímu dáno na výběr, po kterém prostředku může sáhnout. Čerpá tedy ze souboru prototypů, které různě dynamizují jednotlivé idiolekty řečově se chovajících jedinců.

K tomu dodávám, že mluvčí očekávají, že adresát neočekává, že budou jeho sociální souřadnice relevantně vyhodnoceny. Španělskému mluvčímu totiž nejde o sociální souřadnice, nýbrž o hodnotu čistě konverzačně partnerskou spíše než o konverzačně protihráčskou. Proto jsou španělští pragmalingvisté přesvědčeni, že nejde o nezdvořilost, ale o důvěru, která je přetavením maximy bezpečnosti.

Jestliže mluvčí španělštiny nemusí vyhodnocovat sociální hodnotu entity adresáta, soustředí se na jiné aspekty, které může v interakci tváří v tvář vyjadřovat. Jde o hodnoty porozumění a sounáležitosti bez nutnosti ochraňovat tvář svou ani tvář adresáta; proto je zde přímost přijímána pozitivně jako projev pozitivní tváře mluvčího. Řečové chování je vlastně nestrategickým jednáním, kde se neprojevuje manipulace se sociální skutečností. Domnívám se, že španělské řečové chování lze zahrnout pod typ sociální modality, kterou nazýváme proximální egalitarismus. Ten nepreferuje formalismus jako schematické vidění společnosti rozehrávající konverzační hru na pozice, role

a statusy. V posledku se jedná o egalitářský liberalismus; tedy spíše o nedogmatické jednání uživatelů jazyka, jež jednotlivé uživatele jazyka nevyděluje do dvou protistojných antropologických skupin *My* a *Oni*; spíše se tu jedná o afilaci založenou na nediskriminaci sociálních prvků, což by mohlo být (a v mnoha případech je) považováno z hlediska etického za projevy vůči zdvořilosti protistojné. Zdvořilost je ovšem ve španělštině v zapyrenejské oblasti svébytným způsobem nazírání na svět, v němž tíhnou mluvčí k vyjadřování společenského souladu. Komunikace tváří v tvář ve španělštině je tedy homogenní konverzační relací. Shrnuji, že se jedná o solidaritní nebo též afilativní řečový klíč.

KOMUNIKAČNÍ KLÍČ MLUVČÍCH ČEŠTINY

Řečové strategie české zdvořilé funkční řeči vycházejí z jiného typu řečového řádu, který se uskutečňuje v rovině vymezování. Mluvčí i adresát utvářejí sice komunikační pár, který vstupuje na pole konverzační hry, nicméně oba se vnímají jako samostatné jednotky se svými společenskými aspekty. Tyto společenské aspekty se stávají součástí relevantního vyhodnocování kontextu a fungují jako filtry, které musí mluvčí při kontaktu s adresátem stále považovat za stylové činitele funkční řeči. Vnímat adresáta akcentuje chování jiného typu – mluvčí považuje adresáta ze skupiny *Oni*. Mohlo by se zdát, že jde vlastně o opak afiliace, tedy o hostilitu.

Hostilita je ovšem negativním společenským jevem, neboť vyvolává soupeřivost. V sociologii se hovoří o odmítavých postojích či preferenci nenastolovat kontakt, pokud to není nutné, nenavazovat komunikaci bezdůvodně atp. Hostilita se také projevuje tváří bez pozitivních emocí – smutkem, sklíčeností, celkovou nepohodou. Proto bychom se tomuto termínu raději vyhnuli, i když terminologické slovníky uvádějí hostilitu jako protiklad afiliace. Budeme spíše hovořit o dogmatu, které čestí mluvčí ctí na prvním místě, a tím je naprostá nezávislost adresáta. Není podpořena jeho individualita, nýbrž právě

imaginární příslušnost k určitému společenskému stavu. Jde vlastně také o typ afiliace, protože vždy je charakteristika druhé osoby pro řečové chování relevantní, z hlediska kvality mluveného projevu je vlastně stylotvorná, i když se tu o styl v pravém smyslu slova nejedná.

V českém prostředí je nezávislost typická ve všech situacích; kromě neformálních vztahů, které jsou dány prostředím rodinným a přátelským. Jde tedy o nepříznakový typ řečového kontaktu. Totiž vzájemné přiblížení jednoho mluvčího k druhému je v ostatních typech konverzačních událostí otázkou vyjednávání; vzájemné přiblížení mluvčích češtiny mimo přátelský a rodinný prostor je otázkou času a rovněž otázkou vyhodnocení dosavadních vztahů a jejich kvality, nabídky a poptávky. Vzájemné přiblížení je otázkou risku, neboť přijetí nabídky na přiblížení nemusí od adresáta přijít. Pro češtinu je tedy příznačný distantní charakter komunikace.

Distantní charakter řečové interakce je patrný z negativního sociálního zoomu, který se projevuje distantními pozdravy, které automaticky aktivují další jazykové prostředky jako je nepříznakové vykání a společenské titulování, které je charakteristickým projevem ustavení adresátovy společenské role, jeho pozice vůči mluvčímu či jeho profesi; stejně tak je zde patrný jistý vliv socioekonomického postavení adresátů. Všechny tyto prvky jsou součástí nedílného integritního systému sociální indexace, která funguje jako celek pro navození kontaktu, udržení průběhu komunikace i pro její ukončení.

Udržování sociální distance je projevem podvědomého přesvědčení uživatelů češtiny, že některé typy řečového chování jsou sankcionovány jako nevhodné či nepřijatelné, a že je tedy nutno diskriminovat mezi řečovým chováním společensky noremním a nenoremním. Mluvčí češtiny se totiž v řečové události stavějí do porovnávací pozice, v níž se setkávají společenské hodnoty mluvčího se společenskými hodnotami adresáta. Tyto dvě hodnoty jsou vnímány buď jako rozdílné, anebo jako shodné, nicméně stále autonomní. Kolem mluvčího i kolem adresáta tak vzniká prostor, do kterého druhý komunikační partner může pronikat pouze postupnými, poměrně strategicky a diplomatically vyměřenými pragmatickými neinvazivními kroky.

Sociální souřadnice uživatelů češtiny utvářejí dojem nekonfliktnosti. Nekonfliktnost je zabezpečena právě distantním charakterem interakce, neboť dvě společenské entity se nedostanou do kolize. Jazykové prostředky mezi nimi neustále udržují distanci a nemůže dojít ke střetu názorovému a ani k ponížení sociálních souřadnic jednoho z komunikantů. Jde tedy rovněž o určitý typ solidarity, nicméně ta je spíše uskutečňována v rovině vzájemného respektu; sdílení je omezeno.

Apriorní konfliktnost komunikantů je dána jejich neosobním vztahem. České řečové chování se tak spíše přibližuje skutečnému strategicky vyměřenému pragmatickému kalkulu odpovídajícímu pojmu „Sprachgebilde“, tedy cílenému, předem promyšlenému řečovému jednání, které pečlivě plánuje řeč jako plánovitý produkt. Proto se užívají jazykové prostředky spíše stereotypní, nejvíce centrální, čímž je zabezpečeno to, aby se mluvčí nikterak nevyčleňoval ve svém řečovém jednání od ostatních, tj. mluvčí se snaží zastírat svou kreativní individualitu v řeči. Být příliš výrazným v řečovém chování spíše podporuje pozorovatele v tom, aby formuloval otázku *Jak se to ten člověk chová?*, nebo dokonce *Proč se tak blbě usmívá?* spíše než by tomu bylo v kultuře vzájemného přibližování.

Společenské zakotvení uživatelů je pak vede k nastolování formálního prostředí a k řečovému chování spíše rituálnímu z hlediska formálního užití jazykových prostředků. Řečový styk je tedy spíše předepisován typologií jazykových prostředků a mluvčí nemá možnost volby si řečový zdvořilostní registr nikterak přizpůsobovat, neboť by byl vystaven sankcím. Formální vztahy mezi mluvčími jsou podtrženy automatizovanými formulami, které jsou vyhodnocovány spíše jako projevy věkové a zkušenostní vyzrálosti. Jde o řečové chování založené na zásluhovosti, která je v konverzaci sdělována adresátovi. Mluvčího pragmalekt tak umožňuje konverzovat pouze v určitém výrazovém zájmu. Ten je určen především entitou adresáta jako příjemce sociální deixe, kterou v určité podobě od mluvčího očekává. Výrazový zájem mluvčích češtiny tedy upozaduje to, co by samotní mluvčí chtěli říci na jedné straně, a na straně druhé upozaduje i takové projevy chování,

kterými by chtěli na ostatní působit jako výrazné individuality. Jejich řečové chování nevychází z nich samotných, ale z druhého; jde tedy o to, že čeští mluvčí se řečové chovají tak, jak je od nich očekáváno. V tomto případě hovoříme o řečové zdvořilosti negativní. U zdvořilosti negativní jde též o to, že se mluvčí chovají tak, aby zakryli to, jak být viděni nechtějí.

Udržení negativní společenské tváře ve veřejném prostoru má vliv na projevy parajazykové; posturika velí mluvčím udržovat spíše fyzickou vzdálenost, prakticky je zapovězena haptika kromě podání ruky, smích je považován za projev otevřenosti a spontánnosti. Na místo smíchu by mohl být přítomen úsměv, ale i ten je, jak pozorují jinak pragmaticky orientovaní cizinci, velmi sporadický. Z hlediska ekonomické směny jde u ne-úsměvu v českém prostředí rovněž o poskytnutí interakčního daru. Tento paraverbální dar je ale charakteru společenského respektu, který nevyjadřuje entusiasmus a preferuje spíše projevy vážnosti i váženosti. Jde tedy o serióznost, která se stává sociální hodnotou, jež se projektuje v pragmemický symbol kultury vzájemného vzdalování.

Udržování sociální vzdálenosti mezi uživateli jazyka je přímo úměrné principu nedůvěry. Mluvčí se obracejí na adresáty s určitým typem obavy, která pramení z komunikačního stresu, jež je způsoben obavou z porušení řečových norem. Porušení řečové normy by spočívalo v uskutečnění invazivního řečového aktu, který by narušil osobnostní prostor adresáta. Proto jsou mluvčí češtiny pragmatickým návykem tlačeni k užívání vyrovnávacích strategií. Jejich úkolem je vyvažovat potenciální ekonomický zisk, který generují na své straně. Vyrovnávací prostředky nicméně pronikají i tam, kde je zisk na straně adresáta. Čeština je tedy jazykem, který formuje kulturu, která se na pozvání, na přiblížení a na sdílení nezakládá. Je založena na zdrženlivosti, rezervovanosti a odtazitosti.

Nesdílení je charakteristické projevem negace, která je idiosynkratickou funkční pragmatickou strategií. Celá komunikační událost se tak jakoby přetáčí na jakýsi sémantický rub, kdy mluvčí i adresát konverzují tak, jako kdyby se vzájemně od sebe odtlačovali. Nesdílení

je rovněž uskutečňováno silnou tendencí k hypotetičnosti, ke změně modalitní perspektivy, kterou jsou řečové projevy nasyceny. Navíc se v češtině negace a hypotetičnost rovněž uskutečňují v souvýskytu a naplňují tak mluvní akt dvojí bariérou. Zapojování sociálně integritních svazků jednotlivých pragémů je v češtině výraznější než ve španělštině. Jde opět o typ antischizmogenetického mechanismu, který má za úkol eliminovat názorový střet; názorová konfrontace pro mluvčí češtiny představuje komunikační nebezpečí.

Česká funkční řeč tedy nabývá formy konverzační hry, kde je přítomna sociální moc a kde jsou vztahy mezi komunikanty hierarchizovány tak, jak jsou hierarchizovány ve společnosti. Antischizmogenetický řečový mechanismus nastavuje mluvčí jako samostatné řečové jednotky, z nichž každá plní dva úkoly. Jedním úkolem je udržení své vlastní společenské image, která se přibližuje projevům distingovanosti. Druhým úkolem je zároveň podpora společenské image adresáta. Mluvčí tedy udržují neinvazivní charakter promluv, čímž dochází k manipulaci se společenskými skutečnostmi; mluvčí totiž vyjadřují sociální distanci i tam, kde jsou jejich skutečné společenské pozice shodné. Proto dochází k méně častému uskutečňování *small talku*. Předchozí neznámost je činitelem, který ustavuje mluvčí spíše do vztahu nekontaktního. Jde o dogmatický řečový klíč, který staví jednotlivé komunikující složky do protistojných skupin *My* a *Oni*. Jde o způsob konverzační hry ukazující spíše na typ sociální modality distantního konzervatismu. Opět je zde ovšem potřeba připomenout, že se tu jedná o hru s nenulovým součtem, protože ziskovost je v rovině emočního zisku významná. Výplatní hodnota správného zdvořilého řečového chování se v češtině odměňuje, může mnohem snadněji vést ke skutečnému materiálnímu zisku toho, kdo umí řečovou zdvořilost správně strategicky používat.

Řečový liberalismus a konzervatismus

Řečové projevy ve dvou etnolingvistických areálech jsou různými modifikacemi přeměny původně v člověku geneticky zakódované agrese. Agrese byla ze společnosti postupně vytlačena genetickou konkurencí; byly akcentovány ty geny, které byly výhodné pro skupinu, a zároveň nevýhodné pro jednotlivce. Tímto způsobem došlo k přeměně původně přírodního nastavení člověka na člověka žijícího v kulturním prostředí. Člověk jako živočišný druh přestal být druhem plastickým, ale stal se druhem elastickým. Přeměňuje své přírodní charakteristiky v aspekty sociální, čímž si udržuje schopnost zabezpečování životních potřeb. Ty mu už neposkytuje příroda jako kontext, ale stává se jím společnost, ve které a ze které člověk žije. S životem jde ruku v ruce i jazykové a řečové prožívání, které je jedinečným komunikačním kódem, který vnáší do společenského prostoru bezpečí.

Elasticita člověka pak vedla k ustavení různých pragmatických návyků vycházejících z jednotlivých dorozumívacích kódů v různých místech a v různých dobách. Vznikly společnosti, které se typem návyků odlišují; vznikly různé, jinak pragmaticky orientované funkční řeči. Funkční řeč by měla být odrazem společnosti, kvality vztahů ustanovených mezi jednotlivými sociálními skupinami, společenskými třídami či mezi jednotlivci. Pavučina sociálních vztahů se ztvárňuje pomocí

jazykových prostředků a řečových strategií utvářejících pragmaticky funkční řeč, jež je apriorní strukturou, která svírá lidský život jako jediný možný obraz světa, jenž je uživateli jazyka zpřístupněn.

Česká společnost je z hlediska sociologického považována za společnost vycházející z rovnostářského totalitního režimu. Proměna totality v demokratický politický princip vyvolala ve společnosti tendenci k nastolování sociálních rozdílů; česká společnost se ukazuje jako málo rovnostářská. Rovnostářství, jak je uvádějí Nekvapil a Neústupný (2005), je pouze relativní. V průběhu posledních deseti let došlo k posunu vnímání českého sociálního egalitarismu, jak ukazují sociologické výzkumy: *shromážděné výsledky poněkud zpochybňují obecné názory o výjimečné rovnosti v naší zemi a specificky českém rovnostářství. Česká společnost není „nejrovnější“ ani ve výdělcích, ani v situaci domácností. Tvrzení o nejnižší chudobě platí pouze v podobě odvozené z příjmových relací. Jako největší rovnostáři se nejvíce ani v různých postojích. Naše situace v oblasti sociálně-ekonomických rozdílů je velmi dobrá, avšak nejsme „až tak“ výjimeční co do ekonomické rovnosti, ani nejsme „až takoví“ rovnostáři* (Večerník – Mysíková, 2017: 105).

Rovnostářství se neprojevuje ani v jazyce; česká funkční řeč je antirovnostářská, je sociálně diferenciací. Postoje mluvčích k druhým vycházejí z rozdílností, nikoli z prvků shody. Jde o jakýsi řečový konzervatismus, kterým se akcentují řád a autorita, lpění na hodnotách člověka jako představitele sociálního žebříčku, jako nositele sociologické, ekonomické či profesní nálepky. Řečový konzervatismus byl přítomen i v období totalitního režimu, který nastoloval egalitarismus umělou cestou nevycházející z požadavků liberalismu a tržního hospodářství. Jelikož totalitní centrální ekonomický systém plánovaného hospodářství smýval rozdíly mezi obyvateli, mezi uživateli jazyka zůstal zachován konzervativní jazykový trh, který do sebe egalitarismus neabsorboval. České řečové chování zůstávalo prvkem diferenciací mezi jedinci, kteří tak mohli alespoň řečovým chováním a jednáním ustanovovat distinktivní sociální souřadnice.

Český řečový konzervatismus je etnickou hodnotou české národní identity, kterou si mluvčí češtiny prakticky neuvědomují; prostředky

konzervující jejich sociální pozici i pozice těch druhých jsou automatické, stereotypní a těžce odstranitelné. Jde o *modus comunicandi* a zároveň o *modus vivendi* české nerovnostářsky orientované společnosti. Tento způsob vnímání světa bych neoznačil lingvistickým pesimismem; z hlediska formálních prostředků funkční zdvořilé řeči by se takto jevit mohl, nicméně z hlediska sociálně-ekonomické funkce se tu o pesimismus nejedná, neboť vztahy mezi komunikanty jsou stále funkční a mluvčí se jimi úspěšně posouvají na cestě za získáváním společenských výtěžků a prožívají satisfakci, neboť jim společnost dává najevo, kým jsou a že jejich hodnota (alespoň v imaginárním řádu) je vysoká. Výsledky takového řečového chování jsou tedy pozitivní, alespoň z hlediska émického.

Ve španělské kultuře jde především o společnost, která vzešla naopak z pravicově orientované diktatury. Pravicová diktatura rozrůžňovala společnost dle diskriminačních politických a názorových aspektů. Vzniklá společenská diferenciacie vyvolala u mluvčích odklon od sociálně-diferenciačních řečových prostředků, což se ve velké míře projevilo po pádu frankismu. Došlo k výrazné společenské změně a vztahy mezi lidmi se z násilné diferenciacie postupně proměnily ve vztahy společenské shody. Demokratický režim ve Španělsku vedl k rozbourání diferenciacních řečových struktur a akceleroval vznik kultury vzájemného přibližování. I když jsou rozdíly mezi příjmovými skupinami ve Španělsku výraznější a vzniká mnohem ekonomicky diferencovanější typ společnosti (i v současnosti s vysokou mírou nezaměstnanosti), vzájemné řečové chování uživatelů španělštiny tento typ vztahů v řeči vůbec nekóduje. Jde tedy o funkční řeč, kterou bychom v současnosti mohli považovat za řečový liberalismus, který upřednostňuje svobodnou volbu jednání, neregulaci vzájemného styku a volnost vyjadřování vedoucí k řečovému optimismu. Řečový liberalismus je ve španělské společnosti přítomen jako její bezpečnostní agens, který tmelí vztahy mezi jednotlivci a podvědomě jim vnucuje komunikační partnerství rovnosti všude tam, kde španělština historicky obsadila geografický prostor jako pragmatická matrice. V místech, kam tato pragmatická matrice původní kastilštiny nedosahovala, vznikly tendence k separatismu projevujícího se silným statutem autonomie některých správních jednotek či

k opuštění společného politického útvaru (Baskicko, Galicie, Katalánsko).

Pokud jsem hovořil o pragmatických matricích, které se různě teritoriálně zhmotňují v českém řečovém konzervatismu a španělském řečovém liberalismu, je potřeba podotknout, že se v obou případech jedná o projevy vstřícnosti, která je člověku geneticky vrozena. Vstřícnost je tedy typem společenského diskurzu, který všechny účastníky společenského života uskutečněného prostřednictvím komunikačního kódu uzavírá do homogenní skupiny nazývané kultura, jež ukazuje na platnost komunikačně-bezpečnostního axiomu jako přirozené danosti lidského světa. Vstřícnost je také to, co v řečové hře vždy zabezpečuje nenulový součet. Kultury bez vstřícnosti hrají řečové hry s nulovým součtem. Nejsou to ale kultury indoevropského původu.

KOMPARAČNÍ MAPOVÁNÍ TEORIE ŘEČOVÝCH POŘÁDKŮ

Kvalita řečového chování ve dvou etnolingvistických areálech se vyjeví ještě více pokud z výše uvedeného vyvodíme ještě další charakteristiky, tentokrát ty, které vycházejí z obecné teorie komunikace a psychologie.

ČESKÁ ŘEČOVÁ KULTURA	ŠPANĚLSKÁ ŘEČOVÁ KULTURA
Determinismus	Bezprostřednost
Apel na obavu/nedůvěru	Apel na důvěru
Druhotné teritorium	Neteritoriální chování
Empatie distantní	Empatie proximitní
Méně fatické komunikace	Více fatické komunikace
Exkluzivní princip	Inkluzivní princip
Individualistická kultura	Kolektivistická kultura
Jistota neinvaze	Předpoklad invaze
Vztah kontrární	Komplementární vztah
Kultura málo kontextová	Kultura více kontextová
Společenská nevšímavost	Společenský zájem

Česká kultura je založena na determinismu, který vychází z psychologické podstaty mluvčího jako jedince, který je dominován spíše obavou. Řečově se chovající jedinec se v českém prostředí chová tak, jako kdyby do společenského prostoru vždy s sebou přinášel bublinu. Ta je sice prostupitelná, nicméně nikoliv apriorně. Jedná se o jakési druhotné teritorium, které je vnímáno jsou soukromé a které si mluvčí s sebou nese kamkoliv. Z toho též vyplývají postoje dvou interagujících mluvčích. Ti jsou jeden vůči druhému empatičtí, tato empatie se projevuje na dálku. Jde o exkluzivní princip, kdy ne všichni se mohou stát subjekty interakční události. Český mluvčí si vybírá, s kým nastaví interakci, pokud k ní nemá důvod, čímž je fatická komunikace mezi neznámými mluvčími spíše sporadická. Ostatní potencionální adresáti jsou zasaženi společenskou nevšímavostí. Dva pomyslní mluvčí tedy stojí ve vztahu kontrárním, vzájemně se nedoplňují. Z hlediska řeči se jedná o individualistickou kulturu založenou na jistotě mluvčích, že ostatní mluvčí neprovedou invazi do jejich druhotného teritoria. Hovoříme tak o kultuře málo kontextové.

Co se týče míry kontextovosti řečové kultury, pak to, co tvrdím výše, je pouze relativně orientovaný popis české a španělské kultury. Česká kultura je méně kontextová než kultura španělská, a naopak. Nejedná se o absolutní tvrzení. Problém totiž spočívá v tom, že zařazování kultur do jakéhosi měrného systému kontextu je velmi problematické právě způsobem měření, jeho metodologií. V tomto článku jsem uvedl neterminologické srovnání; ovšem v komparaci kultur se pracuje s termíny *kultura s vysokým/nízkým kontextem* (srov. Hall, 1976). Domnívám se, že zařadit řečovou hru k jednomu (nízkému), anebo k druhému (vysokému) kontextu je dnes ještě prakticky nemožné, neboť chybí propracovaná kulturně-řečová komparatistika. Pokusy proběhly mezi češtinou a němčinou (Schroll-Machl – Nový, 2003), výsledky však nebyly zcela přesvědčivé a teprve se čeká na důkladnější zpracování. Jako jednoznačné poziční umístění se vždy jeví spíše kultury, v nichž každá reprezentuje odlišný civilizační okruh (např. funkční řeč finštiny a japonštiny) (Nishimura a kol., 2014).

Kultura mluvčích peninsulární španělštiny je založena na bezprostřednosti, která vychází z podstaty jednajícího jedince, který je řízen

apriorní důvěrou. Tato důvěra způsobuje, že se všichni mluvčí chovají neteritoriálně. Neteritoriálnost pak umožňuje způsob empatie, která jednotlivé mluvčí nechává pronikat do soukromého prostoru druhých. Jde tedy o inkluzivní princip komunikace, který nikoho z potencionálních mluvčích z interakce nevyčleňuje, nýbrž který zahrnuje všechny pod možnost navázat s nimi fatickou komunikaci. Všichni mluvčí se tak doplňují a vzniká mezi nimi komplementární vztah. Jedná se o kulturu kolektivistickou, jež je založena na předpokladu mluvčích, že budou kdykoliv osloveni a začleněni do interakce, a že tedy jejich bezprostřední osobní prostor bude kdekým kdykoliv okupován. Hovoříme tedy o kultuře více kontextové.

Je nasnadě, že tyto dva pořádky komunikace jsou rozdílné nikoliv v tom smyslu, že by neumožňovaly komunikovat o obsazích, předávat informace či se dorozumívat o hodnotách, nýbrž jsou rozdílné v tom, jaký psychologický stav u jednotlivých aktérů vyvolávají a jakým emocím dávají snáze proniknout.

Jazykové prostředky, které jsme sledovali, vykazují specifickou lokalizaci v systému langue. Všechny zdvořilostní prostředky jsou přítomny v systému jazyka v užším smyslu a jsou ustaveny ve vztazích paradigmatických. Postupnou filtrací přes zdvořilostní registr nabývají své pragmatické hodnoty tím, jak jsou mluvčím užívány v parole. Toto by nebylo ničím zvláštním, neboť takto fungují všechny jazykové prostředky, které se ze systému langue exteriorizují v úzu. Úzus jim ovšem dodává nikoliv pouze na sémantickém významu, ale především na sociální hodnotě. Zdvořile užitý jazykové prostředky tedy zabezpečují nejenom porozumění textu, ale především předávají do společenského prostoru sociální hodnoty.

S tím souvisí i to, že zdvořilost je pak v rozporu s objektivním světem, který mohou uživatelé jazyka vjemově postřehnout, pokud se zaměří na skutečné sémantické hodnoty zdvořilostních řečových prostředků. Dochází zde totiž k manipulaci s objektivní skutečností. Tato manipulace spočívá v posunu či transpozici prostředků: množné číslo vyjadřuje pouze objektivní jedinou osobu; osoba třetí vyjadřuje objektivní osobu druhou; minulý čas vyjadřuje objektivní přítomnost;

podmiňovací způsob vyjadřuje objektivní indikativ atp. K manipulaci s objektivní skutečností dochází pouze na základě víry mluvčích v určitý imaginární řad, který takto indoktrinuje představy všech mluvčích etnolingvistického areálu o tom, jak by měly vztahy mezi členy společenství vypadat. Tuto představu mluvčí ztvárňují svým řečovým chováním, čímž distribuují do společenství dojem soudržnosti a vzájemné uznávání stejného žebříčku hodnot. Prvky, které zdvořilost nesou, ovšem se skutečností komunikačního modelu nekorrespondují; tehdy neznamena vždy tehdy, tady neznamena vždy tady, vy neznamena vždy vy, my neznamena vždy já a ty atp. Vztahy mezi prvky a referenty, k nimž tyto prvky odkazují, jsou společensky manipulovány; jde tedy o zastření objektivní pravdy určitou imaginární lží, která je však pro bezpečný chod společnosti mnohem pravdivější než objektivní skutečnost samotná.

Prostředky řečové zdvořilosti plní svůj úkol na straně adresáta tím, že mu poskytují emoční zisk. Ten je způsoben satisfakcí, kterou pociťuje adresát v okamžiku, kdy mluvčí adresáta společensky vyhodnotí. Takové vyhodnocení skuteční mluvčí ale pouze tehdy, když je přesvědčen o tom, že jej adresát očekává. Jde tedy o skutečnou hru, která se v lidském životě odehrává neustále. I mluvčí zabezpečuje svůj zisk. Na jeho straně se ale jedná o zisk materiální v podobě zisku nabytím skutečných životních prostředků či zážitků. Ty mu zase recipročně zabezpečuje adresát.

Použitelnost prvků řečové zdvořilosti lze považovat za normu, a to právě frekvencí užití, tj. jejich pozicí v centru jazykových prostředků a také jejich vysokou mírou stereotypičnosti. Navíc je užitečnost prostředků řečové zdvořilosti mnohdy provázána tak, že vnikají celé pragmemické svazky, které z hlediska užití jsou nedělitelné, a to především v češtině. Ve španělštině se nejedná o pevně zakotvené řečové stereotypy, je zde větší množnost kombinovatelnosti jednotlivých pragmemů, španělský rozhovor tváří v tvář je tak vystaven na řečových prototypch.

Každá skupina mluvních aktů by nyní zasloužila pečlivý zájem antropologů i lingvistů z hlediska kvantitativního výzkumu, který by

mohly poskytnout mluvené korpusy. Otevírá se i cesta k sledování řečového chování v amerických diatopických normách.

Sledováním jazykových a řečových aspektů, které vycházejí z nabídnuté pragmatické matrice, lze podrobněji vysledovat vnitřní pořádek řečové hry, stejně jako předpokládat konfliktnost mezi řečově se setkávajícími jedinci. Lze takto popsat složitý řečový fenomén s tím, že dojde k hlubšímu vhledu do metapragmatiky jazykového společenství. Potřeba sociokulturní pragmatiky, která se postupně v některých zemích (Finsko, Španělsko, Japonsko, Jižní Korea) rozvíjí, ukazuje, jakými směry lze lingvistickou antropologii v budoucnu směřovat. Jde-li jí o odhalení imaginárního společenského řádu a o skutečné odkrytí obrazu světa, který je u mluvčích určitého jazyka utvářen jazykem a řečí, řečovým chováním a vůbec zvykovým jednáním, pak by mohla tato matice poskytovat pevně zakotvené pracovní východisko pro mezikulturní porovnávání. Její principy totiž jsou již v celé řadě národních „lingvistických antropologií“, „sociolingvistik“ a „pragmalingvistik“ odhaleny jako dílčí výzkumné úkoly mnoha odborných pracovišť. Jde tedy o to provést syntézu již získaných poznatků a podrobit je holistickému náhledu, kdy pouze soubor jednotlivých parcel může podat mnohem komplexnější mapu imaginárního řádu společnosti dominované jedním jazykem. Navíc holismus může přinést i nečekaná odhalení, která budou touhu po vědění o člověku posouvat vpřed.

BIBLIOGRAFIE

- Achugar, M. 2002. „Piropos: cambios en la valoración del grado de cortesía de una práctica discursiva“. Pp. 175-192 in Placencia, M. E. a Bravo, D. (eds.), *Actos de habla y cortesía en español*. Múnich: Lincom Europa.
- Alba de Diego, V. – J. Sánchez Lobato. 1980. „Tratamiento y juventud en la lengua hablada. Aspectos sociolingüísticos“. Pp. 95-130 in BRAE LX.
- Alonso, D. 1947. “La muerte del usted”. In ABC 23-11-1947.
- Álvarez, A. 2005. *Hablar en español. La cortesía verbal, la pronunciación estándar del español, las formas de expresión oral*. Oviedo: Universidad de Oviedo.
- Anscombe, J. C. – Ducrot, O. 1994. *La argumentación en la lengua*. Madrid: Gredos.
- Ardila, J. 2006. „Confianza y la norma social en la cortesía lingüística“. Pp. 13-31 in *ELUA 20*. Alicante: Universidad de Alicante.
- 2005. Sociopragmática y retórica interpersonal: la cortesía en inglés y castellano. Queenston: Edwin Mellen Press.
- 2004. „Transition Relevant Places and Overlapping in (Spanish-English) Conversational Etiquette“. Pp. 635-650 in *Modern Language Review*, IC/3.
- 2003. „(Non-deictic, Socio-expressive) T-/V- pronoun Distinction in Spanish-English Formal Locutionary Acts“. Pp. 1-13 in *Forum for Modern Language Studies XXXIX/1*.
- 2002. „Percepcions semiológicas de los modelos de cortesía británico y español“. Pp. 229-242 in *Estudios Humanísticos. Filología XXIV*.
- 2001. „Entornos sociolingüísticos, paralingüísticos y semiológicos de la cortesía: propuesta de una teoría de círculos concéntricos – a sus implicaciones en inglés-español“. Pp. 183-184 in Moreno A. et al. (dirs.), *Perspectivas recientes sobre el discurso*. León, Asociación Española de Lingüística Aplicada a Universidad de León.
- Austin, J. L. 1982. *¿Cómo hacer cosas con palabras?* Barcelona: Paidós.
- Bach, K. 1994. „Conversational implicature“. Pp. 124-162 in *Mind & Language* 9.
- Bateson, G. 1936. *A Survey of the Problems Suggested by a Composite Picture of the Culture of a New Guinea Tribe Drawn from Three Points of View*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bartmiński, J. 2016. *Jazyk v kontextu kultury. Dvanáct statí z lublinské kognitivní etnolingvistiky*. Praha: Karolinum.

- Bartmiński, J. 2009. *Aspects of Cognitive Ethnolinguistics*. Sheffield – Oakville – Equinox.
- Bartmiński, J. 2007. *Stereotypy mieszkają w języku*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Bauman, Z. 1997. *Myslet sociologicky*. Praha: SLON.
- Bauman, Z. 2000. *Globalizace. Důsledky pro člověka*. Praha: Mladá fronta.
- Beinhauer, W. 1985. *El español coloquial*. Madrid: Gredos.
- Beinhauer, W. 1968. *El español coloquial*. Madrid: Gredos.
- Benedictová, R. 1999. *Kulturní vzorce*. Praha: Argo.
- Berger, T. 2002. „Specifický poměr zdvořilosti a oslovení v češtině“. Pp. 189-198 in *Čeština - univerzálie a specifika č. 4*. Praha: NLN.
- Berger, P.L. – Luckmann, T. 1999. *Sociální konstrukce reality*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Berne, E. 1992. *Jak si lidé hrají*. Praha: Dialog.
- Bertolotti, V. 2010. „La gramaticalización de usted: un cambio lingüístico en proceso. Evidencias en el Uruguay del siglo XIX“. Pp. 149-177 in *Filología e Lingüística Portuguesa 12/1*. Sao Paulo: Universidade de São Paulo.
- Blackmore, S. 2001. *Teorie memů: Kultura a její evoluce*. Praha: Portál.
- Blakemore, D. 1992. *Understanding Utterances. An Introduction to Pragmatics*. Oxford University Press.
- Boas, R. 1971. „Stabilita kultury“. Pp. 146 -153 in J. Wolf (ed.), *Kulturní a sociální antropologie*. Praha: Svoboda.
- Borecký, V. 1996. *Imaginace a kultura*. Praha: Karolinum.
- Bourdieu, P. 2014. *Co se chce říct mluvením: ekonomie jazykové směny*. Praha: Karolinum.
- Blas Arroyo, J. L. 1994. „Los pronombres de tratamiento y la cortesía“. Pp. 7-35 in *Revista de Filología de la Universidad de la Laguna*, č. 13.
- Bravo, D. 2009. „Pragmática, sociopragmática y pragmática sociocultural del discurso de la cortesía. Una introducción“. Pp. 31-68 in D. Bravo, N. Hernández Flores a A. Cordisco (eds): *Aportes pragmáticos, sociopragmáticos y socioculturales a los estudios de la cortesía en español*. Buenos Aires: Programa EDICE-Dunken.
- Bravo, D. 2004. „Presentación“. Pp. 5-11 in Bravo D. a A. Briz (eds.): *Pragmática sociocultural: análisis sociocultural del discurso de cortesía en español*. Barcelona: Ariel.
- Bravo, D. 1999. „¿Imagen positiva vs. Imagen negativa?: pragmática socio-cultural y componentes de 'face'“. Pp. 155-184 in *Oralia II*.

- Brown, R. – Gillman, A. 1960. „The Pronouns of Power and Solderarity“. Pp. 253-276 in T. A. Sebeok (ed.) *Style in Language*, MIT Press.
- Brown, D. E. 1991. *Human Universals*. New York: McGraw-Hill.
- Brown, P. – Levinson, C. S. 1987. *Politeness: Some universals in Language Usage*. Cambridge University Press.
- Bühler, K. 1999. *Sprachtheorie*. Stuttgart: Lucius und Lucius.
- Caillois, R. 1998. *Lidé a hry: Maska a závrat*. Praha: Nakladatelství studia Ypsilon.
- Carrasco Santana, A. 1999. „Revisión y evaluación del modelo cortesía de Brown y Levinson“. Pp. 1-44 in *Pragmalingüística 7*.
- Catalán Menéndez-Pidal, D. 1964. „El español en Canarias“. Pp. 239-280 in *Presente y futuro de la lengua española*. Madrid: OFINES I.
- Choi, J. H. 2008. *Pragmática intercultural: el acto de habla del cumplido en las culturas española y coreana*. Memoria de grado. Madrid: Universidad Complutense.
- Chejnová, P. 2006. „Pochvaly a komplimenty“. Pp. 140-156 in *Naše řeč 89/3*.
- Cichá, M. 2007. „Proč by antropologie měla být integrální“. Pp. 127-134 in *Homines Hominibus č. 1*. Poznaň: Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogiki i Administracji.
- Curco, C. – De Fina, A. 2002. „Modo imperativo, negación y diminutivos en la expresión de la cortesía en español, el contraste entre México y España“. Pp. 107-140 in M. E. Placencia a D. Bravo (eds.), *Actos de habla y cortesía en español*. Munich: Lincorn Europa.
- Čechová, M. a kol. 1996. *Čeština – řeč a jazyk*. Praha: ISV Nakladatelství.
- Čmejrková, S. a kol. 2011. *Mluvená čeština: hledání funkčního rozpětí*. Praha: Academia.
- Čermák, P. – Zavadil, B. 2010. *Mluvnice současné španělštiny. Lingvisticky interpretační přístup*. Praha: Karolinum.
- Daneš, F. 1994. „Feedback dynamics between written and spoken“. Pp. 47-54 in S. Čmejrková, F. Daneš, E. Havlová (eds.), *Writing vs. Speaking, Language, Text, Discourse, Communication*. Tübingen: Gunter Narr.
- Daneš, F. a kol. 1987. *Mluvnice češtiny*. Praha: Academia.
- Daneš, F. 1965. „Vztah centra a periferie jakožto jazykové univerzálie“. Pp. 1-6 in *JA*, č. 2.
- Dawkins, R. 1976. *The Selfish Gen*. Oxford University Press.
- De Saussure, F. 1996. *Kurs obecné lingvistiky*. Praha: Academia.
- Dvořáková, K. 2017. *Ty jo, to seš dobrá. Jak se skládají komplimenty v češtině*. Praha: Academia.

- Edeso Natalías, V. 2005. „La distancia social y su importancia en la interacción: propuesta para su estudio en clase de ELE“. Pp. 247-257 in *La competencia pragmática y la enseñanza del español como lengua extranjera*. ASELE. Actas XVI. Madrid: ASELE.
- Eibl-Eibesfeldt, I. 1984. *Die Biologie des menschlichen Verhaltens. Grundriss der Humanethologie*. Munchen, Zurich.
- Escandel Vidalová, M. V. 1998. „Politeness: A relevant issue for relevance“. Pp. 45-57 in *Revista Alicantina de Estudios Ingleses* 11.
- Escandel Vidalová, M. V. 1993. *Introducción a la pragmática*. Barcelona: Ariel.
- Escamilla Morales, J. a kol. 2012. *Miradas interdisciplinarias a los fenómenos de cortesía y descortesía en el mundo hispánico*. Universidad del Atlántico, Programa EDICE.
- Falk, J. 2006. „Yo te ofrezco y Usted eligirá. Reflexiones sobre las formas de tratamiento en el lenguaje publicitario en español“. Pp 241-254 in Gunnel Engwall (ed.) *Construction, acquisition et communication: Études linguistiques de discours contemporains*, Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm: University of Stockholm.
- Firth, J. R. 1964. *The Tongues of Men*. London: Longman.
- Ferguson, Ch. A. 1994. „Dialect, register, and genre. Working assumptions about conventionalization“. Pp. 15-30 in Biber, D., E. Finegan (eds), *Sociolinguistic Perspectives on Genre*. Oxford: Oxford University Press.
- Fernández Ordñez, I. 1994. „Isoglosas internas del castellano. El sistema referencial del pronombre átono de tercera persona. „ Pp. 71-125 in *RFE* č. 74.
- Fontanella de Weinberg, M. B. 1994. „Fórmulas de tratamiento en el español americano (siglos xvii y xviii) „ Pp. 73-96 in M. B. Fontanella de Weinberg (ed.), *El español en el Nuevo Mundo. Estudios sobre historia lingüística hispanoamericana*. Washington: OEA.
- Fraser, B. 1990. „Perspectives on Politeness“. Pp. 219-236 in *Journal of Pragmatics* XIV/2.
- Fraser, B., Nolen, W. 1981. „The Association of Difference with Linguistic Form“. Pp. 93-109 in *International Journal of the Sociology of Language* XXVII.
- García Wiedemann, E. J. – Moya Corral, J. A. 1994. „Las fórmulas de saludo en E/LE“. Pp. 399-411 in ASELE, Actas IV. Madrid: ASELE.
- García Wiedemann, E. J. – Montoya Ramírez, M. I. 2008. *Moda y sociedad: estudios sobre: educación, lenguaje e historia del vestido*. Granada: Centro de Formación Continua de la Universidad de Granada.

- Gibson, R. 2002. *Intercultural Business Communication*. Oxford: Oxford University Press.
- Goffman, E. 1967. *Interaction Ritual: Essay in Face-to-Face Behavior*. New York: Anchor Books.
- Golato, A. 2005. *Compliments and Compliment Responses: Grammatical Structure and Sequential Organization*. Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Grepl, M – Karlík, P. 1998. *Skladba češtiny*. Olomouc: Votobia.
- Grepl, M. 1995. "K aktuálním otázkám jazykové kultury". Pp 80-83 in *Spisovná čeština a jazyková kultura*. Praha: FF UK.
- Grice, H. P. 1975. "Logic and Conversation". Pp. 78-113 in *Syntax and Semantics II: Speech Acts*. New York: Academic Press.
- Hagége, C. 1998. *Člověk a řeč*. Praha: Karolinum.
- Hall, E. T. 1976. *Beyond Culture*. New York: Anchor Book.
- Harari, Yuval N. 2017. *Homo deus*. Praha: Leda.
- Harari, Yuval N. 2013. *Sapiens. Úchvatný i úděsný příběh lidstva*. Praha: Leda.
- Harré, R. – van Langenhove, L. 1999. „The dynamics of social episodes“. Pp. 1-13 in Harré, R., L. van Langenhove (eds.), *Positioning Theory: Moral Contexts of Interactional Action*. Oxford: Blackwell.
- Havelka, M. 2013. "Sociální změna a logika situace (kontinuita a diskontinuita, univerzalita a patikularita v sociální změně)". Pp. 212-224 in J. Šubrt a Š. Pfeiferová (eds.), *Sociální změna*. Praha: FHS UK.
- Haverkate, H. 1994. *Cortesía Verbal: estudio pragmalingüístico*. Madrid: Gredos.
- Havránek, B. 1932. „Úkoly spisovného jazyka a jeho kultura“. Pp. 32-84 in *Spisovná čeština jazyková kultura*. Praha: Melantrich.
- Hayek, F. A. von. 1973. *Právo, zákonodárství a svoboda. Díl 1. Pravidla a řád*. Praha: Prostor.
- Held, G. 1992. „Politeness in linguistic research“. Pp. 131-151 in K. Ehlich, R. J. Watts & S. Ide (eds.), *Politeness in language. Studies in its history, theory and practice*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Herbert, R. K. 1990. „Sex-based differences in compliment behavior“. Pp. 201-224 in *Language in Society* 19/2.
- Hernández Flores, N. 2003. „Los tests de hábitos sociales y su uso en el estudio de la cortesía: una introducción“. Pp. 186-197 in D. Bravo (ed), *Primer Coloquio del Programa EDICE. La perspectiva no etnocentrista de la cortesía: identidad sociocultural de las comunidades hispanohablantes*. Estocolmo: Universidad de Estocolmo.

- Hernández Flores, N. 2001. *La cortesía en la conversación española de familiares y amigos*. Aalborg: Universidad de Aalborg, Departamento de Lenguas y Estudios Interculturales.
- Hickey, L. 2005. „Politeness in Spain. Thanks but no thanks“. Pp. 317-330 in L. Hickey – M. Stewart (eds), *Politeness in Europe*. Cleveland: Multilingual Matters LDT.
- Hirschová, M. 2013. *Pragmatika v češtině*. Praha: Karolinum.
- Hirschová, M. 2006. *Pragmatika v češtině*. Olomouc: UP.
- Hlavsová, J. 1991. „Konflikt jako forma kontaktu“. Pp. 256-263 in *Slovo a slovesnost* 52.
- Hoffmannová, Jana. a kol. 2016. *Stylistika mluvené češtiny*. Praha: Academia.
- Hoffmannová, Jana. 1996. „Styl mluvené komunikace a pragmatické principy“. Pp. 14-33 in *Sociolingvistické a psycholingvistické aspekty jazykové komunikace, 1. díl*. Banská Bystrica: Pedagogická fakulta.
- Hoffmannová, Jana. 1983. *Sémantické a pragmatické aspekty koherence textu*. Praha: ČSAV.
- Hoffmannová, J. a kol. 1979. *Interpretace řečové komunikace*. Praha: ČSAV.
- Holmes, J. 1995. *Women, men and politeness*. Londres/Nueva York: Longman.
- Holmes, J. 1988. „Paying compliments: A sex-preferential politeness strategy“. Pp. 445-465 in *Journal of Pragmatics* 12/4.
- Horálek, K. 1967. *Filozofie jazyka*. Praha: Univerzita Karlova.
- Hrdlička, M. 1997. *Literární překlad a komunikace*. Praha: FF UK.
- Hrdlička, M. 1989. *Překlad jako komunikační akt*. Praha: FF UK.
- Hymes, D. 1974. *Foundations in Sociolinguistics: An Ethnographic Approach*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Changeux, J.-P. 1983. *L'homme neuronal*. Paříž: Fayard.
- Ide, S. 1989. „Formal forms and discernment: two neglected aspects of universals of linguistic politeness“. Pp. 223-247 in *Multilingua* 8-2/3.
- Jakobson, R. 1960. „Linguistics and Poetics“. Pp. 350-377 in T. A. Sebeok (ed.), *Style in Language*. Cambridge: MIT Press.
- Janata, J. 1999. *Agrese, intolerance a agresivita*. Praha: Grada.
- Jelínek, M. 1999. „Volba mezi explicitností a implicitností ve verbální komunikaci“. Pp. 11-17 in *Jinakost, cizost v jazyce a v literatuře*. Ústí nad Labem: UJEP.
- Jiráček, J. a kol. 1996. *Jazyk ve společenském kontextu*. Praha: Karolinum.
- Johnson-Laird, P. N. 1983. *Mental models*. Cambridge: Harvard University Press.
- Jung, C. G. 2017. *Člověk a jeho symboly*. Praha: Portál.

- Kant, I. 1992. *Základy metafyziky mravů*. Praha: Svoboda.
- Kerbat-Orecchioni, V. 2004. „Types d'interactions et genres de l'oral“. Pp. 41-51 in *Langages* 153.
- Kintsch, W. 1988. „The role of knowledge in discourse comprehension: A construction-integration model“. Pp. 163-182 in *Psychological review* 95.
- Klaver, M. 2008. *¡Cuánto lo siento! - Het spijt me zo!: el arte de disculparse. Un estudio contrastivo entre el español y el neerlandés. Tesina de máster*. Utrecht: Universidad de Utrecht.
<http://igitur-archive.library.uu.nl/student-theses/2008-0506-200519/UUindex.html>
- Kněřová, M. 1995. „Ke způsobům oslovování v mluvených projevech“. Pp. 36-44 in *Naše řeč* č. 78.
- Kohoutek, R. 2010. *Osobnost a její socializace*.
<http://rudolfkohoutek.blog.cz/1008/osobnost-a-jeji-socializace>
- Kolektiv autorů. 2018. *Nový encyklopedický slovník češtiny*. Praha: NLN.
- Kolektiv autorů. 2009-2011. *Nueva gramática de la lengua española*. Madrid: Espasa.
- Kolektiv autorů. 2002. *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: NLN.
- Kolektiv autorů. 1993. *Encyklopédia jazykovedy*. Bratislava.
- Kolektiv autorů. 1987 *Mluvnice češtiny*. Praha: Academia.
- Komárek, S. 2008. *Příroda a kultura. Svět jevů a svět interpretací*. Praha: Academia.
- Kořenský Jan. 1996. „Individuální a sociální v komunikaci (osobnost a sociální role)“. Pp. 52-58 in V. Petráš (ed.), *Sociolingvistické a psycholingvistické aspekty jazykové komunikácie*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Béla.
- Kořenský, Jan. 1992. *Komunikace a čeština*. Praha: H+H.
- Kořenský, J. 1991. „Osobnost, sociální role, komunikace, rozpor, konflikt“. Pp. 241-246 in *Slovo a slovesnost* 52.
- Kořenský, Jan. a kol. 1987. *Komplexní analýza komunikačního procesu a textu*. České Budějovice: JU.
- Kotátka, P. 1998. *Význam a komunikace*. Praha: Filosofia.
- Kraus, J. 1992. „Proměny řečnického stylu“. Pp. 1-9 in *Slovo a slovesnost* 53.
- Labov, W. 1978. *Sociolinguistic patterns*. Oxford: Blackwell.
- Lakoff, G. 1987. *Women, fire and dangerous things. What categories reveal about the mind*. Chicago, London: The University of Chicago Press.
- Lakoff, R. 1973. „The Logic of Politeness: or Minding Your P's and Q's“. Pp. 292-308 in *Papers from the Ninth Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*. Chicago: Linguistic Society.

- Lange, W. 1984. *Aspekte der Höflichkeit. Überlegungen am Beispiel der Entschuldigungen im Deutschen*. Frankfurt: Peter Lange.
- Langer, A. 1993. *Úspěch veřejné promluvy*. Praha: Fortuna.
- Lébllová, Z. 2001. „Konfliktní jednání v rodinné komunikaci“. Pp. 1-2 in *Jazykovedné actuality XXXVIII*.
- Leech, G. 1983. *Principles in Pragmatics*. London: Longman.
- Lenarduzzi, R. 1991. „Pragmática contrastiva de las fórmulas de saludo en español y en italiano. Estrategias didácticas“. Pp. 192-201 in *Rasegna italiana di Lingüistica Applicata* 23/2.
- Levinson, S. C. 1983. *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lévinas, E. 1997. *Totalita a nekonečno*. Praha: Oikoymenh.
- Liddicoat, A. 2007. *An Introduction to Conversation Analysis*. London: Continuum.
- Liddicoat, A. 1981. *An Introduction to Conversation Situations and Prepatterns Speech*. Munchen: Walter de Gruyter.
- Lyons, J. 1977. *Semantics* 1, 2. Cambridge: Cambridge University Press.
- Machová, S., Švehlová, M. 2001. *Sémantika a pragmatická lingvistika*. Praha: Karolinum.
- Machová, S., Švehlová, M. 1996. *Sémantika a pragmatika jako lingvistické disciplíny*. Praha: PF UK.
- Macura, V. 1992. *Šťastný věk: symboly, emblémy a mýty 1948-1898*. Praha: Pražská imaginace.
- Manes, J. 1983. „Compliments: a mirror of cultural values“. Pp. 96-102 in Wolfson, N. a Judd, E. (eds.), *Sociolinguistics and language acquisition*. Rowley, MA, Newbury House.
- Manes, J. – Wolfson, N. 1981. „The compliment formula“. Pp. 115-132 in Coulmas, F. (ed.), *Conversational routine*. La Haya, Mouton.
- Marías, J. 2002. „Hacia la ley del más grosero“. Pp. 8 in *El Semanal*, n. 767.
- Márquez Reiter, R. 1997. „Sensitising Spanish Learners of English to Cultural Differences: The Case of Politeness“. Pp. 143-155 in Pütz M. (dir.), *The Cultural Context in Foreign Language teaching*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- 1998. „The Teaching of Politeness in the Language Classroom“. Pp. 291-297 in Vázquez Orta, I.- I. Guillén (dirs.), *Perspectivas pragmáticas en lingüística aplicada*. Zaragoza: Anubar.
- 2000. *Linguistic Politeness in Britain and Uruguay. A Contrastive Study of Requests and Apologies*. London: John Benjamins.

- Márquez Reiter, R. – Placencia, M. E. 2005. *Spanish Pragmatics*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Maříková, H. a kol. 2000. *Sociální a kulturní antropologie. Sociologické pojmosloví*. Praha: SLON.
- Mathesius, Vilém. 1932. „O požadavku stability ve spisovném jazyce“. Pp. 14-31 in Havránek, B., Weingart, M. (eds.), *Spisovná čeština a jazyková kultura*. Praha: Melantrich.
- Medina López, J. 1993. *Sociolingüística del tratamiento en una comunidad rural*. Santa Cruz de Tenerife: Gobierno de Canarias.
- Mondéjar, J. 1970. *El verbo andaluz. Formas y estructuras*. Madrid: CSIC.
- Moore, Z. 1996. „Teaching culture: a study of piropos“. Pp. 113-120 in *Hispania*, 79.
- Morris, D. 2018. *Lidská zoo. O městském živočišném druhu*. Brno: Jota.
- Morris, D. 2018. *Nahá opice*. Brno: Jota.
- Müllerová, O. 1994. *Mluvený text a jeho syntaktická výstavba*. Praha: Academia.
- Müllerová, O. 1991. „Dialog a konflikt“. Pp. 247-255 in *Slovo a slovesnost* 52.
- Murillo Fernández, M. E. 2003. „El polomorfismo en los pronombres de tratamiento del habla payanesa“. Příspěvek na *Meeting Pronouns de 2 personne et formes d'adresse dans les langues d'Europe*. París. cvc.cervantes.es/obref/coloquio_paris/indice.h
- Murillo Medrano, J. 2006. „Significados de la cortesía lingüística a partir de la aplicación de un test de hábitos sociales en Costa Rica“. In: Jorge Murillo (ed.), *Actas del Segundo Coloquio Internacional del Programa EDICE - Actos de habla y cortesía en distintas variedades del español: Perspectivas teóricas y metodológicas*. [CD-ROM]. San José: Programa EDICE, Universidad de Costa Rica.
- Mustapha, A. S. 2012. „Approaches to identifying the compliment data“. Pp. 220-230 in *International Journal of English Linguistics* 2/1.
- Nakonečný, M. 1999. *Sociální psychologie*. Praha: Academia.
- Nebeská, I. 1996. *Jazyk, norma, spisovnost*. Praha: Karolinum.
- Nebeská, J. 1992a. *Úvod do psycholingvistiky*. Praha: H+H.
- Nebeská, J. 1992b. „K některým tendencím v modelování řečové komunikace“. Pp. 122-129 in *Naše řeč* 79/3.
- Nekvapil, J. – Neústupný, J. V. 2005. „Politeness in the Czech Republic: Distance, Levels of Expression, Management and Intercultural Contact“. Pp. 247-262 in L. Hickey & M. Stewart (eds.), *Politeness in Europe*. Clevedon: Multilingual Matters.

- Nekvapil, J. 1999. „Etnometodologická konverzační analýza v systému encyklopedických hesel“. Pp. 80-87 in *Češtinář 10/3*.
- Nekula, M. 1999. Etnické stereotypy a jejich artikulace v češtině a němčině. Pp. 65-75 in SPFFBU A 47.
- Nishimura, S. a kol. 2014. „Communication Style and Cultural Features in High/Low Context Communication Cultures: A Case Study of Finland, Japan and India“. Pp. 783-796 in *Helsinki.fi*. č. 23. Online verze: <http://www.helsinki.fi/~tella/nishimuranevgitella299.pdf>
- Obenbergerová, D. 1992. „Politeness of English and Czech Requests“. Pp. 93-100 in *Linguistica Pragensia 2*.
- Olshstein, E. – Cohen, D. 1983. „Apology: A speech act set“. Pp 18-35 in N. Wolfson, E. Judd (eds.), *Sociolinguistics and Language Acquisition*. Rowley, MA: Newbury House. <https://sites.google.com/a/umn.edu/andrewdcohen/publications/pragmatics>
- Ortega y Gasset, J. 1967. *El espectador*. Madrid: Salvat.
- Pekarovičová, J. 2001. „Multikultúrna kompetencia ako predpoklad úspešnej komunikácie“. Pp. 315-320 in *Jazyková komunikácia v 21. storočí*. Banská Bystrica: FHV Univerzita Mateja Béla.
- Peregrin, J. 2008. *Filosofie pro normální lidi*. Praha: Dokořán.
- Pérez Reverte, A. 2003. „Con o sin factura“. Pp. 10 in *El Semanal* (28-09-2003).
- Petráš, V. 1995. „Konflikt konvenčnosti a efektivity v běžné komunikaci“. Pp. 12-16 in *Jazykovedný časopis 42/1*.
- Petráš V. 2002. *Interdisciplinárne kooperácie*. Banská Bystrica: UMB.
- Pinker, S. 2009. Jazykový instinkt. Jak mysl vytváří jazyk. Praha: Dybbuk.
- Popovič, A. a kol. 1983. *Originál. Preklad*. Bratislava: Tatran.
- Popper, K. R. – Lorenz, K. 1997. *Budoucnost je otevřená*. Praha: Vyšehrad.
- Pokorný, J. 2009. *Lingvistická antropologie: jazyk, mysl a kultura*. Praha: Grada.
- Putnam, H. 1975. „The Meaning of Meaning“. Pp. 215-271 in H. Putnam, *Mind, language, and reality: Philosophical Papers*. Cambridge University Press.
- Raible, W. 1994. „Literacy and language change“. Pp. 111-126 in Čmejrková, S., F. Daneš, E. Havlová (eds.), *Writing vs. Speaking, Language, text, Discourse, Communication*. Tübingen: Gunter Narr.
- Rapoport, A. 1966. *Two-Person Game Theory*. The University of Michigan Press, Ann Arbor.

- Rodríguez Mendoza, J. 2003. *Lenguaje y sociedad: la alternativa tú/usted en San Sebastián de La Gomera. Tesis doctoral*. Santa Cruz de Tenerife: Universidad de la Laguna. <http://webpages.ull.es/users/files/p44rodriguezmendoza.htm>
- Romero, J. 1996. „Our Attention, please: Pragmatic Mechanisms to Obtain the Addressee's Attention in English and Spanish Conversations“. Pp. 205-221 in *Journal of Pragmatics* 28.
- Rosh, E. 1973. „Natural categories“. Pp. 328-350 in *Cognitive psychology* 4.
- Rorty, R. 1999. *Truth and progress*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rulfová, M. 1985. *Řečová etiketa*, dizertační práce. Praha: FF UK.
- Salzmann, Z. 1996. *Jazyk, kultura a společnost. Úvod do lingvistické antropologie*. Praha: AV ČR.
- Searle, John R. 2007. *Rečové akty: esej z filozofie jazyka*. Bratislava: Kaligram.
- Searle, John R. 1976. „A classification of illocutionary acts“. Pp. 1-23 in *Language in Society* 5.
- Searle, John R. 1969. *Speech Acts: an essay in the philosophy of language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Searle, John R. 1980. *Actos de habla*. Madrid: Cátedra.
- Serrano, M. J. 2006. *Gramática del discurso*. Madrid: AKAL.
- Schroll-Machl, S., Nový, I. 2003. *Perfekt geplant un genial improvisiert*. Munchen: Rainer Hampp Verlag.
- Sgall, P. 1994. „Spisovnost a kultura vyjadřování“. Pp. 33-57 in *Slovo a slovesnost* 55.
- Slančová, D. – Slančová, T. 2012. „Komunikačný register ako alternatíva funkčného štýlu (na pozadí komunikácie v športe) „. Pp. 177-187 in *Styl* 11.
- Slowik, M. 2016. „La subida de clítico y su relación con el contexto de solidaridad: análisis sociopragmático y morfosintáctico“. Pp. 119-139 in *Acta Universitatis Carolinae – Philologica 3 / Romanistica Pragensia*. Praha: Karolinum.
- Slowik, M. 2018. „Zdvořilý řečový habitus jako sociokulturní regulativ vztahové sítě II: definice komunikačně-bezpečnostního axiomu“. Pp. 23-62 in *Lidé města 20/1*. Praha: FHS.
- Slowik, M. 2017. „Zdvořilý řečový habitus jako sociokulturní regulativ vztahové sítě I: hledání antropolingvistické definice řečové zdvořilosti a jejího funkčního rozpětí“. Pp. 355-371 in *Lidé města 19/3*. Praha: FHS.
- Slowiková Segerová, V. 2016. *Ústní komunikace (Sociální a kulturní antropoložka)*.
- Sokol, J. 2015. *Moc, peníze a právo. Esaj o společnosti a jejích institucích*. Praha: Vyšehrad.

- Sokol, J. 2002. *Filozofická antropologie. Člověk jako osoba*. Praha: Portál.
- Sokol, J. 1998. *Malá filosofie člověka – Slovník filosofických pojmů*. Praha: Vyšehrad.
- Soler-Espiauba, D. 1996. „¿Tú o usted? ¿Cuándo y por qué? Descodificación al uso del estudiante de español como lengua extranjera“. Pp. 199-208 in Montesa, S., Gomis, P. (eds.), *Tendencias Actuales en la Enseñanza del Español como Lengua Extranjera. Actas del V Congreso Internacional de ASELE*. Málaga: Universidad de Málaga.
- Soukup, V. 2004. *Přehled antropologických teorií kultury*. Praha: Portál.
- Soukup, V. 1997. *Dějiny kulturní a sociální antropologie*. Praha: UK.
- Sperber, D., Wilson, D. 1994. *La Relevancia*. Madrid: Visor, Lingüística y Conocimiento.
- Spitzer, L. 1989. *Lingüística e historia literaria*. Madrid: Gredos.
- Svoboda, J. A. 2017. *Předkové. Evouce člověka*. Praha: Academia.
- Šebesta, K. 1999. *Od jazyka ke komunikaci*. Praha: UK.
- Šmajš, J. 1998. „K evolučně ontologickému pojetí informace“. Pp. 753-773 in *Filozofický časopis ČAV* 46/5.
- Špaček, L. 2010. *Nová velká kina etikety*. Praha: Mladá Fronta.
- Švehlová, M. 1994. „Zdvořilost a řečová etiketa“ in Klener, P. (ed.): *Filologické studie XIX*. Praha: Karolinum.
- Thomason, S. G. 2001. *Language Contact*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Trosborg, A. 1995. *Interlanguage pragmatics: requests, complaints and apologies*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.
- Uhlířová, L. 1993. „Úvod do psycholingvistiky“. Pp. 94-97 In *Naše řeč* 76.
- Uličný, O. 2014. „K lingvistické metodologii: pojem registr a jeho typy“. Pp. 57-63 in *Registre jazyka a jazykovedy I: na počesť Daniely Slančovej*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.
- Válková, S. 2012. *Regulating Discourse: Compliments and Discourse Signposts*. Saarbrücken: Lambert Academic Publishing.
- Vázquez Orta, I. 1994. „Politeness as a Difference: a pragmatic view“. Pp. 267-286 in *Pragmalingüística*. Cádiz: Universidad de Cádiz.
- Večerník, J. – Mysíková, M. 2017. *Jací jsme rovnostáři?* Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Verchseuren, J. 1999. *Understanding pragmatics*. London: Arnold.
- Villemoes, A. 2003. „How do Southern Spaniards Create the Conditions Necessary to Initiate negotiations with Strangers?“. Pp. 119-134 in *Journal of Linguistics* XXXI.

- Villemoes, A. – Kjaerbeck, S. 2003. „Negociar a lo español“. Pp. 16-114 in Villemoes A. et al., *Negociar a lo español*. Aarhus: Systime Academia.
- Watts, R. a kol. 1992. *Politeness in Language: Studies in its History, Theory and Practice*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Watzlawick, P. 1995. *Všetchno dobré je k něčemu zlé aneb řešení paní Hakete*. Praha: Portál.
- Wolf, J. (ed). 2002. *Integrální antropologie na prahu 21. století*. Praha: Karolinum.
- Wolfson, N. 1983. „An empirically based analysis of complimenting in American English“. Pp. 82-95 in Wolfson, N., Judd, E. (eds.), *Sociolinguistics and language acquisition*. Rowley, MA: Applied Linguistics.
- Wierzbicka, A. 1991. *Cross-Cultural Pragmatics*. Berlin-New York: Mouton de Gruyter.
- Wittgenstein, L. 2007. *Tractatus logico-philosophicus*. Praha: OIKOYMENH.
- Wright, R. 1995. *Morální zvíře. Proč jsme to, co jsme*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Yang, S. 2011. *Estudio comparativo de las formas pronominales de tratamiento en español y chino. Orientaciones para su enseñanza en la clase de E/LE*. Tesis de doctorado. León: Universidad de León.
- <https://buleria.unileon.es/bitstream/handle/10612/1750/2011SONG,%20YANG.pdf?sequence=1>
- Zelinková, K. 1987. „Práce s textem z komunikačního hlediska“. Pp. 1-9 in *Jazyk a text*. Nitra: Pedagogická fakulta.
- Zipf G. 1949. *Human Behavior and the Principle of Least Effort*. New York: Addison-Wesley.

tiráž